

MIĘDZYNARODOWA KONFERENCJA POŚWIĘCONA BADANIOM KULTURY LUDOWEJ W KARPATACH

W dniach od 16 do 19 maja 1964 r. odbyła się w Krakowie Międzynarodowa Konferencja poświęcona badaniom kultury ludowej w Karpatach i na sąsiednich terenach górskich, zorganizowana przez Zakład Etnografii IHKM PAN w Krakowie. Obrady plenarne, posiedzenia Prezydium zjazdu, jak też czterech podkomisji (do spraw pasterstwa, folkloru, rzemiosła i budownictwa) toczyły się w gmachu Oddziału PAN. Tam też znajdowało się biuro zjazdu, tam wyświetlano w trzecim dniu Konferencji filmy krótkometrażowe o tematyce etnograficznej z terenu Karpat, tam również została zorganizowana w pomieszczeniach Biblioteki wystawa najcenniejszych publikacji polskich i nadesłanych obcych dotyczących kultury góralskiej. Taka koncentracja wszystkich elementów programu w odpowiednich pomieszczeniach, posiadających przy tym walory artystyczne, wpływała niewątpliwie dodatnio na całość imprezy naukowej.

W Konferencji uczestniczyło 135 osób reprezentujących prawie wszystkie polskie placówki naukowo-badawcze¹, naukowo-badawczo-dydaktyczne² oraz muzea³ zajmujące się badaniami kultury ludowej w Karpatach. Poza etnografami i folklorystami w naradach wzięło udział 28 przedstawicieli innych dyscyplin naukowych. Byli to: antropolodzy, językoznawcy, archeolodzy, historycy, archi-

¹ Placówki PAN: a) Zakłady i Pracownie Etnografii w Krakowie, Łodzi i Warszawie oraz Zakład Archeologii Małopolski IHKM; b) Pracownia Badania Sztuki Ludowej w Krakowie i Pracownia Folklorystyczna Instytutu Sztuki w Warszawie; c) Pracownia Badań Agrarnych Instytutu Historii w Krakowie; d) Pracownia Atlasu i Słownika Gwar Polskich Zakładu Językoznawstwa w Krakowie.

² Katedry szkół wyższych: Uniwersytety: a) Katedry UJ w Krakowie — Etnografii Słowian, Etnografii Ogólnej i Socjologii, Historii Polski XVIII—XX w., Historii Narodów ZSRR, Historii i Teorii Muzyki, Antropologii, Języka Polskiego; b) Katedry Uniwersytetu Łódzkiego: Etnografii, Historii Polski XVI—XVII w.; c) Katedra Etnografii Uniwersytetu Warszawskiego; d) Katedra Etnografii i Etnologii UMCS w Lublinie; e) Katedra Etnografii Uniwersytetu M. Kopernika w Toruniu. Inne Szkoły Wyższe: a) Katedra Geografii Gospodarczo-Społecznej WSP w Krakowie; b) Zakład Geografii Ekonomicznej Polski SGPiS w Warszawie; c) Katedra Przyrodniczych Podstaw Melioracji Wodnych WSR w Krakowie; d) Katedra Budownictwa i Katedra Budownictwa i Osadnictwa Wiejskiego Politechniki Krakowskiej.

³ Muzea: a) Tatrzańskie w Zakopanem, Etnograficzne w Krakowie; b) okręgowe: Bytom, Lublin, Rzeszów; c) regionalne: Cieszyn, Myślenice, Przemyśl, Rabka, Żywiec.

tekci, geografowie i agrotechnicy, z których pracami naukowo-badawczymi przeprowadzanymi w Karpatach winny być związane badania etnograficzne. Z zagranicy przybyło 17 delegatów: z Czechosłowacji⁴, Rumunii⁵, ZSRR⁶, Węgier⁷, a także Bułgarii⁸, reprezentujących Instytuty Etnografii i Folklorystyki Akademii Nauk oraz Katedry Etnografii i Muzea⁹.

1. Cele i założenia Konferencji

Konferencja miała na celu, poza przeglądem i podsumowaniem aktualnego stanu badań zarówno etnograficznych, jak też innych nauk pomocnych w rozwiązywaniu zagadnień kulturowych Karpat, ustalenie na najbliższy okres dalszych wytycznych i planów w skali międzynarodowej¹⁰.

Dalsze systematyczne i planowe poszukiwania powinny objąć nie tylko wszystkie regiony Karpat, ale także i tereny górskie Bułgarii i Jugosławii, a w przyszłości nawet Albanii i Grecji. Chodziłoby również o pogłębienie dotychczasowych metod badawczych, m. in. przez zorganizowanie szeroko zakreślonych badań kompleksowych.

Zdajemy sobie przecież sprawę, że tego rodzaju międzynarodowe współdziałanie mobilizujące zarówno etnografów, jak też badaczy innych dyscyplin

⁴ Reprezentowane były następujące Instytucje: A. Slovenská akadémia vied: a) Národopisný ústav (Bratysława), b) Ústav hudobnej vedy (Bratysława), c) Ústav slovenského jazyka Dialektologické oddelenie (Bratysława); B. Československá akademie věd: a) Ústav pro etnografii a folkloristiku (Praga), b) oraz jego oddział (pobožka) w Brnie; C. Katedry Uniwersytetu w Brnie: a) Etnografický seminář, b) Historický seminář filosofické fakulty University J. E. Purkyně; D. Muzea: Slovenské národné múzeum w Martinie.

⁵ Delegacja rumuńska reprezentowała ośrodki etnograficzne działające w ramach Rumuńskiej Akademii Nauk w Bukareszcie (Academia Republicei Populare Române, Institutul de Folclor, Secția de Etnografie) oraz Cluj (Filiala Cluj, Sectorul Etnografie).

⁶ Był reprezentowany Instytut Sztuki, Folkloru i Etnografii Ukrainskiej Akademii Nauk w Kijowie (Akademija Nauk Ukrainśkoji RSR, Instytut Mystectvoznawstwa, Folkloru ta Etnohrafiji).

⁷ Brał udział jedynie reprezentant Muzeum Etnograficznego w Budapeszcie (Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Múzeum). Inni dwaj delegaci, tj. przedstawiciele Sekcji Etnograficznej Węgierskiej Akademii Nauk w Budapeszcie (Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Csoportja) i Instytutu Etnograficznego Uniwersytetu w Debreczynie (Egyetemi Néprajzi Intézet), przystali jedynie streszczenia referatów, gdyż w ostatniej chwili musieli odwołać przyjazd.

⁸ Etnograficzne osiągnięcia na Bałkanach przedstawił dr Christo Wakarelski, em. pracownik Instytutu i Muzeum Etnograficznego Bułgarskiej Akademii Nauk w Sofii (Byłgarska Akademija na Naukite Etnografski Institut i Muzej).

⁹ Na Konferencję nie przybyli jedynie przedstawiciele Jugosławii. Prof. dr Milovan Gavazzi (Zagrzeb), odwołując w ostatniej chwili przyjazd, nadesłał swoje uwagi dotyczące tematyki międzynarodowych badań.

¹⁰ Dotychczasowy przebieg tej międzynarodowej akcji badawczej oraz plan perspektywiczny został przedstawiony w artykule: M. Gładysz, *Zarys planu działalności i organizacji Międzynarodowej Komisji do Badania Kultury Ludowej w Karpatach*, „Etnografia Polska”, t. 6: 1962, s. 15—40.

naświetli wszechstronnie opracowywaną tematykę, przyczyniając się wydatnie do ujęcia istoty występujących zjawisk kulturowych. Takie postępowanie badawcze zapewni gromadzenie bardziej jednolitych i porównywalnych materiałów etnograficznych poszerzonych i ugruntowanych dokumentacją innych dyscyplin. Przyczyni się to m. in. do bardziej obiektywnego spojrzenia przy rozważaniu zagadnień dotyczących zarówno genezy, jak też struktury etnicznej i kulturowej karpackich grup ludnościowych. Da się przy tym łatwiej wyznaczyć elementy, które w procesie historycznym dzieliły bądź łączyły poszczególne grupy etnograficzne, jak również określić rolę środowiska geograficznego oraz wielowiekowych różnorodnych kontaktów. Z drugiej strony chodzi o przedstawienie współczesnego obrazu kultury ludności góralskiej opartego na wszechstronnej analizie historycznej i warunków środowiskowych, które ujawnią podstawowe elementy tradycyjne posiadające i nadal mogące posiadać istotne znaczenie w planowanym zagospodarowywaniu i dalszym rozwoju kulturalnym ziem górskich.

2. Przebieg obrad

W nawiązaniu do powyższych założeń badawczych przebiegały obrady, na których łącznie wygłoszono 47 referatów.

Otwarcia Konferencji w imieniu Prezydium Polskiej Akademii Nauk dokonał prof. dr Władysław Szafer, członek rzeczywisty PAN, podkreślając w swoim żywym i serdecznym przemówieniu znaczenie Karpat, które — jak określił — są „kręgosłupem, wokół którego w historycznym rozwoju wyrosły różne kultury, które się ze sobą krzyżowały, mieszały, które na siebie wielki wpływ wywarły”. Ponadto wspominał o przeszło już stuletniej tradycji zainteresowania Karpatami badaczy polskich. Już pierwsi z nich doceniali znaczenie badań na tym obszarze. Do nich należący Wincenty Pol dowodził, jak cytował prof. Szafer, że „znajomość Karpat jest zasadniczą znajomością dla narodu polskiego, dla jego teraźniejszości i przyszłości”. Prof. W. Szafer należąc do tych uczonych, którzy wiele pracowali w Karpatach, poczynając od Karpat Rumuńskich, aż po źródła Wisły, uważa współpracę międzynarodową za jedyną właściwie wybraną, choć trudną, drogę, zmierzającą do wykonania zadań naukowych humanistycznych, jak i gospodarczych. Wskazując na bogaty program Konferencji, gdzie w referatach zajął się nieraz zagadnienia humanistyczne i przyrodnicze, stwierdził, że właśnie praca w Karpatach stanowi najtrafniej wybrane pole badawcze dla rozwinięcia międzynarodowej inicjatywy naukowej, mogącej przynieść ważne wyniki nie tylko naszej, ale i światowej nauce i kulturze.

Dyrekcję IHKM PAN reprezentowali prof. dr Jan Pazdur, wicedyrektor, oraz prof. dr Witold Dynowski, członek Prezydium. Prof. dr J. Pazdur przemawiając w imieniu Instytutu podkreślił znaczenie badań etnograficznych, których przedmiotem jest proces cywilizacyjny. Jego trwałe elementy wynikają z poznania przyrody przez człowieka i dostosowanie się do jej praw. Etnograf obserwując procesy kulturowe właśnie w regionie przyrodniczym, takim jak Karpaty, może dostarczyć dowodów, że w wielu wypadkach współczesna dążność panowania nad przyrodą łatwo prowadzi do wypaczeń, które odbijają się na losach cywilizacji, dekomponując środowisko ludzkie przez niewłaściwe wykorzystywanie praw i sił przyrody.

W dalszym ciągu przemówienia prof. J. Pazdur zwrócił uwagę, że od dawna nurtująca badaczy myśl współpracy międzynarodowej w zakresie kultury

ludowej w Karpatach znalazła swe realne podstawy dopiero w obecnych warunkach społeczno-politycznych. Dzięki powstaniu tych nowych możliwości organizacyjno-naukowych zaistniały dogodne warunki do przeprowadzania badań, w jakim to zakresie region przyrodniczy rzutuje na jedność cywilizacyjną. Badania podjęte przez etnografów wskazują, jak wiele jest związków i wspólnych celów w tej rodzinie narodów skupionych wokół regionu karpackiego. Zaściankowość naukowa wytworzona przez warunki historyczne może w naszych czasach być przełamana i przejść, poczynając od tej Konferencji, w zakres szerszego myślenia.

W imieniu organizatorów Konferencji powitał zebranych prof. dr Mieczysław Gładysz, dziękując za wyrażone życzenia owocnych obrad oraz tak liczny udział badaczy zainteresowanych problematyką kultury Karpat, a szczególnie za trud podjęcia referatów, zwłaszcza ze strony przedstawicieli dyscyplin, z którymi współpraca etnografów w obecnym rozwoju nauki staje się nieodzowna. W zakończeniu złożył podziękowanie I Wydziałowi i Dyrekcji IHKM PAN za staranną oprawę, jaką nadano tej sesji.

Program Konferencji obejmował posiedzenia plenarne¹¹ oraz w czterech podkomisjach do spraw: pasterstwa¹², folkloru¹³, rzemiosła i wytwórczości domowej¹⁴ oraz budownictwa¹⁵.

Wygłoszone referaty można ująć w kilka zasadniczych grup merytorycznych, w których pomimo dużej różnorodności tematycznej koncentrowano się na zagadnieniu kompleksowości oraz ujednoliceniu prowadzonych i planowanych prac badawczych.

Do grupy pierwszej zaliczyć należy referaty wygłoszone na początku obrad plenarnych, które poza prelekcją inauguracyjną prof. dr. Kazimierza Dobrowolskiego, czł. koresp. PAN, mającą charakter teoretyczny (*Uwagi o metodzie badań nad kulturą pasterską w Karpatach*) dotyczyły stanu i organizacji badań w Karpatach i sąsiednich obszarach górskich, przeprowadzanych w poszczególnych krajach, tj. w Polsce (M. Gładysz, Kraków, *Badania polskie nad kulturą ludową w Karpatach*), w Czechosłowacji (J. Podolák, Bratysława, *Sprawozdanie z działalności Międzynarodowej i Czechosłowackiej Komisji do badania kultury ludowej w Karpatach*), w Rumunii (P. Stahl, Bukareszt, *Badania nad kulturą ludności góralskiej w Rumunii*), w ZSRR (A. Porycki, Kijów, *Stan i zadania badań nad kulturą ludową w Karpatach Ukraińskich*) oraz w Bułgarii (Ch. Wakarelski, Sofia, *Badania nad kulturą ludności góralskiej w Bułgarii*).

Druga grupa referatów przedstawionych również na posiedzeniu plenarnym dotyczyła prac głównie terenowych, a po części archiwalnych prowadzonych

¹¹ Na posiedzeniach plenarnych kolejno przewodniczyli: dr Christo Wakarelski (Sofia), dyr. dr Božena Filová (Bratysława), prof. dr Kazimiera Zawistowicz-Adamska (Łódź) i dr Ján Mjartan (Bratysława).

¹² Obradom przewodniczył prof. dr Stanisław Berezowski (Warszawa), organizator Podkomisji dr Bronisława Kopczyńska-Jaworska (Łódź).

¹³ Przewodniczył doc. dr Marian Sobieski (Warszawa); organizator Podkomisji doc. dr Jadwiga Klimaszewska (Toruń).

¹⁴ Przewodniczył mgr inż. Henryk Jost (Zakopane); organizator Podkomisji mgr Anna Zambrzycka-Kunachowicz (Kraków).

¹⁵ Przewodniczył dr Ján Mjartan (Bratysława); organizator Podkomisji dr Maria Gładyszowa (Kraków).

przez te dyscypliny naukowe, których wyniki badawcze winny być brane pod uwagę przy opracowywaniu podstawowych zagadnień kulturowych. Były to referaty z zakresu: językoznawstwa (M. Karaś, Kraków, *Znaczenie językoznawstwa dla badań kultury ludowej w Karpatach*; A. Habovštiak, Bratysława, *Słowiański atlas językowy a badania nad terminologią pasterską*), historii (C. Bobińska, A. Gradowska, Kraków, *Dokumenty z życia wsi południowej Małopolski w drugiej połowie XVIII w. jako źródło poznania kultury wsi*; H. Mađurowicz-Urbańska, A. Podraza, Kraków, *Historyczne badania nad regionami gospodarczymi i ich przydatność dla etnografii*; B. Baranowski, Łódź, *Zmiany w stanie ilościowym i regionalizacja hodowli na terenach górskich Galicji w latach 1773–1914*), geografii ekonomicznej (M. Dobrowolska, Kraków, *Studia geograficzne nad zróżnicowaniem przestrzennym struktur kulturowych w Karpatach Polskich*; S. Berezowski, Warszawa, *Obecny stan wędrówek pasterskich w Karpatach Polskich*), agrotechniki (K. Figuła, Kraków, *Z badań nad systemami melioracji zagospodarowania terenu pastwisk karpaccich*) i z archeologii (A. Żaki, Kraków, *O rolnictwie w Karpatach we wczesnym średniowieczu*).

Trzecią grupę stanowiły referaty traktujące o aktualnych poszukiwaniach lub zamierzeniach badawczych dotyczących kilku podstawowych dziedzin kultury ludowej w Karpatach. Zgodnie z ich tematyką zostały wygłoszone w odpowiednich podkomisjach. Wyjątek stanowiły jedynie referaty posiadające charakter bardziej ogólny, które tematyką swą nie mieściły się w żadnej z zorganizowanych podkomisji, a przy tym podejmowały zagadnienia, jakie dotychczas nie były omawiane na sesjach karpaccich, zarówno krajowych, jak też międzynarodowych, albo wymagały szerszych dyskusji. Były to referaty: R. Jeřábka (Brno), *Znaczenie komunikacji, transportu i handlu w kształtowaniu się karpacciej kultury ludowej*; Z. Białego (Kraków), *O potrzebie badań nad stanem i rozwojem rolnictwa w Karpatach Polskich*; M. Biernackiej (Warszawa), *Współczesne przeobrażenia społeczno-gospodarcze i kulturalne w Bieszczadach*; W. H. Paryskiego (Zakopane), *Prace nad bibliografią Podhala*; N. Dunăre (Cluj), *O nowych badaniach etnograficznych nad tradycyjnymi zajęciami ludności Karpat Rumuńskich* (drugą część referatu autor wygłosił na podkomisji pasterskiej).

Pierwsze z referatów w poszczególnych podkomisjach przedstawiały ogólną problematykę i stan badań nad zagadnieniami wchodzącymi w zakres działalności tych podkomisji. Tak więc w podkomisji do spraw pasterstwa wygłosili referaty: A. Kutrzeba-Pojnarowa (Warszawa), *Etapy rozwoju pasterstwa w Karpatach w problematyce współczesnych prac etnograficznych*; J. Štika (Brno), *Ze studiów porównawczych nad szalaśnictwem karpaccim*; L. Földes (Budapeszt), *Przegląd węgierskich badań nad pasterstwem ze szczególnym uwzględnieniem Karpat*. W podkomisji do spraw folkloru powyższe elementy zawarte były w referacie J. Sadownika (Warszawa), *Z problematyki tekstologicznej polskich ludowych pieśni góralskich*. Również znaczenie ogólniejsze, bo sumujące dorobek badawczy pewnego okresu czy też wysuwające problematykę określonej dziedziny kultury, posiadały niektóre referaty wygłoszone na podkomisji do spraw rzemiosła i wytwórczości domowej, a mianowicie A. Zambrzyckiej-Kunachowicz (Kraków), *Stan badań nad rzemiosłem i przemysłem wiejskim w Karpatach Polskich*, i M. Maślińskiego (Kraków), *Rzemiosła drzewne w Karpatach* (problematyka badawcza). Podobnie zostały pomyślane dwa opracowania przedstawione na podkomisji do budownictwa,

tj. J. Mjartana (Bratysława), *Stan badań nad budownictwem ludowym na Słowacji*, oraz M. Gładyszowej (Kraków), *Problematyka i stan badań nad budownictwem ludowym w Karpatach Polskich*.

Pozostałe referaty wygłoszone w podkomisjach stanowiły przegląd aktualnie przeprowadzanych badań. Przy tym na podkreślenie zasługuje duża różnorodność monograficznie opracowywanych tematów. Obok niektórych znacznie zaawansowanych już prac przedstawiono tematykę dopiero rozpoczętych badań. Większość referatów koncentrujących się wokół zagadnień związanych z kulturą pasterską posiadała sporo elementów porównywalnych w skali ogólnokarpackiej. Stanowi to wymowny przykład pozytywnych rezultatów zorganizowanej współpracy zapoczątkowanej na tym odcinku najwcześniej, bo od czasu przystąpienia do międzynarodowej akcji badawczej. Referaty o charakterze monograficznym wygłosili: B. Kopczyńska-Jaworska (Łódź), *Gospodarka polaniarska w Karpatach*; J. Podolák (Bratysława), *Formy organizacji pasterskiej na łąkach środkowej Słowacji*; A. Kowalska-Lewicka (Łódź), *Gospodarka mleczna w Karpatach Polskich*.

Z zakresu folkloru muzycznego przedstawili daleko zaawansowane prace: M. Sobieski (Warszawa), *Dudy na terenie Karpat Polskich*; A. Szurmiak-Bogucka (Kraków), *Analogie między pieśniami górali tatrzańskich a górali gorczańskich na przykładzie wsi Ochotnica, pow. Nowy Targ*, oraz O. Elschek (Bratysława), *Improwizacja i technika wariacyjna w zachodniokarpackiej muzyce ludowej*. Zasygnalizowano również poszukiwania na temat wierzeń i zwyczajów oraz pewnych zagadnień społecznych, a mianowicie: J. Klimaszewska (Toruń), *Zwyczaje rolnicze i hodowlane*; T. Karwiczka (Kraków), *Drzewa w wierzeniach, magii i zwyczajach ludowych na terenie Karpat Polskich*; B. Bazińska (Warszawa), *Przeobrażenia pozycji społecznej bacy na przykładzie Skalnego Podhala*.

W podkomisji do spraw rzemiosła i wytwórczości domowej przedstawili referenci kilka rodzajów opracowań typu monograficznego ujmujących wybrane tematy w szerszym aspekcie uwarunkowań środowiskowych i historycznych. Były to referaty: H. Jost (Zakopane), *O mechanice ludowej na Podhalu*; J. Staňková (Praga), *Znaczenie włókienniczego znaleziska ze Starého Města dla studium współczesnego włókiennictwa w Karpatach*; M. Misińska (Łódź), *Migracje zarobkowe na Podhalu*; M. Brylak (Lublin), *Maziarska wieś Łosie*.

Referaty w podkomisji do spraw budownictwa stanowiły przykłady opracowań regionalnych form budownictwa związanych ze ściśle określoną funkcją na tle przemian historycznych. Przedstawili je: J. Vařeka (Praga), *Koliby zwane „kram” w świetle najnowszych badań*; W. Jostowa (Zakopane), *Dom orawski*; J. Pluciński (Chochołów), *Budownictwo drewniane w Chochołowie*; J. Czajkowski (Kraków), *Charakterystyczne cechy budownictwa wiejskiego u Łemków i Bojków w konfrontacji z przyległym Pogórzem*; D. Tylkowa (Kraków), *Budownictwo gospodarcze w drugiej połowie XIX i XX w. w Beskidzie Sądeckim*; J. Kolebacz (Kraków), *Z badań nad budownictwem i osadnictwem polaniarskim w Beskidzie Żywieckim*.

W referatach omówiono w stosunkowo pełnym zakresie zarówno wyniki badawcze ubiegłego pięciolecia, jak też aktualnie opracowywanej tematyki, która staje się coraz bardziej zróżnicowana i traktowana wielopłaszczyznowo. Dlatego udział innych dyscyplin w rozwiązywaniu problemów podejmowanych przez etnografów czy folklorystów staje się konieczny, a szczególnie pilny w związku z obecnie przeprowadzanymi badaniami terenowymi. Sporo też głosów w dysku-

sjach kierowano pod adresem historyków i językoznawców odnośnie do ich pomocy w gromadzeniu materiałów do ujmowania zjawisk kulturowych w przekrojach historycznych, jak też ustalenia nazw tradycyjnych wytworów w celach rekonstrukcyjnych, szczególnie przy wykrywaniu nasilenia i dróg ich przenikania. W związku z tym należy wspomnieć, że chociaż korzyści wypływające z integracji międzydyscyplinowej omawiane są od kilku lat na licznych sesjach czy też w czasopiśmie naukowych¹⁶, to przecież realizacja tego postulatu o tak doniosłym znaczeniu dla rozwoju nauki napotyka poważne trudności i komplikacje. Jakkolwiek współczesne badania naukowe wymagają rozlicznych form działania zespołowego, to jednak na wielu odcinkach podejmowanych prac ten ważki postulat pozostaje nadal na etapie planowania. Należy też na tym miejscu wspomnieć, że w etnografii polskiej Wincenty Pol bodaj pierwszy, bo już przed stu kilkunastu laty, wysuwał konieczność współpracy międzydyscyplinowej, zdając sobie sprawę, jak niezmiernie ważne posiada ona znaczenie w rozwoju badań nad kulturą ludności Karpat. Pisał o tym w swoich prelekcjach wygłaszanych w połowie XIX w. jako profesor geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego, zapoznając słuchaczy z „Etnografią północnych stoków Karpat”. Wówczas to wywodził, że „prace etnografa i historyka zejdą się kiedyś ze sobą, objaśnią się nawzajem i utworzą wtedy rzetelną całość, prowadzącą do poznania kraju, ale zanim to będzie mogło nastąpić, potrzeba, ażeby monograficzne prace na jednym i drugim polu poprzedziły ten spotężony kalkuł¹⁷, na którym tego rodzaju badania dopiero kończyć można, chcąc iść pewnym krokiem”¹⁸.

Wiemy także, jak ważne konsekwencje wynikają ze ścisłej współpracy językoznawstwa z etnografią zarówno dla rozwoju badań nad kulturą ludową, jak też dla genezy badanych wyrazów¹⁹. Przecież w okresie międzywojennym poczynania integracyjne pomiędzy tymi dyscyplinami, zwłaszcza na odcinku badań terenowych, wywołane działalnością znakomitego amerykańskiego językoznawcy E. Sapira²⁰, przyczyniły się m. in. do ugruntowania nowego kierunku teoretycznego w naukach etnologicznych, a mianowicie *social anthropology*²¹.

3. Ważniejsze elementy dyskusji

Dyskusja wywołana treścią referatów przyniosła, poza rozszerzeniem zawartych w nich wiadomości, także nieco uwag zmierzających do pogłębienia stosowanych metod badawczych, jak też wnikliwszego analizowania gromadzonych materiałów. Zgodnie podnoszono, że znaczny wzrost nowych wyników badawczych w poszczególnych krajach i ich wzajemna konfrontacja doprowadzić muszą

¹⁶ Zob. np. E. Kujański, *Światowe tendencje w dziedzinie badań naukowych*, „Nauka Polska”, R. 10: 1962 nr 1 (37), s. 173—179; B. Suchodolski, *Nowoczesna problematyka w historii nauki*, „Nauka Polska”, R. 10: 1962 nr 6 (42), s. 18 n.

¹⁷ Kalkuł (łac.) *calculus* 'rachunek, obliczenie, kalkulacja'.

¹⁸ W. Pol, *Rzut oka na północne stoki Karpat*, Kraków 1851, s. 112.

¹⁹ Zob. K. Moszyński, *O sposobach badania kultury materialnej Prastoi*, Wrocław 1962, s. 39 n.

²⁰ Zob. E. Sapir, *Language*, New York 1921; Por. też J. Kuryłowicz, *Kilka uwag o językoznawstwie amerykańskim*, „Nauka Polska”, R. 11: 1963 nr 3 (45), s. 162.

²¹ Zob. J. Herskovits, *Man and his Works*, New York 1956, s. 8 n.

do rewizji dotychczasowych poglądów na pochodzenie i rozwój kultury ludności Karpat. Istniejące opracowania syntetyczne stają się niewystarczające i powinny być traktowane jako tymczasowe. Zwrócono również uwagę na konieczność rozszerzenia i pogłębienia badań nad rolnictwem i całym szeregiem innych zajęć produkcyjnych, jak rzemiosło, „przemysły metalurgiczne”, a także handel i transport, stanowiących podstawę egzystencji ludności góralskiej, zwłaszcza w Karpatach Północnych. Dzięki temu zostanie właściwiej określona rola pasterstwa wśród innych czynności produkcyjnych, a tym samym jego udział w rozwoju badanej kultury. Ponieważ dotychczasowa uwaga badaczy była głównie zwrócona na zagadnienia związane z pasterstwem, przeto istnieje zbyt wiele zasadniczych braków w materiałach z zakresu tych zajęć ludności. Niektóre z nich uprawiane w Karpatach jeszcze w drugiej połowie XIX wieku wywoływały daleko idące przeobrażenia społeczne i kulturowe. Tak np. z rozwojem dawnych „przemysłów metalurgicznych” — o czym mówił inż. H. Jost — wszedł do miejscowych kultur karpackich cały szereg elementów obcych, stosunkowo odległych, głównie zachodnioeuropejskich.

Wobec nowych osiągnięć badawczych w regionie karpackim zachodzi konieczność ostrożniejszego używania, a nawet rewizji niektórych definicji opartych na dotychczasowych hipotezach z zakresu etnogenezy i struktury kulturowej. Toteż wiele z nich należy traktować tylko jako robocze. W rozwiązywaniu zagadnień dotyczących ruchów etnicznych na badanym obszarze dużą pomoc będzie stanowiło wyznaczenie przez językoznawców każdego z krajów zrębu obcych zapożyczeń. Kartograficzne zaś rozmieszczenie tych elementów może przynieść dokładniejsze zróżnicowanie fal kulturowych. Takie postępowanie będzie również z korzyścią dla językoznawców rozwiązujących zagadnienie twórcy i nosiciela terminów w dialektach karpackich, o którym mówił dr W. Truszkowski (Kraków).

Zwrócono także uwagę na konieczność liczenia się przy badaniach kultury w Północnych Karpatach z istnieniem elementów przedślōwiańskich (dr Ch. Warkarelski). Elementy kulturowe, które przetrwały na tych terenach z odległej starożytności, czynią ten obszar jednym z poważniejszych rezerwatów dających materiały do rekonstrukcji wczesnych kultur europejskich²². W toku badań należy w ogóle dążyć do ustalenia chronologii nasilenia wpływów działających z poszczególnych centrów cywilizacyjnych, które zadecydowały o strukturze kulturowej w Karpatach. Przy tym powinno się wyróżnić zjawiska wspólne dla całej ludności Karpat i Bałkanów, jak również te, które mają cechy lokalne (dr Ch. Warkarelski).

Należy tu podkreślić, że dla szeregu badaczy głęboko związanych z tematyką karpacką, stawiających jasno jej problematykę, stosowanie metod w sposób uniwersalny i schematyczny, których całkowicie przyjąć ani odrzucić nie można, staje się rażąco niewystarczające. Stąd to dążenie do używania różnorodnych pogłębionych sposobów badawczych przystosowywanych do najmniejszych nawet regionów, w których dokonują się nieco odmiennie przeobrażenia zjawisk kulturowych. Obok tego rodzaju zadań należałoby dążyć nie tyle do pewnej koncentracji środków materialnych, co do koordynacji w zakresie planowania badań w myśl ogólnie wysuwanych potrzeb. Poza zagadnieniami istotnymi dla niewielkich obszarów znajdujemy przecież elementy jednorodne dla całych Karpat i nawet Bałkanów,

²² Zwrócił na to uwagę również prof. B. Gunda w streszczeniu referatu: *Znaczenie kultury karpackiej z punktu widzenia etnologii europejskiej*.

a przy tym interesujące nie tylko etnografów wielu krajów, ale także inne dyscypliny. W tych wypadkach, gdzie szereg dyscyplin i instytucji jest zaangażowanych w planowaniu regionalnym, a podejmujących podobną problematykę, winno nastąpić — zdaniem prof. M. Dobrowolskiej — porozumienie, zmierzające do bliskiej współpracy, co oczywiście doprowadzić może do szybkiego rozwiązywania zadań.

Przedstawiony na sesji dorobek naukowy²³ posiadał wszelkie cechy rzetelnego i trwałego wkładu w poznanie badanego obszaru. Ujemną jego stroną było może zbyt wielkie rozproszenie tematyczne, zrozumiałe zresztą wobec rozległego zakresu etnografii, której przedmiot w miarę rozwoju i zmian jej społecznej roli poszerza się nieustannie.

Każdy z etnografów zajmujących się rzetelnie badaniem kultury ludowej w Karpatach jest świadomy wymowy tych uwag. Najlepszym dowodem jest stała troska o coraz pełniejsze ujmowanie obrazu kulturowego zarówno współczesnego, jak też przeszłego. Chodzi przecież o pomnożenie konkretnych faktów jako trwałej podstawy badawczej dającej oparcie do przyszłych wyczerpujących opracowań syntetycznych, zarówno dla poszczególnych wyodrębniających się regionów, jak też całych Karpat i sąsiednich obszarów górskich.

Poza ogólnym omówieniem kierunków badawczych stosowanych przez poszczególne ośrodki dyskutowano nad dalszym pogłębieniem i poszerzeniem współpracy międzynarodowej. Wśród różnych dróg wiodących do tego celu wysunięto przede wszystkim konieczność nawiązywania wielorakich form stałych kontaktów. Chodziłoby głównie o zwiększoną częstotliwość spotkań w obrębie poszczególnych podkomisji, co pozwoliłoby nie tylko na dokładne uzgodnienie planów, ale także wymianę doświadczeń, metod i wyników badawczych. Winno się również ożywić wymianę pomocy naukowych w postaci kwestionariuszy monotematycznych, opracowań bibliograficznych, roboczych map gospodarczych, tak niezbędnych przy badaniach osadnictwa, rolnictwa, pasterstwa itd. Nadto winno się rozszerzyć akcję przygotowywania opracowań leksykalnych, jak np. ludowego słownictwa technicznego, botanicznego, zoologicznego itd. Konieczne byłoby również stałe publikowanie przeglądu wyników badawczych pokrewnych dyscyplin, a m. in. zwrócenie większej uwagi na udostępnianie źródeł archiwalnych do celów związanych z potrzebami etnograficznymi. W ten sposób wiele z obecnie podejmowanych tematów etnograficznych za pomocą tak wzbogaconego warsztatu badawczego zostałyby gruntowniej opracowanych, a wysuwane w związku z nimi problemy mogłyby zyskać na głębszym i wszechstronniejszym naświetleniu.

Niektóre z istniejących podkomisji zostały rozbudowane o nowe zespoły robocze z wyraźną tendencją do usamodzielnienia w razie ich dalszego rozwoju (zob. wnioski). Należy tu wymienić zespół do spraw rolnictwa (org. mgr Z. Biały), muzykologiczny, obejmujący instrumentalistykę (org. doc. dr M. Sobieski) i melodykę ludową (org. mgr A. Szurmiak-Bogucka), folkloru słownego (org. mgr J. Sadownik) oraz wybrane działy kultury duchowej (org. doc. dr J. Klimaszewska).

²³ Zob. Aneks II. Ostatnie referaty miały na celu poinformowanie o etnograficznej tematyce badawczej z obszaru Karpat podjętej przez poszczególne polskie ośrodki naukowe. Komunikaty uzupełniała zademonstrowana w czasie obrad wystawa planszowa ilustrująca niektóre terenowe wyniki badawcze (budownictwo, pasterstwo) osiągnięte w ostatnim 5-leciu przez Zakłady Etnografii IHKM PAN w Krakowie, Łodzi i Warszawie oraz Pracownię Polskiej Sztuki Ludowej w Krakowie (Instytut Sztuki PAN), a także współpracujące z nimi Katedry Etnografii Uniwersytetów w Krakowie, Łodzi i Lublinie.

4. Zakończenie Konferencji

W ostatnim dniu obrad uchwalono kilkanaście wniosków zreferowanych przez doc. dr A. Kutrzeba-Pojnarową, a wysuniętych na posiedzeniach plenarnych w podkomisjach oraz na naradzie Prezydium Konferencji (zob. Aneks I).

Program obrad został zamknięty dwugodzinną projekcją najnowszych filmów oświatowych i dokumentalnych o tematyce etnograficznej z terenu Karpat²⁴.

Na zakończenie Konferencji odbyła się jednodniowa wycieczka autokarem (53 osoby) na Orawę i Podhałę²⁵. Uczestnicy zwiedzili rozbudowujący się skansen w Zubrzycy Górnej, wieś Chochotów z dobrze zachowaną podhalańską architekturą drewnianą, a także typowe zabudowania pasterskie u wylotu Doliny Chochotowskiej. Ostatnim punktem trasy wycieczki było zapoznanie się z wystawami Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem, a także z jego zbiorami znajdującymi się w jednym z najlepiej urządzonych magazynów etnograficznych²⁶.

W sumie była to niewątpliwie jedna z najpożyteczniejszych Międzynarodowych Konferencji Etnograficznych zorganizowanych w Polsce²⁷. Dano temu wyraz w końcowych przemówieniach przedstawicieli poszczególnych krajów (prof. dr K. Zawistowicz-Adamska, dr Ch. Wakarelski, dr P. Stahl, dr J. Mjartan) oraz w podsumowaniu obrad (prof. dr M. Gładysz). Znaczenie Konferencji polegało na ugruntowaniu współpracy na obszarze Karpat²⁸, zapoczątkowanej przed pięcioma laty przez Polskę i Czechosłowację, a obecnie poszerzonej do sześciu krajów. Na Konferencji uchwalono szereg wniosków, zarówno co do zakresu działalności naukowo-organizacyjnej, jak też naukowo-badawczej współpracujących narodów. Główne wytyczne zmierzały w kierunku podejmowania wspólnej tematyki i uzgadniania metod badawczych, wzbogacenia warsztatu naukowego, rozbudowy naukowych kontaktów międzynarodowych, tak pomiędzy poszczególnymi instytucjami, jak też kontaktów indywidualnych. Ta dbałość o zacieśnienie i rozszerzenie współpracy została potraktowana szczególnie przez polskich badaczy jako istotny czynnik w szeroko pomyślanym froncie naukowo-badawczym. Dodajmy,

²⁴ Wyświetlono filmy produkcji Wytwórni Filmów Oświatowych pt.: „Gdzieś pod Turbaczem”, „Kacwin”, „Drewno i beton”, „Hej, bystra woda”, „Pasterska opowieść”, „Obrzędy wiosenne”, „Janos z Dębna”, „Jan Chyboń Hat Jachimia”, „Ratujemy stare rzeźby”, „Na Orawie stoi dwór”.

²⁵ Program wycieczki został wzbogacony przez występ miejscowego zespołu tanecznego w Zubrzycy Górnej oraz młodzieżowego zespołu szkolnego w Chochotowie.

²⁶ Z wystawami oraz historią Muzeum Tatrzańskiego zapoznał Uczestników prof. Juliusz Zborowski, dyrektor Muzeum.

²⁷ Jedyną poważniejszą imprezą naukową o charakterze międzynarodowym był „II Zjazd Słowiańskich Geografów i Etnografów” zorganizowany w Polsce w 1927 r. głównie przez prof. Ludomira Sawickiego. Wkład etnografów był stosunkowo niezbyt wielki, albowiem na 42 wygłoszone referaty przypadało tylko 6 o tematyce etnograficznej.

²⁸ Konferencję obecną poprzedziło kilka spotkań i narad roboczych urządzanych w Polsce, jak też w Czechosłowacji. Zob. M. Gładysz, *Konferencja w sprawie utworzenia Międzynarodowej Komisji Badań Kultury Ludowej w Karpatach*, „Etnografia Polska”, t. 4: 1961, s. 339—343; A. Kutrzeba-Pojnarowa, *V Konferencja Międzynarodowej Komisji do Badań Kultury Ludowej w Karpatach* (Smokowiec 17—20 X 1962), „Etnografia Polska”, t. 7: 1963, s. 492—495.

że chociaż całość akcji posiada perspektywy pomyślnego rozwoju w wytyczonych na Konferencji ramach współdziałania, to przecież o wiele żywsze i skuteczniejsze są jeszcze nadal kontakty osobiste poszczególnych badaczy aniżeli instytucji decydujących o podejmowaniu zobowiązań. Przeróżne powikłania formalne hamują rozwój powiązań naukowo-organizacyjnych, co w rezultacie niekorzystnie odbija się na całości międzynarodowej akcji badawczej o tak poważnym znaczeniu naukowym, a nawet politycznym.

Ta szeroko pomyślana impreza naukowa posiadała jeszcze inne znaczenie dla rozwoju naszej dyscypliny. Przyczyniła się mianowicie do scalania wysiłków niektórych badaczy przeprowadzających swoją działalność naukową poza formami zespołowego współdziałania, jak to bywa np. u większości pracowników muzeów regionalnych.

Każdy zjazd naukowy spełnia swoje zadania, gdy uwidacznia nowe osiągnięcia, utrzuca i powiększa zakres porozumienia, odkrywa nowe możliwości badawcze, a nade wszystko, gdy wyzwala świeże siły psychiczne mogące być wykorzystane w dalszej owocnej pracy naukowej i społecznej. Karpacka sesja naukowa aż nadto obfitowała w tego rodzaju wydarzenia. Dowodzą tego liczne i przemyślane referaty (Aneks II), a nade wszystko wnioski dotyczące udziału i pogłębienia bliskiej współpracy innych dyscyplin (Aneks I), jak również osobiście zadeklarowana gotowość współdziałania wyrażona przez prof. prof. M. Dobrowolską, S. Berzowskiego, B. Baranowskiego, R. Śmiałowskiego czy W. H. Paryskiego. Ta atmosfera chęci naukowej współpracy wnoszona przez przedstawicieli różnych dyscyplin świadczy najlepiej, jak żywe jest zainteresowanie regionem Karpat i Bałkanów oraz ich kulturą.

Aneks I

Uchwalone wnioski

1. Wniosek w związku z Kongresem Nauk Antropologicznych i Etnologicznych mającym się odbyć w Moskwie 1964 r.:

Zaleca się Sekretariatowi Generalnemu Międzynarodowej Komisji do Badania Kultury Ludowej w Karpatach i sąsiednich terenach górskich, aby zwrócił się do poszczególnych Akademii Nauk państw zainteresowanych w. w. badaniami o poparcie wniosku, jaki zostanie złożony Unii nauk antropologicznych i etnologicznych na Kongresie w Moskwie o utworzenie w ramach tejże Unii stałej Międzynarodowej Komisji do Badania Kultury Ludowej w Karpatach i sąsiednich obszarach górskich, która z kolei mogłaby swoją działalnością obejmować także inne obszary górskie. (Wniosek wysunięty przez prof. dr. M. Gładysza).

2. Wnioski dotyczące celu i zakresu badań MKKK:

Aby uniknąć jakichkolwiek nieporozumień w związku z aktualnymi polemikami w literaturze naukowej, Konferencja stwierdza raz jeszcze, że Międzynarodowa Komisja do Badania Kultury Ludowej w Karpatach ma wyłącznie na celu koordynację planów i uzgodnienie metod badawczych, przy wszechstronnym poznawaniu kultury ludowej w jej rozwoju historycznym. (Wniosek delegacji czeskosłowackiej).

W związku z tym stwierdzeniem dr Ch. Wakarelski (Bułgaria) postuluje wspólne kontynuowanie prac nad pogłębieniem metodyki badań oraz danie pierwszeństwa tym zagadnieniom, które są wspólne dla wszystkich terenów.

Ponadto Konferencja uznała za ważne podjęcie eksperymentalnych badań

kompleksowych dotyczących wybranych wsi w poszczególnych krajach celem wypracowania metod badań przy udziale specjalistów innych dyscyplin, jak antropologia, archeologia, historia, socjologia, językoznawstwo, geografia ekonomiczna, agrotechnika i inne nauki techniczne. (Wniosek wysunięty przez doc. dr A. Kutrzeba-Pojnarową. Zob. też pkt 3).

3. Wnioski dotyczące utworzenia nowych podkomisji i zmian w strukturze podkomisji już działających:

a) Proponuje się utworzenie stałej podkomisji przy MKKK do badania budownictwa ludowego. W niektórych krajach podkomisje takie praktycznie już istnieją, a badania nad budownictwem ludowym są tak dalece zaawansowane, że wyodrębnienie tego działu pracy i zorganizowanie międzynarodowego porozumienia w tym zakresie staje się pilne i niezbędne.

W związku z tym na wniosek prof. dr. R. Śmiałowskiego (Politechnika Krakowska) postuluje się intensywniejsze niż dotąd badania coraz szybciej ginącego budownictwa drewnianego w Karpatach.

Ponadto oceniając wartości regionalne, artystyczne i historyczne budownictwa ludowego występującego w dużym ugrupowaniu w Choczołowie. pow. Nowy Targ, Konferencja przyjęła wniosek wystąpienia do władz państwowych o utworzenie na terenie tej wsi rezerwatu XVIII- i XIX-wiecznego budownictwa podhalańskiego i otoczenie ochroną konserwatorską w myśl ustawy o „Ochronie Dóbr Kultury i Muzeach” istniejących budynków, jak również o zapewnienie odpowiednich architektonicznych form i lokalizacji dla nowo wznoszonych. (Wniosek uczestników polskich Sekcji Budownictwa).

b) W związku z zadeklarowaną gotowością współpracy i ząbieaniem się wielu zagadnień w prowadzonej akcji badawczej proponuje się utworzenie podkomisji geografii ekonomicznej. (Wniosek prof. dr S. Berezowskiego i prof. dr M. Dobrowolskiej).

c) Konferencja postuluje utworzenie podkomisji do spraw dokumentacji celem szybkiego i jednolicie dla wszystkich krajów zainteresowanych potraktowanego opracowania materiałów archiwalnych i zbiorów muzealnych. (Wniosek uczestników polskich i czechosłowackich).

W związku z tym Konferencja przyjęła również wniosek prof. dr B. Baranowskiego, postulujący przeprowadzenie badań statystycznych (kartograficzne ujęcia ich wyników) na terenie b. monarchii austro-węgierskiej dotyczących zagadnień rolnictwa i hodowli w podobny sposób, jak to zostało przeprowadzone dla terenów Galicji końca XIX w.

d) Zależnie od uznania kontrahentów proponuje się rozszerzenie zakresu prac działającej podkomisji pasterskiej na zagadnienia rolnicze, utworzenie oddzielnej podkomisji rolnictwa. (Dla Polski uchwalono utworzenie tymczasowej grupy rolniczej do badania rolnictwa).

e) Działająca podkomisja do badania rzemiosła i wytwórczości ludowej ze względu na nieco inny do tej pory kierunek prac badawczych w Polsce i Czechosłowacji utrzyma tę odrębność do 1965 r., po czym oba kraje przystąpią do wymiany kwestionariuszy i uzupełnienia badań na odcinkach, na których nie były one prowadzone przez drugiego z kontrahentów dla uzyskania materiałów w pełni porównywalnych.

4. Wnioski dotyczące akcji wydawniczej:

a) Międzynarodowa Konferencja uchwala zwrócenie się do Dyrekcji IHKM PAN jako jej organizatora o wydanie drukiem materiałów oraz referatów wygłoszonych w czasie obrad.

b) Konferencja uchwala zwrócenie się do Akademii innych krajów za pośrednictwem ich przedstawicieli o uwzględnienie w długofalowych planach cyklu wydawnictw poświęconego kulturze ludowej Karpat i sąsiednich obszarów górskich wydawanego pod wspólnym tytułem: „Acta Ethnographica Carpathica”. Proponuje się wspólny język dla tych wydawnictw (francuski).

c) Dla innych publikacji dotyczących różnych zagadnień z dziedziny kultury ludowej w Karpatach proponuje się — w nawiązaniu do uchwał zebrania Komisji do badania kultury ludowej w Karpatach, odbytego w Smokowcu

w 1962 r. — ustalenie wspólnego schematu wydawniczego i kolejności ich publikowania w ramach wydawnictw krajowych. W związku z tym zaleca się Generalnemu Sekretariatowi podjęcie prac nad ujednoliceniem końcowej terminologii fachowej.

d) Konferencja postuluje jako pierwszoplanowe kontynuowanie prac nad bibliografiami kultury ludowej w Karpatach i sąsiednich obszarach górskich i podjęcie wydawnictw tych bibliografii w zainteresowanych krajach w formie zbliżonej do dotychczas wydanych bibliografii polskiej i słowackiej (obejmującej wydawnictwa przynajmniej do 1962 r.), a następnie wydawanie ich w formie powielonej (z tłumaczeniem tytułu na język francuski) na bieżąco co roku z możliwością przedruku w „Carpatica”.

e) Ponadto Konferencja proponuje podjęcie wydawnictwa archiwaliów oraz wydawnictwa albumowego obejmującego wytwory z zakresu kultury ludowej z terenu Karpat (przede wszystkim ze zbiorów muzealnych) oraz wydanie jako szczególnie ważne (na wniosek podkomisji folklorystycznej) tomów: *Polskie pieśni i muzyka ludu, seria Podhale* i *Badanie tańca grup regionalnych karpackich*, a w następnej kolejności *Karpackie instrumenty muzyczne*.

5. Wniosek o nawiązaniu współpracy z innymi instytucjami:

Konferencja postuluje, aby Komisje Krajowe przystąpiły do organizowania badań kompleksowych z udziałem odpowiednich placówek Akademii Nauk zajmujących się badaniami w Karpatach, a szczególnie apeluje o nawiązanie bliższej współpracy z zakładami historii, ekonomii, i geografii gospodarczej, językoznawstwa (zwłaszcza uwzględniającej prace atlasowe).

Konferencja proponuje zwrócenie się do katedr uniwersyteckich, IBL-u i muzeów o zwiększenie stopnia zainteresowania w ich pracach problematyką karpacką.

6. Wniosek o uczczeniu jubileuszu prof. dr Jiřího Horáka czł. ČSAV, Praga):

W związku z 80-leciem urodzin prof. dr J. Horáka (4 XII 1884) Konferencja w uznaniu Jego wielkich zasług położonych dla rozwoju etnografii i folklorystyki słowiańskiej oraz Jego współpracy z MKKK postanowiła przesłać Mu wyrazy uznania i serdeczne życzenia dalszej owocnej pracy.

7. Wnioski do krajowych Akademii Nauk:

Reprezentanci poszczególnych placówek biorących udział w obecnej Konferencji, jak też przedstawiciele różnych państw proszeni są o zdanie przez nich sprawozdania z tej Konferencji zarówno akademikom nauk swoich państw oraz reprezentowanym instytucjom i zwrócenie się do nich o akceptację proponowanych form współpracy międzynarodowej i krajowej w zakresie badań kultury ludowej Karpat i sąsiednich obszarów górskich.

A n e k s II

*Wykaz powielonych tez i streszczeń referatów oraz komunikaty *)*

I. Tezy i streszczenia referatów

Baranowski Bogdan, *Zmiany w stanie ilościowym i rejonizacji hodowli na terenach górskich Galicji w latach 1773—1914 (Changements-nombre et aire-survenus, de 1773—1914, dans l'élevage en régions montagneuses de la Galicie)*, ss. 2 (2).

* Podane w nawiasach tłumaczenia tytułów wskazują na tekst dwujęzyczny; ilość stron zamieszczona w nawiasach dotyczy tłumaczenia.

- Bazińska Barbara, *Przeobrażenia pozycji społecznej bacy na przykładzie Skalnego Podhala* (*Evolutions subies par la position sociale du „baca” sur l'exemple qu'en fournit la Podhale Rocheux*), ss. 2 (2).
- Berezowski Stanisław, *Obecny stan wędrówek pasterskich w Karpatach Polskich* (*État actuel des migrations pastorales dans les Karpates de Pologne*), ss. 3 (4).
- Biały Zbigniew, *O potrzebie badań nad stanem i rozwojem rolnictwa w Karpatach Polskich* (*De l'opportunité de recherches sur l'état et le développement de l'agriculture en Karpates polonais*), ss. 3 (2).
- Biernacka Maria, *Współczesne przeobrażenia społeczno-gospodarcze i kulturalne w Bieszczadach* (*La transformation sociale, économique et culturelle contemporaine dans les Bieszczady*), ss. 3 (3).
- Bobińska Celina, Gradowska Alicja, *Dokumenty z życia wsi południowej Małopolski w drugiej połowie XVIII w. jako źródło do poznania kultury wsi* (*Documents de la vie campagnarde en Petite-Pologne Méridionale au cours de la 2^e moitié du XVIII^e siècle — sources de connaissance sur la culture paysanne*), ss. 2 (2).
- Brylak Maria, *Maziarska wieś Łosie* (*Le village huillier de Łosie*), ss. 3 (2).
- Czajkowski Jerzy, *Charakterystyczne cechy budownictwa wiejskiego u Łemków i Bojków w konfrontacji z przyległym Pogórzem* (*Traits caractéristiques de la construction paysanne chez les Lemki et les Bojki comparée avec celle du Pogórze avoisinant*), ss. 2 (1).
- Dunăre Nicolae, *O nowych badaniach etnograficznych nad tradycyjnymi zajęciami ludności Karpat Rumuńskich* (*Nouveaux recherches ethnographiques concernant les occupations traditionnelles des régions karpatiques de la Roumanie*), ss. 2 (3).
- Elschek Oskar, *Improwizacja i technika wariacyjna w zachodniokarpackiej muzyce ludowej* (*Improvisation und Variationstechnik in der west-karpathischen Volksmusik*), ss. 1 (1).
- Földes László, *Przegląd węgierskich badań nad pasterstwem ze szczególnym uwzględnieniem Karpat* (*Revue des recherches hongroises sur la vie pastorale en prenant tout spécialement en considération les Karpates*), ss. 2 (2).
- Gładyszowa Maria, *Problematyka i stan badań nad budownictwem ludowym w Karpatach Polskich* (*Problèmes et état actuel des investigations sur la construction populaire en Karpates polonais*), ss. 1 (2).
- Gunda Béla, *Znaczenie kultury karpackiej z punktu widzenia etnologii europejskiej* (*Signification de la culture karpatienne du point de vue d'une ethnologie européenne*), ss. 2 (1).
- Habovštiak Anton, *Słowiański Atlas Językowy a badania nad terminologią pasterską* (*L'Atlas de linguistique slave et les recherches sur la terminologie pastorale*), ss. 2 (1).
- Jeřábek Richard, *Znaczenie komunikacji, transportu i handlu w kształtowaniu i rozwoju kultury ludowej w Karpatach* (*A propos de l'importance des communications, du transport et du commerce dans la formation de la culture populaire karpatique*), ss. 2 (3).
- Jost Henryk, *O mechanice ludowej na Podhalu* (*Mécanique populaire en Podhale*), ss. 2 (2).
- Jostowa Wanda, *Dom orawski* (*La cabane oravienne*), ss. 3 (2).
- Karaś Mieczysław, *Znaczenie językoznawstwa dla badań kultury ludowej*

- w Karpatach (L'importance de la linguistique pour les recherches sur la culture populaire dans les Karpates), ss. 2 (2).
- Karwicka Teresa, *Drzewa w wierzeniach, magii i zwyczajach ludowych na terenie Karpat Polskich* (Du rôle des arbres dans les croyances, la magie et les coutumes dans les Karpates de Pologne), ss. 3 (2).
- Kolebacz Jerzy, *Z badań nad budownictwem i osadnictwem polaniarskim w Beskidzie Żywieckim* (Sur la construction et la colonisation et clairières dans le Beskid de Żywiec), ss. 2 (2).
- Kopczyńska-Jaworska Bronisława, *Gospodarka polaniarska w Karpatach Polskich* (Exploitation des clairières de montagne dans les Karpates Polonais), ss. 2 (2).
- Kowalska-Lewicka Anna, *Gospodarka mleczna w Karpatach Polskich* (Économie laitière dans les Karpates Polonais), ss. 2 (2).
- Kutrzeba-Pojnarowa Anna, *Etapy rozwoju pasterstwa w Karpatach w problematyce współczesnych prac etnograficznych* (Étapes du développement de la vie pastorale dans les problèmes des ouvrages ethnographiques contemporains), ss. 3 (3).
- Madurowicz-Urbańska Helena, Podraza Antoni, *Historyczne badania nad regionami gospodarczymi i ich przydatność dla etnografii* (L'étude historique de région d'économie et l'opportunité de pareille étude pour l'ethnographie), ss. 2 (2).
- Manga János, *Zdobnictwo i sprzęt pasterski* (Art décoratif et équipement pastoraux), ss. 2 (2).
- Maśliński Michał, *Rzemiosło drzewne w Karpatach — problematyka badawcza* (Métiers du bois en Karpates — problèmes inhérents aux recherches), ss. 1 (1).
- Misińska Maria, *Migracje zarobkowe na Podhalu* (Migrations de la population du Podhale en quête de travail), ss. 2 (2).
- Mjartan Ján, *Stan badań nad budownictwem ludowym na Słowacji* (État actuel des recherches sur la construction populaire en Slovaquie), ss. 2 (2).
- Podolák Ján, *Formy organizacji pasterskiej na karczowiskach Środkowej Słowacji* (Formes d'organisation pastorale en terrains d'essouchement de Slovaquie Centrale), ss. 1 (2).
- *Z działalności Międzynarodowej Komisji do badania kultury ludowej w Karpatach* (Des activités de la Commission Internationale pour l'étude de la culture populaire dans les Karpates), ss. 1 (1).
- Porycki A., *Stan i potrzeby naukowo-badawcze w zakresie kultury ludowej Karpat Ukraińskich* (État et objectifs des recherches sur la culture populaire en Karpates d'Ukraine), ss. 4 (1).
- Reinfuss Roman, *Z badań nad hodowlą owiec na terenie Beskidu Środkowego* (Sur les recherches au sujet de l'élevage de brebis en Moyen-Beskide), ss. 2 (1).
- Sadownik Jan, *Z problematyki tekstologicznej polskich ludowych pieśni góralskich* (Problèmes de textologie dans les chants de montagnards polonais), ss. 1 (1).
- Štika Jaroslav, *Z zagadnienia studium analogii karpackiego szalaśnictwa*, ss. 2.
- Tylkowa Danuta, *Budownictwo gospodarcze w drugiej połowie XIX i w XX w. w Beskidzie Sądeckim* (Les constructions d'attéances dans les fermes paysannes du Beskid du Sącz en 2^e moitié du XIX^e et au XX^e siècle), ss. 1 (1).
- Vařeka Josef, *Koliby zwane „kram” w świetle ostatnich badań* (Les huttes dénommées „kram” à la lumière des dernières recherches), ss. 2 (2).

- Wakarelski Christo, *Badania nad kulturą ludności górskiej w Bułgarii (Recherches sur la culture de la population montagnarde en Bulgarie)*, ss. 5 (2).
- Zambrzycka-Kunachowicz Anna, *Stan badań nad rzemiosłem i przemysłem wiejskim w Karpatach Polskich w okresie powojennym*, ss. 2.
- Żaki Andrzej, *O rolnictwie w Karpatach we wczesnym średniowieczu. Uwagi historyczno-archeologiczne (Sur l'agriculture dans les Carpates au haut-moyen-âge)*, ss. 2 (2).

II. Komunikaty

1. Placówki naukowo-badawcze

Instytut Historii Kultury Materialnej PAN

- Kutrzeba-Pojnarowa Anna (Zakład Etnografii w Warszawie), *Stan i problematyka prac etnograficznych na terenie Bieszczad*, ss. 2.
- Misińska Maria (Zakład Etnografii w Łodzi), *Badania Ośrodka Łódzkiego nad kulturą ludową w Karpatach*, ss. 2.
- Nizińska Irena (Zakład Etnografii w Krakowie), *Prace naukowo-badawcze w Karpatach prowadzone w latach 1960—1963 przez Zakład Etnografii IHKM PAN w Krakowie*, ss. 3.

Instytut Sztuki PAN

- Fryś-Pietraszkowa Ewa (Pracownia Badania Sztuki Ludowej w Krakowie), *Tematyka karpacka w działalności Pracowni Badania Sztuki Ludowej Instytutu Sztuki PAN w Krakowie*, ss. 3.

Śląski Instytut Naukowy w Katowicach

- Dubiel Ludwik (Muzeum w Gliwicach), Nizińska Irena (Zakład Etnografii IHKM PAN w Krakowie), *Z badań Sekcji Etnograficznej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach przeprowadzonych w Beskidzie Śląskim w latach 1961—1963*, ss. 2.

2. Placówki naukowo-badawcze i dydaktyczne

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

- Biały Zbigniew (Katedra Etnografii Słowian UJ), *Tematyka karpacka w badaniach Katedry Etnografii Słowian Uniwersytetu Jagiellońskiego*, ss. 6.
- Bujak Jan (Katedra Etnografii Słowian UJ), *Zbiory karpackie w muzeach polskich*, ss. 4.
- Ogorzałek Grażyna (Katedra Etnografii Słowian UJ), *Zajęcia pozarolnicze ludności wsi Zawoja (w powiecie Sucha w województwie krakowskim) w latach od końca XIX w. do 1961 r.*, ss. 4.

Uniwersytet Łódzki

Misińska Maria zob. Komunikaty, pkt 1.

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Marczak Krystyna (Katedra Etnografii i Etnologii UMCS), *Badania Katedry Etnografii i Etnologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie na terenie Karpat w latach 1961—1964*, ss. 2.

3. Muzea

Województwo katowickie

Bazielich Barbara (Górnośląskie Muzeum Okręgowe w Bytomiu), *Z badań terenowych w Beskidzie Śląskim przeprowadzonych przez pracowników Górnośląskiego Muzeum Okręgowego w Bytomiu*, ss. 2.

Poloczko Barbara (Muzeum w Cieszynie), *Z badań nad strojem góralskim i związaną z nim wytwórczością domową w Beskidzie Śląskim* (*Sur les recherches concernant le costume des montagnards et la production domestique qui lui est associée dans le Beskide de Silesie*), ss. 5 (1).

Województwo krakowskie

Lechowska-Bujak Maria (Muzeum im. W. Orkana w Rabce), *Z działalności naukowo-badawczej Muzeum im. W. Orkana w Rabce*, ss. 2.

Średniawa Helena (Muzeum Tatrzańskie im. T. Chałubińskiego w Zakopanem), *Z działalności naukowo-badawczej Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem przeprowadzonej na obszarze Tatr i Podhala*, ss. 2.

Województwo rzeszowskie

Kunysz Antoni (Muzeum w Przemyśle), *Rola solanek w rozwoju osadnictwa wczesnohistorycznego w górnym dorzeczu Sanu*, ss. 3.

— *Z badań nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym w górnym dorzeczu Sanu przeprowadzanych przez Muzeum w Przemyśle*, ss. 1.

Lew Stefan (Muzeum w Przemyśle), *Dom przysłupowy na Pogórzu Karpackim*, ss. 4.

4. Różne

Jaworska Bronisława, Mienicka Barbara (Łódź), *Materiały do bibliografii polskich prac etnograficznych z zakresu kultury ludowej Karpat za lata 1960—1963*, ss. 10.

Krygowski Władysław (PTTK Zarząd Główny, Komisja Turystyki Górskiej w Krakowie), *„Wierchy” — notatka bibliograficzna*, ss. 2.

Tylkowa Danuta (Zakład Etnografii IHKM PAN w Krakowie), *Projekcja wy-*

branych filmów oświatowych o tematyce etnograficznej (*Projection d'un choix de films documentaires à sujets ethnographiques*), ss. 2 (2).
Tylkowa Danuta, *Wycieczka na Cramę i Podhale (Excursion dans les régions montagneuses d'Orawa et Podhale)*, ss. 2 (2), mapa 1.

Mieczysław Gładysz

JUBILEUSZ MUZEUM ETNOGRAFICZNEGO W WARSZAWIE (1888—1963)

Idea gromadzenia zabytków kultury ludowej znalazła zwolenników w Warszawie wcześniej, bo już w 1 połowie XIX w. Zrazu były to kolekcje prywatne światlejszych jednostek, które dostrzegając zanik tradycyjnej kultury chłopskiej dążyły do zachowania jej zabytków dla przyszłych pokoleń. Dopiero w 1888 r. zaszły wydarzenia, które rozproszonym staraniom zbieraczy nadały formę zorganizowaną w postaci instytucji muzealnej. Głośnym wydarzeniem na ówczesne lata była wyprawa egzotyczna do Kamerunu Stanisława Rogozińskiego, finansowana przez społeczeństwo stolicy. Powrócił z niej towarzysz Rogozińskiego, Leopold Janikowski. Przywiezione przez niego zbiory umożliwiły otwarcie pierwszej wystawy w Warszawie i stworzyły podwaliny przyszłego muzeum. Równocześnie dzięki dotacjom prywatnym powstaje dział zbiorów polskich. Głównymi ofiarodawcami byli: Benni, Czarnoski, Dudrewicz, Anc, Kicka, Kregier, Potocki, Gloger, Jawornicki, Szmidecki, Sparny i inni. Muzeum otwarto w pałacyku przy Ogrodzie Zoologicznym na Bagateli. Później jednak połączono je z powstałym już wcześniej Muzeum Przemysłu i Rolnictwa i do jego gmachu przy Krakowskim Przedmieściu, obok kościoła Św. Anny, przeniesiono 1902 r. zbiory etnograficzne. Pierwszym kierownikiem Muzeum Etnograficznego był Zygmunt Wasilewski, następnie pełnili tę funkcję kolejno: Szczesny Jastrzębowski, Stanisław Ciszewski, S. Poniatowski i Eugeniusz Frankowski. W latach poprzedzających ostatnią wojnę Muzeum posiadało już dużą kolekcję sięgającą 30 000 eksponatów. Specjalnie cenne były zabytki ludowej kultury polskiej, tak materialnej, jak i folklorystyki, szeroko pojętej, pochodzące z ziem objętych dawnymi granicami historycznymi, w dużej części sięgające 1 połowy XIX w. Dużą wartość tych zbiorów stanowiło to, że ich obiekty pochodziły z okresu minimalnego jeszcze oddziaływania środowisk miejskich na kulturę chłopską. Muzeum posiadało zbiory i z innych krajów europejskich: Rumunii, Słowacji, Jugosławii, Włoch i Hiszpanii. Zbiory etnografii pozaeuropejskiej obejmowały wspomnianą kolekcję Janikowskiego z Kamerunu, Jana Kubarego z Oceanii, a wśród syberyjskich zbiorów wyróżniała się kolekcja giliacko-jakucka Bronisława Piłsudskiego. W dziale pozaeuropejskim znajdowały się również zbiory z terenów południowej Azji i Ameryki oraz Bliskiego Wschodu, Afryki i Australii.

Niestety, dzisiaj wszystko to należy już tylko do przeszłości. Kultura i nauka polska poniosły niepowetowaną stratę, gdy w pierwszych dniach wojny w 1939 r. najeźdźca hitlerowski ogniem zniszczył doszczętnie to, co posiadało nieprzemijającą wartość dokumentu dla naszej kultury narodowej i ogólnoludzkiej. W ekspozycji jubileuszowej wystawy znalazły się jedynie wydobyte ze zgliszcz dawnego muzeum szczątki kolczugi japońskiego wojownika i giliacki gliniany garnek. Jak do tego doszło, że te żałosne w swym wyrazie szczątki nie pozostały tylko krzyżącym symbolem zniszczenia, ale stały się też ogniwem łączącym przeszłość z teraźniejszością, że w XX-lecie Polski Ludowej istnieje w Warszawie Muzeum Etnograficzne, posiadające liczniejsze zbiory od przedwojennych? Jak zwykle

bywa, tak i w tym wypadku historię Muzeum tworzyli ludzie, ich indywidualność i inicjatywa. Podjęta w 1888 r., w latach politycznej niewoli, idea gromadzenia rzeczy ludowych, znalazła po ostatniej wojnie kontynuatorów i szerokie poparcie władz ludowego państwa. Należy tu właśnie podkreślić z całym naciskiem, że konieczna była nie lada odwaga, wiara w przemożną siłę życia i przekonanie o potrzebie i słuszności, by wśród dymiących jeszcze ruin Warszawy, przy braku elementarnych środków do życia, przystąpić do tworzenia od podstaw instytucji muzealnej. Dzisiaj być może wydaje się to proste i naturalne. W 1946 r. Jan Manugiewicz, członek PKWN, założyciel i dyrektor Muzeum Etnograficznego w Łodzi w latach międzywojennych, został upoważniony przez Radę Ministrów do odbudowy Muzeum Etnograficznego w Warszawie, z tymczasową siedzibą w Młocinach w pałacyku pobrühlowskim. Sytuacja wymagała energicznego działania zdążającego jednocześnie w dwóch kierunkach, po pierwsze należało odzyskać zniszczony i zdewastowany, częściowo zamieszkały, a w części zamieniony na stajnię pałac, a następnie odremontować jego pomieszczenia; po drugie objąć badaniami całą Polskę, nastawiając się przede wszystkim na gromadzenie zabytków. Równie palącym problemem było stwózenie podstaw organizacyjnych i założeń teoretycznych nowej instytucji. Wszystko to razem tworzyło splot zadań nad wyraz trudnych, potęgowanych jeszcze przez brak ludzi. Pozyskaniu ich do współpracy poświęcił dyr. Manugiewicz wiele uwagi i starań. Niemal od pierwszych chwil współpracował z Muzeum dr Adam Chętnik, nieustrudzony zbieracz, rozmilowany w kulturze kurpiowskiej. Jego staraniom i pracy w terenie zawdzięcza Muzeum przede wszystkim piękną kolekcję kurpiowskich strojów, częściowo rekonstruowanych, i wycinanek. Zebrane przez niego zabytki weszły do zbiorów jako pierwsze zapisy inwentarzowe z 1946 r. i lat następnych. W 1948 r. nawiązana została współpraca z katedrami etnografii w Krakowie. Organizacji eksploatacji na tamtym terenie podjęły się dr J. Klimaszewska i dr A. Kutrzebianka. Z ich ramienia pracami w terenie kierowali: w Rzeszowskim i Lubelskim (skąd uzyskano m. in. cenne komplety najbardziej archaicznego w Polsce stroju) W. Jeż-Jarecki, na Podhalu i w Sądeckim — Z. Szewczyk. W latach następnych powstała w Krakowie delegatura Muzeum warszawskiego, reprezentująca jego interesy na południu Polski, kierowana przez dr M. Gładyszową. W 1950 r. jako pierwszy kustosz podjęła pracę mgr J. Chełmińska-Świątkowska, której staraniom w terenie zawdzięcza muzeum cenne komplety stroju łowickiego i zabytki z innych dziedzin kultury tego regionu.

Bardzo ważnym wydarzeniem dla kształtowania się profilu i rozwoju Muzeum była konferencja dyrektorów muzeów etnograficznych w 1947 r. i jego uchwała zobowiązująca wszystkie muzea do przekazania eksponatów etnografii pozaeuropejskiej zbiorom młocińskim. Pomimo że dotychczas nie została ona w pełni zrealizowana, przyczyniła się jednak do powiększenia zbiorów o kilka tysięcy pozycji i umożliwiła utworzenie działu egzotycznego. Energicznym realizatorem tej uchwały była ze strony Muzeum mgr W. Jostowa. W tymże samym roku nawiązał współpracę z Muzeum W. Korabiewicz, z wykształcenia doktor medycyny, a z zamiłowania podróżnik i badacz kultur egzotycznych. Objął on swoją penetracją prawie całą Czarną Afrykę, dostarczając kolejno zbiory z Tanganiki, Kenii, Mozambiku, Konga, Rodezji, Abisynii, Ghany, Górnej Wolty, Mali, Nigru, Nigerii, Kamerunu, Togo i Dahomeju. Zgromadzone przez niego obiekty do 1963 r. sięgają liczby ok. 2500. Dzięki nieustrudzonej pracy zbiory Muzeum rosły szybko i w 1952 r. doszły do ogólnej sumy 12 000 pozycji. Równocześnie z pracami zapewniającymi powiększenie zbiorów podążał remont młocińskiego pałacyku, stara-

nia o skompletowanie kadry pracowniczej i pierwsze debiuty wystawowe. Na wiosnę 1949 r. została otwarta w Młocinach — w specjalnie do tego celu zbudowanym prowizorycznym pawilonie — pierwsza ekspozycja zbiorów dotyczących kultur ludów Afryki i Oceanii z obszernym wstępem biograficznym polskich i rosyjskich badaczy tych rejonów świata. Rok później w odremontowanych salach zabytkowego pałacyku uroczyście otwarto wystawę zbiorów polskich, na której eksponowano ok. 100 kompletów stroju różnych regionów. W 1953 r. podjęto dalszą oryginalną inicjatywę: wyruszyła w pierwszy rejs po Wiśle wystawa pływająca na barce, przeznaczona dla miasteczek i wsi nadwiślańskich. Jej tematem była sztuka ludowa Mazowsza. W tym okresie zaczął się również ustalać skład personalny pracowników naukowych Muzeum. W miejsce zmarłego kustosa, mgr Jadwigi Chełmińskiej-Świątkowskiej, przeszedł ze Szczecina do Młocin w 1952 r. dr T. Delimat, a rok wcześniej podjęli pracę mgr W. Jeż-Jarecki i mgr B. Kaznowska.

Niestety w ambitnych dążeniach Muzeum coraz wyraźniej poczęły się zaznaczać sprzeczności. Energiczna akcja eksploracyjna — jak najbardziej celowa z uwagi na gwałtowność zachodzących zmian w strukturze gospodarczej i społecznej wsi — przysparzała zbiorów, które wymagały coraz więcej miejsca na magazynowanie, co zaś wchodziło w ostrą kolizję z działalnością wystawową, pochłaniającą prawie całkowicie metraż dysponowanych pomieszczeń. Ze wzrastającą siłą zaczynała przemawiać prawda, że siedziba młocińska nie może sprostać potrzebom Muzeum jako instytucji centralnej. Poza tym renomowana miejscowość wypoczynkowa, jaką są Młociny, dobra na niedzielne wyjazdy dla warszawiaków, nie jest odpowiednia z racji oddalenia na stałą siedzibę Muzeum, które swą pracą usługową winno się wtopić w wartki nurt kulturalnego życia stolicy.

W 1955 r. odszedł ze stanowiska dyrektora Jan Manugiewicz, a mianowany został na jego miejsce profesor Akademii Sztuk Pięknych, znany teoretyk zagadnień sztuki ludowej, Ksawery Piwocki. Działalność Muzeum uległa koniecznym zmianom. Idąc po linii stworzenia możliwie optymalnych warunków dla zbiorów i opieki nad nimi wystawy w Młocinach zostały zlikwidowane, a w otrzymanych w ten sposób pomieszczeniach urządzono magazyny. Równocześnie rozpoczęto starania, nie szczędząc nakładów finansowych, o zatrudnienie zawodowego konserwatora i wyposażenie jego pracowni. W naszych warunkach nie było to zadanie łatwe, a mimo to Muzeum posiada dzisiaj pracownię dobrze wyposażoną, posiadającą m. in. jedyne w kraju urządzenie, jakim jest kocioł próżniowy. Posunięcia te usprawniły opiekę nad zbiorami i dały możliwość korzystania z nich, a z drugiej strony umożliwiły dalsze ich gromadzenie. Ważnym wydarzeniem w tej dziedzinie była decyzja Ministra Kultury i Sztuki z 1958 r. o przekazaniu z byłego Departamentu Plastyki do naszego Muzeum 12 000 obiektów, uzyskanych dzięki akcji opieki państwowej nad współczesną twórczością ludową, a realizowanej z pietyzmem przez dr Kazimierza Pietkiewicza. Umożliwiło to Muzeum warszawskiemu zebranie największej i, dzięki stałym środkom oddawanym mu do dyspozycji przez Ministerstwo, stale uzupełnianej dokumentacji współczesnej sztuki ludowej w całej jej różnorodności i w zasięgu obejmującym terytorialnie cały kraj. W ten sposób Muzeum współpracuje ściśle z Ministerstwem w dziedzinie opieki nad twórcami i kształtowaniu ich warsztatu, poprzez coroczne systematyczne konkursy i zakupy ich prac. Tak powstały jedyne w swoim rodzaju kolekcje prac takich twórców, jak Kudła, Centkowski, Jaroszewiczowa i Gwarkowa. Pod koniec 1958 r. usilne starania dyrekcji, o uzyskanie lokalizacji

Muzeum w centrum Warszawy, uwieńczone zostały powodzeniem. Wydarzenie to usunęło z drogi rozwoju naszej instytucji główną przeszkodę. Na nową siedzibę Muzeum wyznaczono gmach dawnego Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, przy skrzyżowaniu ulic Mazowieckiej i Kredytowej. Z racji punktu lokalizacja jest idealna, nie w pełni jednak zadowalająca ze względu na wielkość i charakter budynku w znacznej części znajdującego się wówczas w ruinie. Przystąpiono z miejsca do starań o fundusze oraz dokumentację przewidującą częściową adaptację gmachu i odbudowę. Do końca 1963 r. wyprowadzono ściany części odbudowywanej pod dach. Jesteśmy pełni nadziei, że już za kilka lat otworzymy w centrum stolicy stałą ekspozycję. W ostatnich latach zaszły też ważne wydarzenia w dziedzinie pracy naukowo-popularyzacyjnej Muzeum. W 1961 r. ukazał się pierwszy numer naszych „Zeszytów Muzealnych”, wydawnictwa, które umożliwia pracownikom publikowanie artykułów, a Muzeum wymianę biblioteczną z innymi tego rodzaju placówkami w kraju i za granicą. W działalności wystawowej na podkreślenie zasługują dwie wystawy otwarte w 1962 r.: w Zachęcie — „Sztuka ludowa Mazowska” i w Pałacu Kultury i Nauki — duża ekspozycja „Afryka nieznana a bliska”, opracowana i zrealizowana przy wybitnej współpracy Zakładu Etnografii U.W. z prof. W. Dynowskim na czele. Za granicą zorganizowano w 1957 r. wystawę polskiej sztuki ludowej w Musée de l'Art Moderne, w latach 1960/1961 wystawę objazdową wśród ośrodków polonijnych we Francji, a w latach następnych wystawę o tejże tematyce przeznaczoną dla krajów skandynawskich. U boku prof. K. Piwockiego duszą i motorem działania w tych przedsięwzięciach był zmarły w styczniu 1964 r. wicedyrektor Muzeum dr Tadeusz Delimat.

W 1963 r. zbiory Muzeum przekroczyły liczbę 40 000 pozycji, a biorąc pod uwagę stronę działalności merytorycznej jego organizacja przedstawia się następująco:

I. Zbiory polskie i europejskie.

1. Dział Kultury Materialnej (adiunkt mgr Władysław Jeż-Jarecki, asystent mgr Piotr Szacki), obejmuje zbiory z zakresu kultury podstawowej, jak zbieractwa, łowiectwa, rybołówstwa, hodowli i rolnictwa, przygotowywania pożywienia, a z rzemiosł obróbka wici, włókna, drewna, skóry, metalu i gliny. Najliczniej jest reprezentowana ceramika oraz narzędzia i sprzęty domowe.

2. Dział Tkanin i Ubiorów (adiunkt mgr Barbara Kaznowska, asystent mgr Krytyna Wodzowa, asystent Genowefa Tkaczyk) posiada największą w Polsce kolekcję stroju i tkanin, ponadto rekwizyty obrzędowe, pisanki i zdobnictwo wnętrza.

3. Dział Rzeźby (kustosz doc. dr Józef Grabowski, asystent mgr Hanna Chwierut) obejmuje rzeźbę zabytkową i dzieła twórców współczesnych.

4. Dział Malarstwa i Wycinanki (kustosz dr Stanisław Szymański, mgr Ali-na Dukwicz) obejmuje malarstwo na szkłe, płótnie, papierze zabytkowe i współczesne, bogatą kolekcję malowanek zalipiańskich i największy w Polsce zbiór wycinanek.

II. Zbiory Pozaeuropejskie (kustosz doc. dr Maria Frankowska, asystent mgr Anna Damrosz, asystent mgr Krystyna Bykowska) obejmuje zbiory ze wszystkich regionów świata, ale najliczniej jest w nich reprezentowana Afryka, Oceania, następnie Australia i Ameryka.

III. Inne jednostki działalności podstawowej.

1. Dział Wydawniczo-Oświatowy (adiunkt mgr Jerzy Damrosz, asystent mgr Renata Jezierska) prowadzi akcję zmierzającą do spopularyzowania zbiorów Muzeum poprzez nawiązywanie kontaktów z instytucjami, zakładami pracy, szkołami, organizuje wystawy i redaguje nasze wydawnictwo „Zeszyty Muzealne”.
2. Archiwum (adiunkt mgr Maria Parnowska) posiada zbiór obejmujący łącznie z kliszami fotograficznymi ok. 16 000 pozycji.
3. Biblioteka (st. asystent mgr Zofia Chrzanowska) posiada księgozbiór 12 000 woluminów.
4. Pracownia Konserwatorsko-Chemiczna (konserwator mgr Konstanty Tiunin, kierownik laboratorium chemicznego mgr Daniel Tworek, st. laborant Elżbieta Załuska, pomocnik Władysław Jakucki) wchodzi w jej zakres czynności profilaktyki konserwatorskiej i konserwacji.
5. Pracownia fotograficzna (kierownik Bohdan Czarnecki) wykonuje zdjęcia eksponatów dla potrzeb wydawniczych, wystawowych i do katalogu zbiorów.

Władysław Jeż-Jarecki

WYSTAWA JUBILEUSZOWA MUZEUM KULTURY I SZTUKI LUDOWEJ W WARSZAWIE

75 rocznica istnienia Muzeum Etnograficznego w Warszawie upamiętniona została jubileuszową wystawą w sali użyczonej przez Muzeum Narodowe. Uroczystość otwarcia (9 XII 1963 r.) poprzedziło spotkanie z przedstawicielami warszawskiej prasy, na którym dyrektor Muzeum, prof. K. Piwocki, przypomniał w swym przemówieniu najważniejsze wydarzenia z dziejów warszawskiego Muzeum Etnograficznego.

Zasadniczym celem jubileuszowej ekspozycji było zaprezentowanie społeczeństwu stolicy bogactwa zbiorów Muzeum tak pod względem ich liczebności, jak i zasięgu geograficznego. Zadecydowało to o charakterze wystawy, która z konieczności stała się pokazem zabytków najciekawszych pod względem wartości plastycznych i naukowych. Scenarzystą i realizatorem ekspozycji był doc. dr Józef Grabowski.

Na wstępie wystawy umieszczono szereg plansz mówiących o przeszłości i obecnym stanie prac Muzeum oraz o charakterze i pochodzeniu eksponatów. Pokazano fotografie dawnego gmachu Muzeum przy Krakowskim Przedmieściu i zachowane zdjęcia sal wystawowych, obecnej siedziby w Młocinach oraz projektu adaptacji nowego gmachu przy ul. Kredytowej, w części już zrealizowanego, dalej ilustracje z wystaw zagranicznych i krajowych. O zbiorach, ich charakterze, liczbie i geograficznym rozmieszczeniu pochodzenia mówiły diagramy, wykresy i mapy. Tutaj także zostały zaprezentowane wydawnictwa Muzeum, a zwłaszcza roczniki „Zeszytów Muzealnych” drukowane w językach obcych oraz katalogi wystaw z lat ubiegłych. Ekspozycja samych zbiorów, zgodnie z ich proveniencją, podzielona została na dwie części. W pierwszej pomieszczono zabytki z terenów Polski i krajów sąsiednich, w drugiej natomiast eksponaty pochodzenia pozaeuropejskiego. Jak już wspomniałem, wystawa nie miała charakteru problemowego, łączącego eksponaty w jakieś logiczne, funkcyjne związki. Starano się jedynie szerokim kręgom społeczeństwa Warszawy przypomnieć raz jeszcze o istnieniu w stolicy bogatych zbiorów etnograficznych oraz zwrócić

uwagę zwiedzających na ich wartości plastyczne. Stąd zaprezentowane zostały próbki bardziej charakterystyczne, powiązane ze sobą w zespoły współbrzmiące pod względem formy, barwy lub ekspresji. Takie podejście do materiału zrodziło zasadniczą trudność podporządkowania wymowy poszczególnych elementów lub zespołów ogólnemu obrazowi ekspozycji, którego niestety nie udało się w pełni uzyskać. Z uznaniem należy jednak podkreślić (dotyczy to całości ekspozycji), że sposób wystawienia, oprawa graficzna i sprzęt pomocniczy były dyskretne i swą obecnością nie rywalizowały z eksponatami, co w wystawiennictwie etnograficznym ma specjalnie duże znaczenie.

W części polskiej dominowały strój i tkanina. Wynikało to z ich liczebności w zbiorach i samego charakteru eksponatów. Strój wystawiono na 14 planszach, gdzie poszczególne komplety upięto nadając zarysowanym postaciom ruch. Ten sposób eksponowania stroju zastosowano w Muzeum po raz pierwszy w 1954 r. w stałej ekspozycji w Młocinach i został wówczas przyjęty z aplauzem ze strony zwiedzających i środowisk muzealnych. Strój eksponowany na manekinach, potraktowany mniej lub bardziej naturalistycznie, stał się w praktyce wystawiennictwa muzealnego zjawiskiem nużącym, odejście od tego schematu stało się konieczne. Nie można jednak zapominać, że pomysł ten, tzn. kinetyczne eksponowanie stroju, wymaga dalszych eksperymentów. W następnych ekspozycjach strój mógłby być jeszcze swobodniej potraktowany, tak co do ruchu, wielkości obrazu, jak i jego treści. Wzorów nie brak chociażby w zwyczajowej stronie kultury ludowej, np. w obrzędzie weselnym lub zwyczajach dorocznych. Tkanina, z uwagi na szczupłość miejsca, nie była reprezentowana zbyt licznymi przykładami, wybrano najbardziej cenne z uwagi na wartości artystyczne i dokumentacyjne. W jej eksponowaniu zaznacza się zwykle trudność, jaką jest konieczność zgrania barwy i ornamentu. W ekspozycji rozwiązano to zagadnienie przez oddzielenie tkanin strojem bądź przez umieszczanie jej na odosobnionych ekranach w charakterze barwnych akcentów. Strój i tkanina rozmieszczone na ścianach po obu stronach sali swą ekspresją, kolorytem i ornamentem nadawały charakter tej części wystawy. Ze strojem i tkaniną jako pewnym zespołem elementów najbardziej związane są w kulturze przedmioty obrzędowe. Spośród nich na wystawie znalazły miejsce: szopka krakowska i inne rekwizyty zwyczajów dorocznych, jak gwiazda, turoń, niedźwiedź z Sądeckiego kunsztownie spleciony ze słomy i palmy. Z prawej strony sali na postumencie ustawiono różne drobne przedmioty z dziedziny kultury materialnej, jak narzędzia przedziałnicze, stolarskie, mniejsze sprzęty i narzędzia rolnicze oraz ceramikę. Uzupełniały ten zespół ustawione pośrodku sali duże słomiane kosze na zboże, stępa i skrzynie wianowe. Obok nich w gablotach pokazano urzekające swym pięknem przedmioty codziennego użytku, jak czerpaki, chochle, formy na serki, stęпки oraz najcenniejsze przykłady ceramiki.

Rzeźbę reprezentowała przede wszystkim charakterystyczna dla całej prawie Polski postać Chrystusa Frasnoliwego, dla Mazowsza postać Madonny Skępskiej, która w różnych ujęciach, od bardziej prymitywnych i syntetycznych aż do bogato ornamentowanych, stanowi jedną z najważniejszych grup zbioru rzeźb ludowych. Oczywiście nie zabrakło na wystawie malowideł na szkło, płótnie i papierze, a wśród nich malowanek zalipiańskich.

W części poświęconej kulturom egzotycznym zaprezentowano, zgodnie z profilem geograficznym zbiorów, głównie eksponaty reprezentujące Afrykę i Oceanie. Nad salą, umieszczone na ścianie frontальной, panowały dwie tapy, których duży komplet jest chlubą Muzeum. W całości jednak ekspozycji egzotycznej

dominowała rzeźba figuralna od dzieł prymitywnych, ubogich w środki wyrazu, do form mocno rozbudowanych, świadczących o bogactwie, a nawet wyrafinowaniu starych rozwiniętych kultur. Niektóre z tych dzieł mogą zadziwić swą wspaniałą wymową plastyczną. Obok rzeźb i masek eksponowano również bogaty zestaw przedmiotów zdobionych: różnego przeznaczenia plecionki, posiadające duże walory techniczne i artystyczne, tarcze, broń, insygnia władzy, części i ozdoby stroju. Z innych rejonów świata należy wymienić pokazaną tam kolekcję ceramiki meksykańskiej, mumifikowane głowy znad Amazonki i bogaty zestaw miniaturowych rzeźb z kości morsa z Alaski. Ogólnie w części egzotycznej, pomimo dużej różnorodności eksponatów pod względem materiału formy i funkcji, a zwłaszcza pochodzenia, zastanawiała wprost jednolitość kolorytu zawartego w gamie brązów: od ciemnego wpadającego w czerń, poprzez jasny do terakoty. Wynika to prawdopodobnie z faktu, że do barwienia używano głównie farb pochodzenia mineralnego. Ułatwiło to stworzenie kompozycji o charakterze dobrze stonowanego obrazu.

Ogólnie biorąc wystawa jubileuszowa dobrze spełniła wyznaczoną rolę. Świadczyło o tym zainteresowanie publiczności i w efekcie doprowadziło do przedłużenia okresu jej trwania. Społeczeństwo Warszawy miało jeszcze raz okazję zapoznać się z prawdą, tak trafnie sformułowaną przez prof. K. Piwockiego w katalogu: „Wystawy etnograficzne ukazując różnorodność kultur i bogactwo ich form — stawiają równocześnie przed oczy widza zdolność ludzi odepchniętych w społeczeństwach klasowego ucisku od stołu życia albo skazanych przez ciężkie warunki geograficzne i ucisk kolonialny do wegetacji w najprymitywniejszych warunkach bytowych — do tworzenia nie tylko pomysłów i celowych w swej istocie, choć prymitywnych, narzędzi i przedmiotów codziennego użytku, ale nawet i równocześnie arcydzieł sztuki, przed którymi stajemy w podziwie i zdumieniu. Muzea etnograficzne dają więc nie tylko wgląd w najstarsze tradycje życia narodu i człowieka, ale uczą szacunku dla jego osiągnięć we wszelkich sytuacjach, pokazują jego istotną jedność w zdolności budowy cywilizacji, społeczeństwa i kultury”.

Władysław Jeż-Jarecki

III MIĘDZYOŚRODKOWE SEMINARIUM ETNOGRAFICZNE POMOCNICZYCH PRACOWNIKÓW NAUKI

Charakterystyczna w ostatnich latach dla wielu dyscyplin troska o warsztat badawczy i doskonalenie metod poznania przeniknęła również do etnografii. Wyrazem jej było zorganizowanie przez pomocniczych pracowników nauki Międzyośrodkowego Seminarium poświęconego metodologii i metodyce badań etnograficznych. Odbywa się ono raz w roku, w coraz to innym ośrodku, skupiając ok. 30 przedstawicieli uniwersyteckich, PAN-owskich i muzealnych placówek etnograficznych.

W dniach 24 i 25 stycznia 1964 r. odbyło się trzecie z kolei tego rodzaju seminarium, tym razem w Warszawie w Katedrze Etnografii Uniwersytetu Warszawskiego¹. Wygłoszone na nim referaty oraz dyskusja skupiały się zasadniczo

¹ Pierwsze Międzyośrodkowe Seminarium odbyło się w dniach 27—28 V 1962 r. w Katedrze Etnografii Słowian UJ w Krakowie. Omówiono na nim wyczerpująco metodę wywiadu (referat Z. Białego), obserwacji (referaty E. Pietraszka, B. Jaworskiej i O. Mulkiewicz) oraz stosowalność metody statystycznej w etnograficznych badaniach terenowych (ref. W. Kwaśniewicza). Drugie z kolei seminarium w dniach

wokół trzech zagadnień: wykorzystania osiągnięć współczesnej techniki w terenowych badaniach etnograficznych, zniekształceń obrazu rzeczywistości kulturowej w procesie obserwacji oraz problemu regionu i regionalizacji.

Pierwszym z powyższych zagadnień zajął się J. Stęszewski w referacie omawiającym stosowanie zapisu magnetofonowego w badaniach etnomuzycznych. Poza nielicznymi wypadkami jedynie właściwym sposobem utrwalania w terenie wykonń wokalnych i instrumentalnych jest nagranie. Wartość uzyskanego tą drogą materiału, zależy bezpośrednio od jakości i sprawności sprzętu nagrywającego (mikrofonu, magnetofonu, taśmy) oraz od umożliwienia określonego tempa wykonania utworu i jego pozycji (wysokości) poprzez ustalenie na taśmie dźwięku wzorcowego kamertonu. W badaniach etnomuzycznych należy odróżnić amatorskie sposoby eksploracji terenowej, nastawione wyłącznie na wychwytywanie reliktywów od szeroko zakrojonych, problemowych poszukiwań realizowanych w oparciu o metodę reprezentacyjną. Dla poznania wariabilności muzyki ludowej, m. in. w celu rozróżnienia tego, co intersubiektywne, społecznie ważne, od tego, co indywidualne, subiektywne w wykonaniu, potrzebna jest duża ilość przykładów danego wątku. Badając strukturę repertuaru regionalnego należy dążyć do wyczerpania spotykanych typów melodycznych i ustalenia żywotności poszczególnych wątków muzycznych.

J. Olędzki omówił z kolei rolę zapisu filmowego w pracy terenowej etnografa. Uwagi o znaczeniu dokumentalnego filmu etnograficznego w poznaniu rzeczywistości kulturowej, sposobach i warunkach jego realizacji zilustrował prelegent projekcją własnego filmu o kurpiowskim rzeźbiarzu ludowym, Janie Sęku. Film ten ukazuje dokładnie proces pracy twórczej artysty, poczynając od surowego klocka drewna, poprzez kolejne etapy formowania tworzywa, na wykończaniu detali i polichromii skończywszy. Bardzo ciekawie oddana została atmosfera towarzysząca działalności rzeźbiarza, jego wędrówki w poszukiwaniu odbiorców i próba oceny wytworów Sęka przez współmieszkańców.

Zagadnieniu zniekształceń powstałych w procesie obserwacji poświęcony był referat K. Łapińskiej. Przedstawiła ona wyniki przeprowadzonych przez siebie na studenckim obozie ćwiczeniowo-badawczym w Ochotnicy Górnej wstępnych doświadczeń nad obserwacją jako metodą badań terenowych. Celem ich było zorientowanie się w rozpiętości i charakterze różnic pomiędzy rezultatami obserwacji dokonywanej przez poszczególnych badaczy oraz w stopniu adekwatności wyników obserwacji do jej przedmiotu. W świetle powyższych doświadczeń należy bardzo krytycznie i ostrożnie korzystać z materiałów pochodzących z obserwacji. Opisywana próba wykazała dużo rozbieżności pomiędzy postrzeżeniami utrwalonymi przez poszczególnych obserwatorów, mimo że przedmiot obserwacji, sposób jej przeprowadzania i zapisu został ściśle określony. Ujawnione zjawisko znacznego zindywidualizowania materiałów z obserwacji może utrudniać, a nawet uniemożliwiać ich porównywanie, co bardzo ogranicza stosowalność tej metody. Ujemnie wypadło również zestawienie wyników obserwacji z obserwowaną rzeczywistością. Okazało się, że zachodzą tu liczne i różnego typu znie-

12—13 I 1963 r. w Katedrze Etnografii Uniwersytetu Łódzkiego poświęcono w dalszym ciągu metodzie obserwacji, szczególnie konstruowaniu i posługiwaniu się arkuszami obserwacji (ref. K. Łapińskiej) oraz ankiecie jako technice pomocniczej w terenowych badaniach etnograficznych (ref. W. Piotrowskiego). Sprawozdania z powyższych seminariów E. Pietraszek, *Metodologiczne dyskusje etnografów*, „Studia Socjologiczne”, nr 1/8: 1963, s. 298—299; O. Mulkiewicz, *Międzyśrodkowe Seminarium Etnograficzne pomocniczych pracowników nauki*, „Łódzkie Studia Etnograficzne”, t. 5: 1963, s. 179—180.

kształcenia; pewne elementy rzeczywistości zostały zupełnie pominięte w opisie, inne znów zmienione. Okolicznością łagodzącą jest fakt, że obserwatorami byli studenci II roku, a więc badacze zupełnie jeszcze niewprawni. Niemniej wiele wniosków dotyczących rodzajów dokonanych zdeformowań i ich przyczyn (wg prelegentki składają się na nie przede wszystkim: niedokładna znajomość i błędna interpretacja instrukcji do obserwacji, trudności techniczne przy postrzeganiu i zapisie, brak dostatecznej wiedzy o przedmiocie obserwacji) można uogólnić.

Zagadnienie regionu i regionalizacji poruszone zostało w referacie R. Kukiera o wyznaczaniu granic i podziałów etnograficznych Kujaw². Na podstawie wyników własnych badań ankietowych i terenowych z lat 1955—1960 prelegent przedstawił propozycję ustalenia obecnych etnograficznych granic Kujaw oraz wewnętrznych podziałów regionu, przede wszystkim na podstawie samookreślenia etnograficznego ludu. Wobec niewystarczającego jeszcze stanu wiedzy o kujawskiej kulturze ludowej, przy wyznaczaniu granic i wewnętrznych podziałów, uwzględniono porównawczo tylko niektóre jej składniki. Jest to próba ukazania wzajemnego oddziaływania historycznej i etnograficznej granicy regionu oraz konsekwencji ich wpływu w ścisłym powiązaniu z rozwojem samookreślenia etnograficznego ludu. Na skutek tego, że w przeszłości należały do Kujaw ziemie nie posiadające z nimi etnograficznego związku, wytworzyło się pojęcie regionu o znacznie szerszym zasięgu terytorialnym, określonym przez granice historyczne, nie mające dostatecznego potwierdzenia z etnograficznego punktu widzenia. Wykazywanie, jak np. w wielu pracach etnograficzno-historycznych, przejściowego charakteru etnograficznego Kujaw, pomiędzy Wielkopolską a Mazowszem, zaclera specyfikę tego regionu. Przy wyznaczaniu jego zasięgu bardzo pomocnym i ważnym kryterium jest poczucie odrębności grupowej jego mieszkańców.

Zagadnienie regionu i regionalizacji znalazło również odbicie w referacie D. Trawińskiej o problematyce środowiska geograficznego. Autorka opierając się na obszernej literaturze i własnych kilkuletnich badaniach terenowych analizuje takie pojęcia, jak środowisko lub podłoże geograficzne, region, rubież, krajobraz kulturowy itp. Pierwszy z tych terminów przeszedł w ciągu ostatnich dziesięcioleci lat znaczną ewolucję. Wiąże się to z przewyciężeniem determinizmu geograficznego i przywróceniem właściwej rangi roli człowieka w środowisku geograficznym. Zupełnie odmienne stanowisko niż R. Kukier zajmuje prelegentka w stosunku do pojęcia regionu. Wg niej współczesne badania szczególnie historyczne i geograficzne zdyskredytowały to pojęcie jako formacji czasowo-przestrzennej, stanowiącej bezpośredni rezultat związku człowieka z jego środowiskiem naturalnym. Regiony, którymi operuje geografia regionalna czy etnografia, są produktami epoki feudalnej i kapitalizmu. Podobnymi cechami charakteryzują się współczesne regiony związane z planowaniem perspektywicznym i realizacją określonego modelu gospodarczego na wyznaczonych obszarach. Krytyka regionu i regionalizmu nie podważa znaczenia badań nad przestrzennymi zróżnicowaniami kulturowymi. W pracach etnograficznych spotyka się dwojake podejście do tego zagadnienia: ustala się rozmieszczenie danej cechy na pewnym obszarze, lub też analizuje się współwystępowanie pewnych cech z wyraźnym uwzględnieniem sekwencji czasowej czy czasowo-przestrzennej. W etnografii, w badaniach nad

² Omawiany referat w poszerzonej formie ukazał się jako artykuł pt. *Regionalizacja etnograficzna Kujaw (na podstawie samookreślenia ludu)*, *Prace Komisji Historii Bydgoskiego Towarzystwa Nauk*, t. 1:1963, s. 109—163.

różnicami przestrzennymi coraz częściej zarzuca się interpretację geograficzną na rzecz interpretacji historycznej i funkcjonalnej.

Seminarium zakończono ustaleniem miejsca i tematyki następnego spotkania. Odbędzie się ono w Katedrze Etnografii UAM w Poznaniu i poświęcone zostanie badaniom prowadzonym w ośrodkach robotniczych oraz nad przemianami kulturowymi na Ziemiach Zachodnich.

Spontanicznie zorganizowane doroczne seminaria etnograficzne pomocniczych pracowników nauki zyskują już swoją tradycję. Ożywione dyskusje w czasie obrad i w przerwach pomiędzy nimi, a także stosunkowo duża i niesłabnąca frekwencja uczestników, świadczą wymownie o potrzebie tego rodzaju zebrań, a już szczególne znaczenie mogą mieć one dla etnografów rozproszonych w placówkach prowincjonalnych. Po wstępnych doświadczeniach warto by zatem nadać omawianej imprezie, na razie nieco improwizowanej, charakter stałej instytucji z komitetem mającym przedstawicieli w poszczególnych ośrodkach i organizującej spotkania może częstsze (2 razy w roku?) i o wyraźnej sprofilowanej tematyce.

Teresa Dobrowolska

KONFERENCJA DEMOGRAFICZNA W OLSZTYNIE

W dniu 14 grudnia 1963 r. Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego Stowarzyszenia Społeczno-Kulturalnego „Pojezierze” w Olsztynie zorganizował konferencję naukową poświęconą współczesnej problematyce demograficznej woj. olsztyńskiego z następującym porządkiem dziennym:

1. Zagajenie.
2. Referat prof. dr Edwarda Rosseta, „Ze współczesnych zagadnień demograficznych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”.
3. Komunikaty naukowe: a) Małgorzaty Ostojkiej, „Ruch naturalny ludności woj. olsztyńskiego w latach 1950—1960”, b) ppłk. mgr. Stanisława Żyromskiego, „Zmiany w strukturze wieku ludności woj. olsztyńskiego w latach 1950—1960”, c) mgr. Stanisława Grzesiaka „Perspektywy rozwoju ludności woj. olsztyńskiego”.
4. Dyskusja.
5. Podsumowanie dyskusji.

W interesującym referacie prof. dr E. Rosseta została przedstawiona prognoza demograficzna Polski do 1980 r. w rozbiciu na trzy podstawowe kategorie ludności: dzieci, dorosłych, starców, czyli z punktu widzenia ekonomicznego na kategorie osób w wieku przedprodukcyjnym, produkcyjnym i poprodukcyjnym. Z prognozy wynika, że pierwsza grupa ulegnie pewnemu zmniejszeniu, natomiast dwie pozostałe poważnie wzrosną, a zwłaszcza kategoria ludzi starszych. Jeżeli w 1960 r. było 1740 tys. osób w wieku powyżej 65 lat, to w 1980 r. będzie ich 3346 tys., a więc prawie 2 razy tyle. Wzrost drugiej kategorii wiąże się z potrzebą uruchomienia nowych miejsc pracy. Nastąpią więc istotne zmiany w strukturze wieku ludności wyrażające się m. in. w pogłębieniu procesu starzenia się ludności. Przyjmując 10% ludności w wieku starczym jako próg starości społeczeństwa, w 1980 r. Polska osiągnie ok. 9% ludności w wieku starczym i znajdzie się w pobliżu progu starości.

W dalszej części swego referatu prof. E. Rosset omówił zmiany w socjograficznym obliczu naszego kraju, ze zwróceniem uwagi na urbanizację, dokumentując to odpowiednimi liczbami. I tak np. jeżeli w 1946 r. w miastach żyło 9,6 miliona osób, w 1960 r. — 14,1, a w 1963 r. — 15,0, co stanowi około 49%

całej ludności. Jesteśmy więc w przededniu zrównania się ludności zamieszkałej w miastach i we wsiach. Zwłaszcza szybko rośnie ludność wielkich miast. Jeżeli np. w 1946 r. było 11 miast, które przekroczyło 100 tys. mieszkańców, to w 1963 r. jest takich miast 22. Następnie zostały omówione zagadnienia płodności kobiet w naszym kraju. W referacie omówiono problemy demograficzne w skali całego kraju, natomiast w komunikatach skoncentrowało się na woj. olsztyńskim.

M. Ostojska omówiła zagadnienia ruchu naturalnego ludności w tym województwie w latach 1950—1960. Z komunikatu ppłk. mgr S. Żyromskiego wynikało, że woj. olsztyńskie jest województwem młodym pod względem demograficznym, a procesy starzenia się ludności zachodzą słabiej niż w kraju. Jedynie w miastach obserwuje się tendencje do starzenia się ludności, natomiast na wsi olsztyńskiej nie dostrzega się jeszcze tego procesu.

Mgr S. Grzesiak po omówieniu zmian w strukturze wieku ludności w woj. olsztyńskim zajął się problemami bilansu siły roboczej oraz postulował zorganizowanie instytutu demograficznego, który kompleksowo zająłby się zagadnieniami demograficznymi w Polsce.

W dyskusji przedstawiciele kilku ośrodków naukowych w Polsce poza uwagami dotyczącymi referatu i komunikatów podzielili się wynikami swoich badań dotyczących zagadnień będących przedmiotem konferencji.

Podsumowania konferencji dokonał prof. dr Edward Rosset.

Adam Wyderko

ETNOGRAFIA POZAPOLSKA

ZSRR

ETNOGRAFIA W GRUZIŃSKIEJ SRR¹

Rozwój etnografii w Gruzińskiej SRR polega nie tylko na działalności rozbudowanych instytucji etnograficznych i intensyfikacji badań terenowych. Osiągnięcia etnografów gruzińskich mają swoją podstawę przede wszystkim w wieloletniej pracy nad teorią i metodyką badań etnograficznych. Wypracowana tam metoda nazywana „intensywno-kompleksową” i uzyskane przy jej konsekwentnym stosowaniu wyniki pozwalają mówić o gruzińskiej szkole etnografii radzieckiej.

Zainteresowania etnograficzną problematyką Gruzji sięgają odległej przeszłości. Bezcennych dla etnografów danych dostarczają już starożytne źródła greckie, rzymskie i ormiańskie. Pisarze starożytni nie zawsze przy tym poprzestawali na opisie zjawisk kulturowych: niektórzy z nich czynią próby rozwiązania ważnych problemów, m. in. etnogenetycznych. Herodot stara się wykazać pokrewieństwo Kolchów (zachodnia Gruzja) i Egipcjan, a Strabon z kolei pokrewieństwo Gruzinów-górali i Sarmatów, które udowadnia podobieństwem elementów kulturowych u obu ludów. W XI w. problematykę etnogenezy podejmuje już gruziński uczony, historyk Leontia Mroweli, który w pracy *Historia carów gruzińskich i naszych pierwszych eponimów* stwierdza wspólne pochodzenie Gruzinów i innych ludów Kaukazu: Ormian, Czerkiesów, Lezginów i Albańczyków.

Doniosły wkład w kształtowanie się gruzińskiej etnografii wniósł w XVIII w.

¹ Informacja napisana została na podstawie materiałów zebranych w czasie podróży naukowej do Tbilisi i Suchumi w 1963 r. oraz danych dostarczonych przez gruzińskiego etnografa G. Gasitaszwili, pracownika naukowego Działu Etnografii Instytutu Historii AN Gruzińskiej SRR.

Wachushti Bagrationi, autor *Opisania carstwa gruzińskiego*. W pracy swej przekazał on nader interesujące materiały dotyczące kultury Gruzji, m. in. z zakresu gospodarki, odzieży, budownictwa, środków transportu, a także obyczajów i wierzeń. Godne podkreślenia są wysiłki Wachushtiego zmierzające do zestawienia i porównywania zjawisk kulturowych.

Wiek XIX to okres dalszego intensywnego rozwoju nauki w Gruzji, przede wszystkim pod wpływem postępowego nurtu nauki rosyjskiej. Dla etnografii nader istotne znaczenie miało utworzenie w roku 1951 Kaukaskiego Oddziału Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego, przy którym zorganizowano Muzeum Kaukaskie. W ramach Muzeum utworzono gabinet etnograficzny, którym kierował znany etnograf i poeta R. Eristawi. Inicjatorem i popularyzatorem badań nad kulturą ludową był również znamienity badacz społeczny i pisarz I. Czawczawadze, który w latach sześćdziesiątych XIX w. gromadzi wokół siebie grupę zainteresowanych problematyką etnograficzną Gruzji. Materiały etnograficzne zbierane przez I. Czawczawadze i jego współpracowników publikują gruzińskie czasopisma: „Drojeva”, „Iweria” i „Moambe”. Upowszechnienie zainteresowań etnografią pozwoliło na zorganizowanie w 1907 r. Towarzystwa Historii i Etnografii Gruzji.

Rewolucja Październikowa i ustanowienie władzy radzieckiej w Gruzji w 1921 roku stworzyły nowe, bardziej korzystne warunki do rozwoju etnografii. Należy odnotować cenną inicjatywę, podjętą w 1926 r., zgromadzenia w Muzeum Gruzji w Tbilisi wszystkich najbardziej wartościowych kolekcji etnograficznych, rozrzuconych dotąd po całym kraju. Państwowe Muzeum Gruzji, z bogatym i dobrze zorganizowanym Oddziałem Etnograficznym, którym kierował prof. G. Czitaja, już wówczas było nader poważnym ośrodkiem naukowym w zakresie etnografii. Działalność etnograficzną prowadziły inne jeszcze instytucje, a mianowicie Instytut Naukowo-Badawczy Wiedzy o Kaukazie (kawkazowiedienija), Kaukaski Instytut Historyczny i Archeologiczny Akademii Nauk ZSRR, Towarzystwo Krajoznawcze i Etnograficzne i Muzeum Historyczno-Etnograficzne Żydów Gruzji. Etnografia znalazła oparcie również w Uniwersytecie w Tbilisi, gdzie z inicjatywy i pod kierownictwem prof. G. Czitaji powstaje Zakład (gabinet) Etnografii. Obok zasłużonych uczonych, znanych ze swej działalności jeszcze sprzed Rewolucji, takich jak D. Arakiszwili i F. Sachokia, w okresie międzywojennym aktywnie współuczestniczy w rozbudowie etnografii nowe pokolenie naukowców, którzy samodzielną pracę badawczą podjęli dopiero w radzieckiej Gruzji: G. Czitaja, W. Bardawelidze, S. Makalatia, A. Kricheli i in. Struktura organizacyjna etnografii w Gruzji przybiera nieco inne formy z chwilą powołania w 1941 r. Akademii Nauk Gruzjińskiej SRR.

Podobnie jak w przeszłości, również i dzisiaj centrum naukowej działalności etnograficznej w Gruzji jest Tbilisi. Najpoważniejszą placówką koordynującą prace naukowych instytucji etnograficznych w całej Republice jest tutaj Dział (sektor) Etnografii Instytutu Historii im. I. Dżawachiszwili AN Gruzjińskiej SRR (ul. Dzierżyńskiego 8). Pracom Działu od wielu już lat patronuje prof. G. Czitaja, członek-korespondent AN Gruzjińskiej SRR, niesłuchanie zasłużony dla rozwoju etnografii w Gruzji. W ramach Działu prowadzi się badania w dwu kierunkach, co znalazło wyraz w podziale na oddziały: etnografii Gruzji i etnografii Kaukazu. Obok nader poważnych, szeroko znanych uczonych, jak G. Czitaj, W. Bardawelidze i I. Czkonii, w Dziale Etnografii pracuje wielu młodych etnografów, przede wszystkim absolwentów miejscowego uniwersytetu. W sumie Dział Etnografii zatrudnia ok. 30 pracowników naukowych. Wspomnieć również należy o liczą-



Wybitny etnograf gruziński G. Czitaja, członek-korespondent Akademii Nauk Gruzjińskiej SRR i profesor Uniwersytetu w Tbilisi

nych aspirantach, przy czym Dział dokształca etnografów nie tylko z Gruzji, ale również z Azarbejdżanu, Dagestanu, Osetii, Abchazji, Adygii i innych krajów Kaukazu. Problematyka prac badawczych Działu jest szeroka i urozmaicona. Podkreślić należy badania nad zagadnieniami współczesności, życiem i kulturą mas pracujących Gruzji w okresie przejścia od socjalizmu do komunizmu, oraz od lat kontynuowaną działalność zmierzającą do przebadania kultury Gruzji z okresu przedrewolucyjnego.

Należy również wspomnieć o pracach nad przygotowaniem kaukaskiego atlasu etnograficznego, podjętych z inicjatywy Instytutu Etnografii AN ZSRR przy uczestnictwie etnografów z zainteresowanych Republik. Spośród wydawnictw etnograficznych Akademii Nauk Gruzjińskiej SRR godny uwagi jest periodyk

„Materiały do Etnografii Gruzji”. Pierwszy tom „Materiałów” ukazał się w roku 1937; w 1963 r. wydano tom XII—XIII poświęcony prof. G. Czitai z okazji jubileuszu 70-lecia jego urodzin. Ponadto Akademia Nauk publikuje serię monografii z zakresu etnografii Gruzji, w której ramach ukazały się już prace dotyczące rolnictwa, metalurgii, tkactwa, budownictwa, transportu, wierzeń i struktury rodziny. Oddzielnie wydawana jest seria popularno-naukowych prac etnograficznych. Poważnym osiągnięciem kolektywu etnografów z Działu Etnograficznego jest przygotowanie rozdziału „Gruzini” do II tomu *Ludów Kaukazu*².

Oddział Etnografii Państwowego Muzeum Gruzji im. S. Dżanaszias (ul. Kechoweli 10) to druga poważna instytucja etnograficzna w Tbilisi. Zorganizowany w roku 1852, niesłuchanie zyskał — o czym już pisaliśmy — w roku 1926, dzięki zgromadzeniu w nim wszystkich cenniejszych kolekcji etnograficznych z całego kraju. Obok przebogatych zbiorów z terenu Gruzji i Kaukazu Muzeum przechowuje cenne materiały etnograficzne, m. in. z Iranu, Abisynii i Indii. Zbiory zabezpieczone są i opracowywane w sekcjach: żelaza i innych metali nieszlachetnych, złota i srebra, broni, narzędzi rolniczych, drewna, ceramiki, tkanin i zabawek. Ekspozycja muzealna, „Etnograficzna wystawa Gruzji”, zapoznaje zarówno z dawną kulturą tradycyjną, jak i z kulturą współczesną. W interesującym nas Oddziale pracuje 22 etnografów — pracowników naukowych, i kilku pracowników naukowo-technicznych. Oddział Etnografii Muzeum, ściśle powiązany z Działem Etnografii Akademii Nauk, jest również poważnym ośrodkiem naukowym, organizującym własne systematyczne badania terenowe. Spośród etnografów działających w Muzeum, a wyróżniających się poważnym dorobkiem naukowym, wymienić należy N. Rechwaszwili, wyśmienitego znawcę obróbki metali u ludów Kaukazu, autora licznych prac z tego zakresu. W druku znajduje się jego I tom *Metalurgii Kaukazu*, pomyślanej jako praca trzytomowa. Prace etnograficzne, których autorami są pracownicy Muzeum, publikuje „Goniec [wiestnik] Państwowego Muzeum Gruzji”.

Dla rozwoju etnografii w Gruzji i na całym Kaukazie poważne zasługi położył uniwersytecki ośrodek etnograficzny. Etnografów kształci Studium archeologii, etnografii i historii sztuki Wydziału Historycznego Uniwersytetu w Tbilisi. Na studium tym etnografia wykładana jest już od I roku, specjalizacja jednakże następuje dopiero po III roku. Studium opuszcza rocznie ok. 6—8 absolwentów-etnografów. Kierownikiem Zakładu Etnografii na Uniwersytecie jest wspominany już wielokrotnie prof. G. Czitaja.

Poza wymienionymi instytucjami etnografów może zainteresować na terenie Tbilisi działalność jeszcze innych placówek, m. in. Instytutu Wiedzy o Sztuce AN Gruzińskiej SRR, Instytutu Języka i Literatury tejże Akademii, a także zbiory Muzeum Historyczno-Etnograficznego Tbilisi.

Etnograficzne środowisko naukowe, z jakim spotykamy się w Tbilisi, godne jest uwagi również w związku z podejmowanymi tam pracami z zakresu teorii i metodyki etnografii. O gruzińskiej szkole etnografii radzieckiej mówi się przede wszystkim dzięki opracowaniu tam i wprowadzeniu do praktyki etnograficznej metody badań, nazwanej przez jej twórcę prof. G. Czitaję „intensywno-kompleksową”. „Rzeczywistość etnograficzna — stwierdza prof. G. Czitaja — przedstawia złożone [...] przeciwstawne połączenie walczących [...] elementów i kulturowo-historycznych zjawisk starego, obumierającego, i nowego, postępowego. W związku

² *Narody Kawkaza*, t. 2, pod red. B. A. Gardanowa, A. N. Guliewa, S.T. Jeriemjana, L. J. Ławrowa, G. A. Niersjesowa, G. S. Czitaji, w serii *Narody Mira* pod ogólną red. S. P. Toistowa, Moskwa 1962.

z tym każde zjawisko z życia może być zrozumiane tylko w nierozzerwalnym związku z okružającymi je zjawiskami [...]. Oprócz tego fakty i zjawiska winny być rozpatrywane w ich ruchu, rozwoju i przekroju historycznym. W terenowych pracach etnograficznych te wymagania spełnimy jedynie przy kompleksowym badaniu zjawisk, kiedy z jednej strony w kompleks włączymy sprzężone zjawiska z zakresu bazy i nadbudowy, a z drugiej — kiedy przedmiot opisuje się jako »sumę pracy ludzkiej«, tj. jego materiał, technikę wykonania i funkcję. Równocześnie za prawidłową można uważać taką metodę fiksacji zjawisk etnograficznych, kiedy zabezpiecza się możliwość przejścia od charakterystyk bardziej lub mniej subiektywno-ilościowych do obiektywno-jakościowych. Głębokość obserwacji etnograficznych ważniejsza jest od ich szerokości. [...] Zbadanie kulturowych kompleksów procesów pracy niemożliwe jest bez długotrwałego, stacjonarnego przebywania w terenie, bez uwzględnienia cykliczności badanych procesów („rok etnograficzny”), bez znajomości języka badanego ludu. [...] Taki sposób prowadzenia terenowej pracy etnograficznej wynika z ogólnych, zasadniczych ustaleń etnografii radzieckiej”³.

Poza Tbilisi naukowe placówki etnograficzne działają również w Suchumi, stolicy Abchaskiej ASRR, Batumi, stolicy Adżarskiej ASRR, oraz w Cchinwali, stołecznym mieście Południowoosetyńskiego Autonomicznego Obwodu.

W Suchumi prace etnograficzne prowadzi Oddział Etnografii Abchaskiego Instytutu Języka, Literatury i Historii AN Gruzjińskiej SRR. Działalność etnograficzną w owym Instytucie zapoczątkowano z chwilą jego utworzenia w 1932 r. W okresie przedrewolucyjnym nie było w Abchazji instytucji prowadzącej systematyczne badania etnograficzne. Do utworzenia Oddziału Etnografii w Instytucie doszło jednak dopiero w 1962 r. Kierownikiem placówki jest S. Inał-Ipa, doktor nauk historycznych, autor wielu prac etnograficznych, m. in. obszernej monografii Abchazji⁴. Oddział Etnografii Instytutu Abchaskiego to rozbudowany już w tej chwili ośrodek, zatrudniający 5 pracowników naukowych. Przypomnijmy, że Abchazi to naród niewielki, liczący wg danych z roku 1959 ok. 74 tys. ludzi. Istnieją w tej sytuacji możliwości szczegółowych i systematycznych badań etnograficznych. Prace podejmowane w Oddziale dotyczą przede wszystkim zagadnień kultury tradycyjnej gospodarki i kultury materialnej, stosunków społecznych i wierzeń z XIX i początków XX w., a także problemów etnogenezy. W coraz większym stopniu w badaniach Oddziału uwzględniana jest również problematyka współczesna, a przede wszystkim przeobrażenia w życiu i kulturze chłopstwa kołchozowego. Artykuły etnografów abchaskich drukują „Prace Abchaskiego Instytutu Języka, Literatury i Historii”, których dotąd ukazało się 32 tomy. Interesujące kolekcje etnograficzne z terenu Abchazji gromadzi i eksponuje Państwowe Muzeum Abchazji, które jednakże obecnie nie zatrudnia etnografa.

W Batumi, stolicy Adżarii, naukową działalnością etnograficzną zajmuje się Batumski Instytut Naukowo-Badawczy Akademii Nauk Gruzjińskiej SRR, a gromadzeniem materiałów etnograficznych miejscowe Muzeum.

Z Cchinwali, na terenie południowej Osetii, prace etnograficzne prowadzone są w ramach Południowoosetyńskiego Instytutu Naukowo-Badawczego AN Gruzjińskiej SRR. Pracuje tam również Państwowe Muzeum Południowoosetyńskie z oddziałem etnograficznym. Ośrodek etnograficzny w południowej Osetii wyka-

³ G. S. Czitaia, *Principy i metod polewoj etnograficeskoj roboty*, „Sowietsskaja Etnografija”, nr 2: 1957, s. 29—30.

⁴ S. D. Inał-Ipa, *Abchazy*, Suchumi 1960.

zuje się interesującym dorobkiem badawczym i wydawniczym w zakresie etnografii Osetii.

Istotne znaczenie dla popularyzacji etnografii w Gruzji mają jednakże nie tylko wymienione już rozbudowane placówki naukowe i muzealne. Obok nich pracuje w Gruzjińskiej SRR gęsta sieć regionalnych muzeów, spośród których więcej niż 40 posiada oddziały etnograficzne.

Rozmach badań terenowych prowadzonych przez rozbudowane naukowe placówki etnograficzne i bogactwo zbiorów muzealnych, przy jednoczesnych zainteresowaniach teorią i metodyką badań etnograficznych, zapewniają etnografii w Gruzjińskiej SRR dalszy rozwój i pozycję jednego z czołowych ośrodków radzieckiej etnografii.

Guram Gasitaszwili, Zbigniew Jasiewicz

Czechosłowacja

ETNOGRAFIA W ČSRS¹

Współczesna etnografia Czechosłowackiej Republiki Socjalistycznej wykazuje duży dynamizm rozwojowy, znacznie większy aniżeli np. u nas. Wynika to m.in. z działalności ośrodków uniwersyteckich, które realizują nowoczesny program nauczania uwzględniający w dużym stopniu aktualne przeobrażenia społeczno-gospodarcze. Katedry czechosłowackie wprowadzają po II roku specjalizację, utrzymując równocześnie obowiązek studiowania przedmiotu pobocznego. Dysponują przeważnie młodą dobrze przygotowaną kadrą. Świadczy o tym również istnienie instytutów naukowo-badawczych i realizowany przez nie plan badań nad syntezą kultury ludowej. Potwierdza to również ponad 5 000 000 zebranych i zabezpieczonych zbiorów w muzeach etnograficznych i oddziałach narodowych i regionalnych.

1. Działalność dydaktyczna i naukowo-badawcza

a. Uniwersytety. W Czechosłowacji rozwijają działalność dydaktyczną i naukowo-badawczą trzy ośrodki uniwersyteckie, tj. dla Czech w Pradze, Moraw w Brnie i Słowacji w Bratysławie. W Pradze istnieje Katedra Etnografii a Folkloristyki Filozoficzne Fakulty Karolovy University², kierowana przez doc. dr. Karola Dvořaka. W Zakładzie oprócz kierownika zatrudnieni są dr dr V. Hasalová i E. Vrabcová oraz promowani historycy (skrót prom. hist.) S. Švecová, A. Robek i J. Štastný. Na uniwersytecie J. E. Purkyně w Brnie kieruje Katedrą (oficjalna nazwa Seminář pro Etnografii a Folkloristiku)³, po niedawno zmarłym prof. dr A. Václavíku, doc. dr kand. nauk Richard Jeřábek. Ponadto w Katedrze prowadzi zajęcia trzech asystentów prom. hist. J. Beneš, D. Holý i V. Frolec. W trzecim ośrodku, w Bratysławie, istnieje Katedra Archeologie Dien Umena Etnografia a Folkloristika Filozoficki Fakulta Komenského Universiteta pod kierunkiem archeologa doc. dr. Jana Dekana. Katedra składa się z dwóch zakładów: archeologii i etnografii. Interesującym nas Zakładem⁴ kieruje doc. dr Rudolf Bed-

¹ Komunikat przygotowany w związku z pobytem w ČSRS na zaproszenie Instytutu Etnografii ČSAV.

² Praha 1, Sněmovni 7.

³ Brno, A. Nováka 1.

⁴ Bratislava, Gondova 2.

nárik, specjalista od kultury materialnej. Folklorystyką zajmuje się prof. dr Andrej Melicherčík. Funkcje asystentów pełnią prom. hist. J. Botík, J. Michálek i Š. Mruškovič. Ponadto z Zakładem współpracuje doc. dr J. Podolák.

Cechą charakterystyczną placówek czechosłowackich jest oddzielne traktowanie etnografii od folkloru. Etnografowie twierdzą, iż są to odrębne, aczkolwiek pokrewne dyscypliny, posługujące się również odrębnymi metodami. Folklor cieszy się większym zainteresowaniem wśród naukowców, jak również i młodzieży studiującej aniżeli kultura materialna i społeczna.

Studia etnograficzne trwają w ČSRS, podobnie jak w NRD i u nas, pięć lat⁵. Po II roku, jak już wspomniano, rozpoczyna się specjalizacja. Na przykład na Uniwersytecie Karola w Pradze wprowadzono cztery specjalizacje: folklor europejski lub pozaeuropejski, etnografię europejską lub pozaeuropejską. Z tych kombinacji wybiera się obowiązkowo dwie. Dla realizacji takiego programu Katedra przygotowała przy współudziale Instytutu Etnografii ČSAV 50 wykładów monograficznych, tj. mniej więcej po 12 dla każdej specjalizacji, które student ma obowiązek wysłuchać do końca studiów⁶. Nabór kandydatów na I rok studiów stacjonarnych odbywa się co drugi rok. W roku akademickim 1963/1964 w Pradze studiowało łącznie 21 słuchaczy, w Brnie 14 i 10 w Bratysławie⁷. Studia eksternistyczne odbywało w tym samym czasie w pierwszym ośrodku 5, w drugim 13 i w trzecim 10 słuchaczy. Zaoczne studia etnografii znajdują się tylko w Pradze (50 studentów). Na ogólną liczbę 123 słuchaczy tylko 36%, tj. 45 osób, odbywa studia stacjonarne⁸. W ČSRS, analogicznie jak np. w NRD, istnieje obowiązek studiowania przedmiotu pobocznego. Może nim być np. folklorystyka, jeżeli głównym jest etnografia, i oczywiście odwrotnie. Dalej archeologia, historia, prawo, geografia lub języki.

Poza działalnością dydaktyczną Katedry prowadzą prace naukowo-badawcze. Naczelne miejsce zajmuje problematyka kultury duchowej. Na ogólną liczbę 15 pracowników naukowych 8 zajmuje się folklorem, w tym 5 literaturą ludową (prof. Melicherčík, doc. Dvořák, dr Vrabcová oraz prom. hist. Beneš i Michálek), 2 sztuką ludową (doc. Jeřábek i prom. hist. Mruškovič) i 1 etnomuzykologią (prom. hist. Holý). Badania nad kulturą społeczną prowadzi 3 naukowców (prom. hist. Botík, Robek i Štastný). Dwóch pierwszych interesują przeobrażenia spo-

⁵ W spisie wykładów studium etnografii w Pradze i w Bratysławie figuruje m. in. na I roku nie wykładany u nas: „Wstęp do folkloru”. Nadto w Pradze obowiązuje proseminarium z etnografii pozaeuropejskiej, a w Bratysławie obok tego i z folkloru oraz wykład z technologii wytwórczości rzemieślniczej. Na II roku w Pradze obowiązuje studentów wykład „Czechosłowacka literatura ludowa” oraz „Słowiańska literatura ludowa wraz z seminarium”. W Bratysławie wykład wraz z seminarium z folkloru (to samo na III r.). Na 5 i 6 semestrze w pierwszym ośrodku wyklada się etnografię czeskiej klasy robotniczej, dalej historię i teorię badań nad tańcem i muzyką ludową oraz historię i teorię literatury ludowej wraz z seminarium. W ostatnich dwóch latach obowiązują studentów tylko przedmioty specjalistyczne, jednak w większym wymiarze aniżeli u nas.

⁶ Np. przy wyborze specjalizacji z etnografii europejskiej studenta obowiązują poza wykładami ogólnymi: etnografia Karpat, rzemiosła ludowe, współczesne badania w etnografii europejskiej, etnograficzne problemy archeologii, wzajemne stosunki w etnografii Bałkanów, węgierska etnografia i jej stosunek do etnografii Słowian, słowiańskość w kulturze czeskiej, stroje ludowe w etnografii europejskiej, problemy ceramiki ludowej, sztuka ludowa i jej stosunek ewolucyjny do europejskiej sztuki ogólnej.

⁷ Z tego np. na I r. w Pradze studiowało 8, w Brnie 5. Na II r. w pierwszym ośrodku nie było studentów, w drugim 2. Na III r. było w każdym po 5 słuchaczy. Na IV r. 4 i 2, na V r. w Pradze studiowało 4, a w Brnie brak było studentów.

⁸ Mniej więcej tyle samo co w jednym ośrodku w Polsce.

leczne współczesnej wsi, trzeciego grupa etniczna Łemków. Prace nad kulturą materialną prowadzą doc. Bednárík, dr Hasalová oraz prom. hist. Švecová i Frolec, ze szczególnym uwzględnieniem budownictwa i różnych jego technik. Na czoło osiągnięć czechosłowackich uczonych w ostatnich kilku latach wysuwa się studium teoretyczne A. Melicherčika, *Słowacki folklor*⁹. W pracy tej sprecyzowano przedmiot i zakres folkloru. Ustalono odpowiednią klasyfikację materiału oraz przedstawiono rozwój słowackiej twórczości według najnowszej periodyzacji dziejów. Z kultury materialnej wyróżnić należy prace Bednáríka o pasterstwie, malowanych ogniskach, słowackich ulach i ludowym wyrobie wapna¹⁰. Ciekawe studium z zakresu flisactwa karpackiego w XIX w. opublikował R. Jeřábek¹¹. Nowe spojrzenie na przesady ludowe znajdujemy w pracy O. Nahodila i A. Robka¹². Ponadto ukazało się ostatnio sporo interesujących artykułów, m. in. Dvořaka z zakresu folkloru i Švecovej o budownictwie.

b. Instytuty. W ČSRS istnieją dwa Instytuty Etnografii. Osobny dla Czech i Moraw w Pradze i oddzielny dla Słowacji w Bratysławie. Instytutem Etnografii i Folkloru Czechosłowackiej Akademii Nauk w Pradze¹³ (Ústav pro Etnografii Folkloristiku Československé Akademie Věd) kieruje wybitny folklorysta, znany w Polsce, akademik prof. dr Jiří Horák¹⁴. Natomiast dyrektorem Instytutu w Bratysławie (Národopisný Ústav Slovenskej Akadémie Vied¹⁵) jest dr Božena Filová. Plan naukowo-badawczy wspomnianych Instytutów przewiduje w pierwszej kolejności opracowanie syntetyczne kultury ludowej czeskiej i słowackiej. Praca ma być zakończona do 1970 r.¹⁶ Zarówno w siedzibie Instytutów, jak i w ich oddziałach dla Moraw w Brnie i Słowacji w Koszycach utworzono odpowiednie zespoły badawcze dla poszczególnych problemów kultury. Szczegółowy konspekt pracy obejmuje w kulturze materialnej takie problemy, jak: gospodarkę i technikę, pożywienie, osadnictwo i budownictwo oraz stroje ludowe¹⁷. W kulturze społecznej wyróżniono: rozwój stosunków społecznych ludu, ży-

⁹ A. Melicherčik, *Slovenský folklór*, Bratislava 1959, s. 790.

¹⁰ R. Bednárík, *Pasterske rezbárske umenie*, Bratislava 1956; *Malované ohnišťa v oblasti Malých Karpát*, Bratislava 1956; *Slovenské úle*, Bratislava 1957; *Ludova výroba vápna na Slovensku*, Bratislava 1962.

¹¹ R. Jeřábek, *Karpatské voraštvi v 19. století*, Praha 1961. W odniesieniu do działalności naukowej kierowanej przez niego Katedry w Brnie por. także R. Jeřábek, *Działalność Seminarium Etnografii i Folklorystyki Uniwersytetu J. E. Purkyně w Brnie*, „Etnografia Polska”, t. 6: 1962, s. 400.

¹² O. Nahodil, A. Robek, *České lidové pověry*, Praha 1959.

¹³ Praha 2, Lazarská 8.

¹⁴ Por. E. Baláš, Jiří Horák w 75 rocznicę urodzin, „Etnografia Polska”, t. 5: 1961, s. 289. Przy tej okazji wyrażam podziękowanie prof. dr J. Horákowi za zaproszenie, jak również prof. dr W. Dynowskiemu.

¹⁵ Bratislava, Klemensova 27.

¹⁶ Dzieło ma być tomem zbiorowej pracy pt. *Czechosłowacka wiedza o kraju ojczystym*. Por. J. Horák, *Z działalności Instytutu Etnografii i Folkloru Czechosłowackiej Akademii Nauk za rok 1959*, „Etnografia Polska”, t. 5: 1961, s. 305.

¹⁷ Poszczególne zagadnienia opracowują: rolnictwo (w instytucie w Pradze — skrót P) dr Kramářík, pasterstwo dr Štika oraz rzemiosła dr dr Scheuffler, Staňková, Svobodová. Analogiczne działy w instytucie bratysławskim (skrót B) przygotowują dr dr Kauhová, Urbancová, doc. Podolák, Paličková, Pličková Pranda i Apathi. Pożywienie: P — dr Heroldová i prom. hist. Štastná, B — dr Marková. Osadnictwo i budownictwo: P — dr dr Baláš, Klima, B — dr dr Mjartan, Nosálová. Stroje ludowe: P — dr dr Hynková i Svobodová. Kulturę społeczną opracowują: P — dr dr Fojtík, Skalniková i Vančie oraz B — dr dr Apathi, Filová i Kostková; a duchową: P — prof. Horák, dr dr Karbusický, Laudová, Marki i Nušl oraz B — dr dr Burlasová, Filová, Gašparíková i Žatko.

cie rodzin robotniczych w dobie kapitalizmu, życie społeczne klasy robotniczej łącznie z rozwojem organizacji politycznych, przeobrażenia społeczno-kulturowe w okresie budowy socjalizmu. I wreszcie w kulturze duchowej: rozwój światopoglądu narodu czeskiego i słowackiego, religię i jej rolę w rozwoju kultury duchowej, wierzenia, obrzędy, lecznictwo ludowe, przesady zaklęcia i zamawiania, literaturę ludową łącznie z pieśniami, tańcem, teatrem i zabawami dziecięcymi oraz ludowe rzemiosła artystyczne. Opracowaniem objęto również w osobnej części kulturę ludową mniejszości narodowych w Czechosłowacji oraz Czechów i Słowaków mieszkających poza granicami kraju. Prace nad wspomnianym dziełem są już daleko zaawansowane. Świadczą o tym m. in. publikowane ostatnio na łamach różnych czasopism etnograficznych fragmenty opracowań dotyczących powyższych problemów. I tak np. V. Urbancová opublikowała pracę o narzędziach rolniczych na podstawie materiałów muzealnych, J. Podolák i J. Štika o pasterstwie karpaccim w oparciu o badania terenowe, J. Staňková i V. Svobodová o tkactwie na bazie źródeł archiwalnych i badań etnograficznych, czy wreszcie J. Horák o pieśniach zbójckich, J. Kramařík o zaprzęgu bydła i A. Kostková o życiu górników¹⁸.

Instytuty Etnografii posiadają również własne wydawnictwa ciągłe. W Pradze wydaje się „Česky Lid”, w Bratysławie „Slovenský Národopis”¹⁹.

Ponadto na terenie Czechosłowacji rozwija bardzo pożyteczną dla etnografii działalność naukowo-usługową Zakład Ludowej Wytwórczości, zwany w skrócie ULUV (Ústředí Lidové Umělecké Výroby). Placówka podlega Ministerstwu Szkolnictwa i Kultury. W ramach czynności naukowych ULUV prowadzi badania rejestrujące wytwórców, ich narzędzia i wyroby. Natomiast w odniesieniu do działalności usługowej udostępnia swoje materiały naukowcom oraz przygotowuje odpowiednie wzory tkanin i innych wytworów dla przemysłu. W swoim założeniu i metodzie pracy Zakład ma wiele cech wspólnych z Instytutem niemieckim (Institut für Volkskunstforschung) w Lipsku. ULUV posiada, poza centralą w Pradze, swoje oddziały w miastach okręgowych. W ciągu pierwszych lat istnienia Zakładu jego pracownicy przeprowadzili badania penetracyjne w poszczególnych

¹⁸ V. Urbancová, *K vývoju slovenského orného náradia na zaklade materiálu z muzeálnych zbierok*, „Slovenský Národopis” (skrót „SN”), R. 8: 1960 nr 1, s. 73—120; tenże, *Příčiny pretrvania archaických poľnohospodárskych foriem v niektorých oblastiach Slovenska*, „SN”, R. 8: 1960 nr 2, s. 255—267; J. Podolák, *Tradičné sposoby zimovania dobytku na Horehroni*, „SN”, R. 8: 1960, nr 2, s. 268—322; J. Štika, *Salašníctvi v porážské a kysucké oblasti*, „SN”, R. 8: 1960 nr 2, s. 323—370; tenże, *Salašníctvi na moravském Valašsku ve světle literárních pramenů do poloviny 19. století*, „Etnografia Polska”, t. 5: 1961, s. 85—96; tenże, *Rozšírení karpatské salašnické kultury na Moravě*, „Česky Lid” (skrót „CL”), R. 9: 1961 nr 3, s. 97—105; J. Staňková, *Bélidla na Zďársko koncem 19. století*, „CL”, R. 7: 1959 nr 1, s. 24—35; tenże, *Lidové tkaniny na Zďársku koncem 19. a počátkem 20. století*, „CL”, R. 7: 1959 nr 5, s. 206—218; tenże, *Výrobní nástroje lidových tkalců na Zďársku*, „Vlastivědný Sborník Vysočiny”, R. 4: 1961, s. 91—107; V. Svobodová, *O archívnych pramenech z 18. a 19. století k výzkumu lidového kroje a textilní výroby na Moravě*, „CL”, R. 9: 1961, s. 193—202; tenże, *Tkani na destičce na Horácku*, „CL”, R. 10: 1962, s. 30—33; J. Kramařík, *Zápřah skotu v Pošumaví*, „CL”, R. 8: 1960 nr 3, s. 253—272; J. Horák, *Slovenské lidové písně zbojnické*, „SN”, R. 11: 1963 nr 4, s. 569—573; A. Kostková, *Život baníků v obydlích zvaných krám v oblasti Gemara a dolného Spiša*, „SN”, R. 11: 1963 nr 4, s. 499—524.

¹⁹ Ostatnio wyszedł R. 51 z. 1 „Českýho Lidu”. Instytut Etnografii w Pradze wydawał do niedawna jeszcze drugie czasopismo „Československá Ethnografie”. „Slovenskeho Národopisu” ukazał się R. 18 z. 1.

powiatach (w 150 jednostkach). W każdym z nich wybrano i prześwietlono 5 wsi, rejestrując wytwórców zajmujących się obróbką metalu, kamienia, drewna lub włókna. Następnie rozpoczęto systematyczne badania stacjonarne, w ramach których przeprowadzano wywiady i dokonano pomiarów zagród. Następnie fotografowano ważniejsze obiekty oraz zbierano próbki tkanin oraz inne wyroby z gliny, drewna i metalu. Po przebadaniu jednego powiatu opracowuje się zebrane materiały. Przygotowuje się mianowicie zarys historyczno-geograficzno-etnograficzny badanego powiatu. Następnie sporządza się kartotekowy rejestr wytwórców, ich narzędzi i wyrobów. W archiwum Zakładu zgromadzono już materiały z połowy wytypowanych osad, które udostępnia się badaczom.

2. Etnograficzne placówki muzealne

W Czechosłowacji czynne są cztery centralne muzea etnograficzne. W Pradze znajduje się Muzeum Etnografii Rodzimej i Muzeum Etnografii Powszechnej, trzecie dla Moraw w Brnie i czwarte w Marcinie dla Słowacji. Placówki te posiadają łącznie ponad 4 miliony eksponatów. Liczne zbiory z zakresu kultury ludowej posiadają również muzea regionalne (okręgowe i powiatowe). Ilość ich przekroczyła już liczbę 800 tys. wytworów kulturowych²⁰. Wśród mniejszych muzeów etnograficznych na szczególną uwagę zasługują m. in. muzea w Pilźnie (40 tys. eksponatów), Domažlicach, Vyškovie i Uherskim Hradišti oraz oddziały w Budejovicach Českich i Moravskich, Hradcu Králové, Jihlavie (tkactwo), Rožnovie (skansen), Trnavie (garncarstwo), Košicach, Moravskiej Ostravie, Opawie, Bańskiej Bystricy i Trenčinie. Kilka słów należy poświęcić najważniejszym placówkom.

Muzeum Etnografii Rodzimej w Pradze jest już od dłuższego czasu niedostępne zarówno dla zwiedzających, jak i dla badaczy²¹. Muzeum Etnografii Powszechnej posiada interesujące zbiory z kultury afrykańskiej, zwłaszcza ciekawe są zestawy masek i broni. Znacznie ciekawsze od nich jest muzeum w Brnie (Moravské Muzeum Etnografický Ústav) kierowane przez dr. Ludwika Kunza. Zgromadzone tam bogate zbiory ceramiki morawskiej, wyjątkowo ciekawe przykłady narzędzi tkackich, strojów ludowych, ularów kładowych i narzędzi rolniczych. Zwiedzającego uderza nowoczesny układ ekspozycji w salach wystawowych.

Muzeum Słowackie w Marcinie (Slovenské Národné Muzeum v Martine) jest największym wśród muzeów etnograficznych. Jego dyrektorem jest prom. hist. Š. Mruškovič. Posiada ono wyjątkowo dobre warunki lokalowe, które umożliwiają odpowiednią ekspozycję posiadanych zabytków²². W Muzeum znajdują się eksponaty, które zaczęto gromadzić sto lat temu. Dziś inwentarz ich dawno przekroczył sumę miliona. Na szczególną uwagę zasługują zbiory z zakresu szalaństwa i pasterstwa, narzędzia rolnicze, sprzęty i narzędzia związane z uprawą winnej latorośli oraz produkcją wina i spora ilość wyrobów garncarskich. Zgromadzono również interesujące przykłady ularów kładowych podobnych do ularów z muzeum krakowskiego, dalej sporą kolekcję strojów ludowych oraz narzędzia tkackie. Interesujące są również malowidła ściennie tzw. „malowane ohnišče”, wykonane w oryginale przez żyjące jeszcze ludowe malarki. Kilkunastoosobowy zespół pracow-

²⁰ Por. L. Kunz, *Patnáct let národopisného musejnictví v CSSR*, „Československá Ethnografie”, R. 8: 1960 nr 3, s. 227—230.

²¹ Od paru lat trwa remont.

²² Por. Slovenské Národné Muzeum, *Stručný sprievodca po zbierkach*, Martin 1961.

ników naukowych Muzeum prowadzi bardzo interesujące badania, których wyniki publikowane są w roczniku „Sborník Slovenského Národného Múzea”²³. Dyrektor Muzeum otacza specjalną troską budowę przymuzealnego skansenu.

Walerian Sobisiak

Węgry

KONGRES WĘGIERSKICH ETNOGRAFÓW W BUDAPESZCIE (16—20 X 1963 R.)

Z inicjatywy Węgierskiej Akademii Nauk odbył się w dniach 16—20 października 1963 r. w Budapeszcie pierwszy po II wojnie światowej Kongres Węgierskich Etnografów. Nie znaczy to, że do tej pory etnografowie na Węgrzech nie utrzymywali ze sobą kontaktów. Co roku bowiem odbywają się, niezależnie od spotkań środowisk, ogólnowęgierskie konferencje etnograficzne z udziałem wszystkich instytucji etnograficznych tego kraju. Na konferencjach tych bywały szeroko dyskutowane: kierunek i zakres badań poszczególnych ośrodków czy zespołów badawczych, założenia metodologiczne, dotychczasowe osiągnięcia oraz wynikające z nich postulaty dotyczące przyszłych poszukiwań, a także stałego doskonalenia warsztatu pracy.

Pierwszy Kongres Węgierskich Etnografów zgromadził nie tylko naukowców rodzimych, lecz także znaczną ich liczbę z innych krajów. Celem Kongresu była zarówno analiza kultury węgierskiej, jak też ustalenie jej miejsca i związku z innymi kulturami europejskimi i pozaeuropejskimi w świetle badań etnografów węgierskich i obcych. Chodziło o przedstawienie rezultatów najnowszych badań, o zaprezentowanie nowych kierunków w etnografii — bez poddawania pod dyskusję ich założeń metodologicznych oraz różnorodnych ujęć tematycznych. W odróżnieniu od Międzynarodowego Kongresu Ugrofińskiego (który odbywał się w Budapeszcie w 1962 r.) z referatami wyłącznie w językach kongresowych, na Kongresie Węgierskich Etnografów część uczonych węgierskich i obcych wypowiadała się w języku węgierskim.

Ponieważ w najbliższym czasie wygłoszone na Kongresie referaty ukażą się *in extenso* lub w formie obszerniejszych streszczeń jako *Pamiętnik kongresowy*, ograniczymy się do zwięzłych informacji o tematyce referatów wygłaszanych w poszczególnych sekcjach Kongresu.

Problemem struktury kultury ludowej i jej regionalnym zróżnicowaniem na terenie Węgier zajął się prof. Béla Gunda (Debrecen). Już przed nim granice obszarów kulturowych Finlandii próbował wyznaczyć K. Vilkuna, a dla południowo-wschodniej Europy M. Gavazzi. Ale podobnie jak jego prekursorzy B. Gunda stwierdza, iż jest rzeczą niemożliwą wyznaczenie ścisłych granic dla poszczególnych elementów kulturowych i ich zespołów charakterystycznych dla pewnych obszarów i grup etnicznych w różnych okresach. Granice te są płynne, mogą się kurczyć i rozszerzać, gdyż w obszarach kulturowych mogą zachodzić procesy integracji lub rozbicia, mniej lub bardziej dynamiczne, uwarunkowane wieloma czynnikami, których wyznaczeniem i zbadaniem powinni się zająć — prócz etnologów — językoznawcy, antropologowie, psycholodzy i przedstawiciele jeszcze innych dyscyplin naukowych.

²³ W 1964 r. wyszedł t. 50.

Prof. István Tálasi (Budapest) przedstawił wyniki swoich 10-letnich badań nad kulturą materialną ludu węgierskiego. Jeśli idzie o gospodarkę rolną, zarówno w zakresie uprawy roli, jak i narzędzi rolniczych, systemu i organizacji prac żniwnych oraz narzędzi omłotowych, wyraźnie zaznacza się dualizm elementów kulturowych grupujących się po obu stronach przekątnej: południowy wschód i północny zachód, znajdujący powiązania z Europą. W hodowli i pasterstwie zaznaczają się wyraźne podobieństwa i różnice w stosunku do analogicznej gospodarki w Alpach, w Bałkanach i w Karpatach. Autor postuluje więc prowadzenie wspólnych, międzynarodowych badań odnośnie do hodowli (szczególnie zwierząt pociągowych i gospodarki łaskarskiej), jak i pasterstwa (wędrowniki nomadzkie, tradycje wołoskie, organizacje cechowe pasterzy, handlarze bydła). Ciekawe wyniki przyniosły również badania genezy węgierskiego domu mieszkalnego i różne jego warianty rozwojowe w późniejszych fazach.

Wypowiedzi dwóch czołowych przedstawicieli etnografii węgierskiej poprzedziły cykl referatów zatytułowanych zbiorczo *Kultura materialna ludu węgierskiego w Europie*. I tak Iván Balassa (Budapest) na podstawie nazw tureckich, fino-ugryjskich i słowiańskich pługa i brony stwierdza, że Węgrzy zapożyczyli te narzędzia od innych ludów, ale w pewnym okresie z kolei oni zaczęli przekazywać je tym ludom, które później od nich zajęły się rolnictwem.

Wspomniany już dualizm w węgierskiej gospodarce rolnej Lajos Takács (Budapest) rozciąga i na uprawę tytoniu, odmienną — tak w systemie pracy, jak i narzędziach — na Wielkiej Nizinie Węgierskiej od reszty kraju.

Prof. Milovan Gavazzi (Zagreb) porusza problem genezy dwóch typów dzwonów piekarniczych z gliny lub metalu na obszarze południowopanońskim, przy czym przypuszcza, że jeden z nich, pochodzenia węgierskiego, znany był Węgom jeszcze w ich praojczyźnie.

Tamás Hofer (Budapest) omawia specyficzny typ węgierskiego osadnictwa i jego europejskie powiązania. Charakteryzuje się on tym, że domy mieszkalne usytuowane są w znacznej odległości od zabudowań gospodarczych. Z tym typem osadnictwa związana jest ekstensywna gospodarka, organizacja pracy, podzielne życie rodzinne.

Historyczny rozwój węgierskiej ludowej kultury mieszkaniowej (rozwój wnętrza domu) przedstawia Klára K. Csilléry (Budapest). W swej praojczyźnie Węgrzy-pasterze żyli w okrągłych ziemniakach z płonącym na środku ogniskiem. Pod wpływem tureckim z czasem powstało na wprost wejścia honorowe miejsce dla wodza — głowy rodziny. Po zajęciu nowych terenów zapożyczono od Słowian dom na planie czworokątnym, z piecem w kącie lub przy ścianie wejściowej. Główną uwagę skupia autorka na rozwoju i wyposażeniu wnętrza domu typu słowiańskiego; ze sprzętów domowych najszerzej uwzględniając skrzynię wianną.

W sekcji omawiającej międzynarodową współpracę na polu badania ludowej kultury materialnej padło wiele ważkich, jak najbardziej aktualnych postulatów. Celem uaktywnienia międzynarodowej współpracy w dziedzinie etnografii agrarnej Wolfgang Jacobeit (Berlin) proponuje zgodnie z rezolucją powziętą na VI Międzynarodowym Kongresie Nauk Antropologicznych i Etnologicznych w Paryżu w 1960 r.: 1) regularne zwoływanie przedstawicieli różnych krajów europejskich na narady robocze, poświęcone badaniom narzędzi rolniczych; 2) wypracowanie założeń badawczych i ich problematyki; 3) w ramach ogólnoeuropejskiej współpracy wyłonić autorów poszczególnych tematów; 4) rozbudowę dokumentacji, szczególnie zaś opracowanie bibliografii przedmiotu. Centrum koordynacji prac nad badaniem narzędzi rolniczych znajdowałoby się w Kopen-

hadze. Wysunięte postulaty autor uważa za możliwe do zrealizowania, podobnie jak to już dzieje się w innych działach etnografii i folklorystyki.

Prof. Maria Znamierowska-Prüfferowa (Toruń) dowodzi konieczności międzynarodowej współpracy w zakresie badania rybołówstwa (narzędzia rybackie, narzędzia pomocnicze i sposoby łowieckie, środki nawigacji i ich wyposażenie, duchowa i społeczna kultura rybaków), a to szczególnie z tymi krajami, które jeszcze nie posiadają w swych muzeach kolekcji narzędzi rybackich. Ponadto autorka wysuwa propozycje tworzenia w każdym kraju jednego centralnego zbioru lub katalogu zbiorów związanych z rybołówstwem. Katalog taki winien być sporządzony według jednolitej, przez wszystkie kraje przyjętej systematyki. Gdyby tego rodzaju zbiory i katalogi powstały w skali światowej, można by się pokusić o opracowania etnogenetyczne — dysponując pełnym materiałem porównawczym. Istnieje jeszcze — jeśli idzie o rybołówstwo — wiele białych plam na mapie świata, trzeba je więc usunąć poprzez przebadanie zagadnienia i inwentaryzację obiektów. Warto by opracować w tym celu ilustrowany kwestionariusz według ogólnie przyjętej systematyki. Ideałem byłoby stworzenie międzynarodowego muzeum rybołówstwa z odpowiednio usystematyzowanymi zbiorami z całego świata.

We wstępie do referatu „O komunalnych połowach łososi w północnej Szwecji” prof. John Granlund (Stockholm) stwierdza, że coraz trudniej przypisać konkretne wytwory określonej grupie etnicznej, jakiemuś ludowi czy terytorium. Narastający coraz bardziej materiał porównawczy (także z innych dyscyplin naukowych, jak np. archeologia) podważa tezy etnografów z początku naszego stulecia na temat genezy wielu wytworów kulturowych. Badając obecnie pochodzenie wielu faktów kulturowych musimy się cofać daleko wstecz do nie istniejących już grup kulturowych czy obszarów językowych. Jeśli zaś idzie o Europę, nie znajdziemy kultury ludowej nie skażonej obcymi wpływami i nie podlegającej ciągłej ewolucji. Wniosek o stosowanie jak najszerzego tła porównawczego sam się nasuwa.

Z tego samego założenia wyszedł Rudolf Weinhold (Dresden) mówiący o analogiach i wzajemnych wpływach na sposoby uprawy winorośli w Niemczech i na Węgrzech oraz István Vincze (Budapest) omawiający historyczne warstwy i wpływy kulturowe na węgierskie winogrodnictwo. Różnorodne wpływy odzwierciedlają się zarówno w typie i sposobach uprawy winorośli, jak i narzędziach do nich przeznaczonych.

Podobnie I. A. Grozdova (Moskwa) dochodzi do przekonania, że nie sposób badać kulturę materialną i duchową (nie mówiąc już o poszukiwaniach etnogenetycznych) europejskiej części ZSRR bez poznania całokształtu kultury ludowej narodów pozostających z nią w bliskich kontaktach (współczesnych i historycznych). Chodzi tu głównie o Słowian Zachodnich i Południowych, Węgry, Rumunię i Niemcy. Od 1956 r. prowadzi się w ZSRR intensywne badania (Studium Narodów Europy) celem wypełnienia tej dotkliwej luki. Liczne wyniki prac posłużyły już za temat dysertacji kandydackich.

Wyniki „Etnograficznych poszukiwań w Azerbejdżańskiej SRR” przedstawił G. A. Guliev (Moskwa—Baku).

W kolejnej sekcji na temat etnograficznych badań struktury społecznej i współczesnych przemian w ustroju socjalistycznym przemawiali uczeni z Bułgarii, Czechosłowacji, Holandii, Węgier i ZSRR. Olga Skalníková (Prah) omówiła wpływy przemian gospodarczych na formowanie się współczesnych grup etnicznych. W swym referacie prof. Boživoj Božikov (Sofia) nakreślił zmiany, jakie

zaszły w kulturze wsi bułgarskiej ostatniego 20-lecia na skutek rozwoju sił twórczych i zasadniczych przeobrażeń w stosunkach produkcji. Znalazło to swoje odbicie tak w kulturze materialnej (budownictwo, strój, pożywienie), jak duchowej i społecznej (nowe zwyczaje, przebudowa struktury rodzinnej i społecznej w związku z równouprawnieniem kobiet) itp.

Wyniki długoletnich badań nad rodziną o strukturze uwarunkowanej różnymi formacjami ekonomicznymi i społecznymi przedstawili: W. S. Zelenczuk (Moskwa—Kiszyniew) „O prawidłowościach rozwoju rodziny kołchoźniczej w Mołdawskiej SSR” i Judit Morvay (Budapest) „Wielka rodzina na Węgrzech”.

Zagadnienie rozwarstwienia społecznego węgierskiego chłopstwa w okresie feudalizmu ze szczególnym uwzględnieniem warstwy drobnych rolników naświetliła Eva Veress (Budapest).

Antagonizm występujący pomiędzy panem a poddanym, posiadaczem ziemskim a chłopem, tak charakterystyczny dla Wschodniej i Zachodniej Europy, nie istniał w Europie Północnej, m. in. w Holandii. Tutaj warstwa szlachecka pojawiła się bardzo późno, a w niektórych prowincjach w ogóle jej nie było. Znalazło to odbicie w niderlandzkiej literaturze ludowej, w której występuje wolny kmiotek nie mający nad sobą pana (chyba tylko króla rzeszy niemieckiej); najczęściej jednak w bajkach królem jest wolny chłop — *primus inter pares*. Referował Jacques R. W. Sinninghe (Breda).

Duże zainteresowanie folklorem odzwierciedliło się w długiej serii referatów zainicjowanych przez czołowego folklorystę węgierskiego prof. Gyula Ortutay (Budapest). Pod wymownym tytułem „Pomiędzy Wschodem a Zachodem”, zaczerpniętym z poematu *Vörösmarty*, autor kreśli położenie geograficzne i polityczne Węgier oraz szkicuje wypływający stąd historyczno-etniczny charakter ludu węgierskiego. Nie neguje się wpływów obcych (i to bardzo licznych) na zasadniczy zrąb węgierskiej kultury ludowej. Nazywano nawet Węgry „Europą w miniaturze”: każdy naród mógł znaleźć w węgierskiej kulturze elementy analogiczne do własnych. Zarówno w literaturze ludowej, jak i wierzeniach, obrzędach, folklorze muzycznym ludu węgierskiego przeplatają się motywy wschodnie, turecko-atajskie, spuścizna dawnego sąsiedztwa w praojczyźnie, oraz słowiańskie, germańskie, romańskie wynikające z centralnego położenia narodu węgierskiego w nowej europejskiej siedzibie. Ale mimo tej chłonności, mimo znacznych możliwości receptywnych i czynników integracyjnych istnieje w ludowej kulturze węgierskiej wiele wytworów rodzimych, wpływających na jej specyfikę i wyodrębniających ją spośród innych kultur. Są takie elementy kulturowe lub zespoły elementów — właściwe jednej tylko grupie etnicznej, jednemu obszarowi kulturowemu (zjawisko szczególnie często występujące w folklorystyce), które ze względu na odmienną mentalność, odmienną psychikę nie mogą być przyjęte przez inne grupy, nawet jeśli w zakresie innych faktów kulturowych istnieją pomiędzy nimi wzajemne wpływy, przenikania i silne powiązania. Czy to będą baśnie, wierzenia czy obrzędy, znajdziemy wśród nich elementy wchodzące w skład ogólnoludzkiego skarbcza kulturowego obok takich, które są właściwe jednej grupie etnicznej, jednemu ludowi czy narodowi. Zarówno jednym, jak i drugim poświęcili swoje wypowiedzi: prof. Wolfgang Steinitz (Berlin), „O narodowej pieśni robotniczej”, Linda Dégh (Budapest), „Kilka słów o międzyetnicznych powiązaniach węgierskiego bajkozbioru”, prof. Kurt Ranke (Göttingen), „O stabilności i ekspansji ludowych opowieści”, prof. B. N. Putiłow (Leningrad) nakreślił dzieje słowiańsko-węgierskich poszukiwań folklorystycznych, a Tekla Dömötör

(Budapest) przedstawiła wierzenia i obrzędy ludu węgierskiego na porównawczym tle europejskim.

W wyodrębnionej sekcji epiki ludowej Lajos Vargyas (Budapest) nakreślił znaczenie węgierskich ballad ludowych jako łącznika i bariery pomiędzy Wschodem i Zachodem. Prof. Zvetana Romanska (Sofia) omawiała bułgarskie i macedońskie eposy bohaterskie poświęcone węgierskim bohaterom, wojownikom o wolność w czasie niewoli tureckiej i w okresie późniejszego ucisku społecznego. Gruziński epos łowiecki przedstawiła prof. B. Elena Vinsaladze (Tbilisi), a prof. Xenia Siharulidze (Tbilisi) bohaterską poezję (pieśni) gruzińską.

Tak zawsze pasjonujący etnografów problem etnogenezy i rozmieszczenia (przenikania) elementów kulturowych nie mógł być pominięty na kongresie budapeszteńskim. Tak więc prof. Christo Wakarelski (Sofia) prześledził stare bułgarskie elementy kulturowe, które przeniknęły do kultury ludu węgierskiego, a prof. V. I. Abajew (Moskwa) naświetlił wzajemne wpływy językowe dawnych Ugrów na język Alano-Osetyńców i odwrotnie, a ponadto wspólne zapożyczenia z języka tureckiego uchwytne w językach wymienionych ludów. O pochodzeniu i rozwoju kolchidzkiej kultury ludowej mówił prof. G. S. Czitaja (Tbilisi). Na koniec S. I. Bruk (Moskwa) zreferował zasady etnicznej kartografii oraz przebieg prac prowadzonych przez Zakład Etnicznej Statystyki i Kartografii Akademii Nauk ZSRR nad *Atlasem narodów świata*.

Powiązania kulturowe Środkowej i Wschodniej Europy w zakresie kultury materialnej (Sekcja A) i duchowej (Sekcja B) były tematem referatów wygłoszonych w ostatnim dniu Kongresu.

Anna Kowalska-Lewicka (Kraków) dała przegląd dotychczasowych polskich badań etnograficznych dotyczących kultury ludowej w Karpatach, Wasil Marinow (Sofia) przedstawił tradycyjne i współczesne formy pasterstwa wysokogórskiego (owczarstwa) w środkowych Bałkanach, a István Balogh (Nyíregyháza) „Typy pasterstwa w centralnych obszarach łuku Karpat w XIX w.”

Powiązania między budownictwem a organizacją rodziny na Słowacji (wielka rodzina) omówiła Soňa Švecová (Praha), a Tamás Hoffmann (Budapest) nakreślił początek i rozwój w XVIII i XIX w. ekstensywnej gospodarki chłopskiej na Węgrzech.

Ingeborg Weber-Kellermann (Marburg) na przykładzie pieśni ludowych wykazała międzyetniczne powiązania i przenikania na obszarze niemiecko-węgierskiej wyspy językowej (wieś Tolna-Mözs w komitacie Tolna).

Prof. Grigorij Tschikvadse (Tbilisi) przedstawił dzieje gruzińskich ludowych instrumentów muzycznych, a György Martin (Budapest) wschodnioeuropejskie powiązania występujące w typach tańców ludowych.

Ponadto w ciągu jednego popołudnia wyświetlono dla uczestników Kongresu 8 krótkometrażowych filmów etnograficznych dotyczących głównie obrzędów i zwyczajów dorocznych żywych jeszcze w wielu regionach Węgier. Kongresowi goście mieli stale wolny dostęp do zbiorów (wystawy i magazyny) Muzeum Etnograficznego w Budapeszcie, jak również do jego księgozbioru. W czasie wspólnej wycieczki nad Balaton, urządzonej na zakończenie Kongresu, uczestnicy zapoznali się ze zbiorami muzeów etnograficznych i regionalnych w Székesfehérvár, Veszprém i Tihany (gdzie obejrzano również skansen oraz szereg chłopskich domów we wsi). Po zakończeniu Kongresu jego uczestnicy w mniejszych grupach pod przewodnictwem węgierskich etnografów lub indywidualnie zwiedzili wiele ciekawych miast i wsi węgierskich. M. in. polscy etnografowie mieli możliwość zobaczyć: Esztergom, Visegrád, skansen Parád w górach Matra, Eger, Sárospatak, na

południu Pécs oraz uczestniczyć w weselu we wsi Tura leżącej na peryferiach regionu Paloców.

Niezwykle przyjazna, pełna życzliwego koleżeństwa atmosfera panująca przez cały czas trwania Kongresu, od galowego przyjęcia w hotelu Gellerta, poprzez wysłuchiwanie w skupieniu odczyty i burzliwe dyskusje kularowe, aż po gremialne wycieczki w teren, sprzyjała umacnianiu dawnych i nawiązaniu nowych kontaktów naukowych pomiędzy etnografami różnych krajów o pokrewnych zainteresowaniach, a dzięki dobrej woli i wzajemnemu zrozumieniu w wielu wypadkach zmniejszono dystans dzielący kontrowersyjne stanowiska.

Kongresowi patronował i przewodniczył Zoltán Kodály, wspaniały człowiek, wielki artysta i autor znakomitych dzieł w zakresie węgierskiego folkloru muzycznego.

Wszystkim węgierskim kolegom za braterskie przyjęcie, a dr Tiborowi Bodrogi, Dyrektorowi Muzeum Etnograficznego w Budapeszcie, i jego zastępcy dr Lajosowi Szolnoky za wzorową organizację Kongresu polscy uczestnicy składają serdeczne podziękowanie.

Irena Nizińska

NRD

ETNOBOTANIKA W PUBLIKACJACH INSTYTUTU J. LIPSA NA UNIWERSYTECIE K. MARKSA W LIPSKU

Instytut J. Lipsa na Uniwersytecie K. Marksa w Lipsku może być uważany za główny ośrodek prac z zakresu etnobotaniki. Etnobotanika jest młodą specjalizacją w obrębie etnologii gospodarczej. Etnobotanicy postulują ścisłą współpracę z botanikami. Współpraca ta ma polegać nie tylko na wymianie poglądów i wspólnych badaniach, lecz ma również obejmować problemy praktyczne związane z konsekwencjami wpływów wywieranych przez określone uprawy na życie danej grupy ludzkiej.

Etnobotanicy, do których należą: E. Lips (Lipsk), Otto Zerries (Monachium), Hans Becher (Hamburg), A. Leeds (Nowy Jork), Wayne Suttles (Vancouver) i inni mniej znani, wyrażają pogląd, że dla pełniejszego poznania i zrozumienia wszystkich aspektów kultury badanego ludu konieczne jest opracowywanie zagadnień gospodarczych zarówno współczesnych, jak i dawnych.

Problematyka prowadzonych współcześnie badań etnobotanicznych obejmuje następujące problemy: poglądy i wiedzę określonych grup ludzkich o uprawianych przez nich roślinach, wpływ uprawianych roślin na obyczaje i wyobrażenia religijne danych społeczności ludzkich, funkcje roślin uprawnych w pożywieniu i zabiegach leczniczych danej grupy oraz zastosowanie roślin w produkcji.

Etnologowie lipscy dużą wagę przywiązują do badania rocznego cyklu gospodarczego danej społeczności, co umożliwi im poznanie i ustalenie typu gospodarczo-kulturowego.

Podana problematyka z zakresu etnobotaniki znajduje pełne odbicie w pracach dyrektora Instytutu J. Lipsa, prof. dr Ewy Lips. W pracach opartych na bogatej literaturze przedmiotu prof. dr E. Lips formułuje własne poglądy na temat genezy uprawy roślin, podobieństwa kultur oraz formowania się kompleksów kulturowych Ameryki określonego typu, związanych z uprawą kukurydzy.

1. Geneza uprawy roślin

Problemy znalezienia nowych źródeł wyżywienia, polepszenie gatunków znanych roślin, uzyskanie wzrostu plonów interesują uczonych na całym świecie. Z olbrzymiej liczby 300 000 roślin znanych botanikom człowiek do swych celów wykorzystuje jedynie 2000. W adoptowaniu tych 2000 roślin do uprawy współdziałali przedstawiciele ludów przyrody (Naturvölker). Pochodzeniem uprawy ziemi zajmowali się uczeni (E. Hahn, E. Grosse, K. Bücher, A. W. Buckland) z punktu widzenia różnych koncepcji teoretycznych. Według E. Lips w świetle współczesnego stanu naszej wiedzy, wzbogaconej badaniami terenowymi z tego zakresu, trudno jest ściśle zlokalizować wynalazek uprawy ziemi bądź dla niego konkretne daty. Uprawa ziemi nie była wynalazkiem jednorazowym ani dającym się wyprowadzić z jednej i tej samej przyczyny. E. Lips wykazuje w swych pracach, że o podjęciu uprawy przez konkretne grupy ludzkie w równym stopniu decydowały odpowiednie warunki terenowe, jak i określone predyspozycje psychiczne, do których należy zwłaszcza cierpliwe czekanie na dojrzałe owoce czy plony.

W świetle cytowanych przez E. Lips przykładów, dotyczących oporów w przyjmowaniu nowych upraw roślinnych, teoria akulturacji Herscovitsa znajduje pełne poparcie. Uprawiający ryż Chińczycy nie przyjęli uprawy kartofli, ale bez oporów przyswoili ją sobie Maorysi, którym znana była uprawa roślin cebulkowych. Australijscy myśliwi i rybacy nie przejęli od odwiedzających ich na przełomie XVIII/XIX w. Malajczyków roślin uprawnych, lecz jedynie nowe formy łodzi i nowe metody połowu, wzbogacające ich własną formę gospodarki.

Okoliczności sprzyjające przejściu określonych grup ludzkich pędzących żywot koczowniczy do świadomej uprawy roślin są bardzo różnorodne. Etapem przejściowym do uprawy ziemi jest sezonowe wykorzystywanie wszelkiego rodzaju roślin rosnących dziko oraz występowanie form mieszanych, w których występuje zarówno użytkowanie roślin dziko rosnących, jak i świadomie uprawianych.

O przyjęciu uprawy roślin decydować mogą czynniki ekonomiczne (np. przyjęcie uprawy bawełny przez Aszantów w Afryce Zachodniej) bądź wierzeniowe, czego przykładem może być uprawa tytoniu na preriiach do celów obrzędowych.

Przywiązanie do tradycyjnych form gospodarki u wielu ludów jest bardzo duże. Wysiłki podejmowane przez białych dla nakłonienia Indian Naskapi z Labradoru, koczujących myśliwców, do osiadłego trybu życia nie osiągnęły rezultatów po dziś dzień, pomimo iż trwają 350 lat. Indianie ci nie dają się oderwać od terenów łowieckich, pomimo iż bobry, na które polowali, straciły wartość na rynkach światowych.

E. Lips podkreśla w swych pracach, że przejmowanie nowych form gospodarki nie jest procesem jednorazowym, lecz posiada liczne fazy, które możemy prześledzić współcześnie, na przykładach różnych szczepów indiańskich z terenu Ameryki Południowej. Np. Indianie ze wschodniej Boliwii (zbieracze, myśliwi i rybacy) zostali zepchnięci na teren wysokopiennych lasów. W zmienionym środowisku nie mogli wyżywić się stosując znaną im formę gospodarki, przyjęli więc uprawę roli z konieczności. Przejęta od najbliższych sąsiadów, wbrew ich wewnętrznym przekonaniom, nowa forma gospodarki uprawiana jest u nich jedynie podczas 2 miesięcy w roku. Nadal dominuje gospodarka myśliwsko-zbieracka, a uprawa ziemi ma znaczenie marginesowe, zapasy kukurydzy wystarczają na parę miesięcy w roku. Przykład dotyczy Indian Siriono.

W drugiej fazie przejmowania uprawy roślin myślistwo i uprawa roli darzone są zainteresowaniem równomiernym. Świadczy o tym przykład północno-zachod-

niej Brazylii: ludy Surara i Pakidai. Uprawa roli znana jest tym ludom dopiero od 3 generacji, ale pomimo tego zdążyli już przyzwyczaić się do dbałości o uprawiane pola, do staranności w doborze roślin itp.; elementy dawnej kultury myśliwskiej występują jednak nadal w mitach i zwyczajach oraz przy dzieleniu upolowanej zwierzyny.

Trzecią fazę przejścia z gospodarki opartej na polowaniu do uprawy roślin reprezentują ludy Waica znad górnej Orinoko w Wenezueli. Uprawą roli zajmują się tam dosłownie wszyscy, natomiast dawne praktyki obrzędowo-wierzeniowe związane z myślistwem tracą powoli swój sens.

2. Podobieństwo kultur

Zarówno u Irokezów w Ameryce Północnej, jak i u ludu Bafiotti w Afryce Zachodniej ziemia jest symbolem życia, a nawet utożsamiana jest z życiem. Pantheon bóstw, u tych odległych od siebie terytorialnie ludów, wykazuje duże podobieństwa. Wszystko, co żyje, bierze początek według Bafiotti z ziemi *nsssi* i wszystko do niej podąża w ziemskiej wędrówce. Główną postacią w panteonie bóstw Irokezów jest mityczna istota stwórcy stale przebywająca w ziemi: Tharonhiawakon. Podobieństwo wykazane wyżej nie świadczy według autorki o wspólnym pochodzeniu z jednego źródła tych kultów, lecz jest wynikiem wspólnej tym ludom formy gospodarki.

3. Kukurydza w kultach i obrzędach Indian oraz związany z nią kompleks gospodarczo-kulturowy

Kukurydza uważana jest za roślinę świętą u tych szczepów indiańskich, u których stanowiła podstawę egzystencji: u Aruaków, u Indian Peruwiańskich, w Meksyku i u ludów Maya. Tajemnicze pochodzenie kukurydzy (mity) spleta się w wierzeniach Indian z wyobrażeniami duszy, postaciami bogów i bożków. Aztecy, Irokezi, Indianie Pueblo i Indianie Pima okazują uprawianej kukurydzy cześć religijną. Czcią otaczana jest np. siła kiełkowania kukurydzy, od niej bowiem zależą dobre plony. Uosobieniem siły kiełkowania jest u Indian północnoamerykańskich bóg Alosaka. Wizerunek tego boga występuje na tarczy słonecznej Indian Hopi, na ołtarzach budowanych u nich ku czci kukurydzy, spotykamy go także na płytach sarkofagów królewskich odkopywanych przez archeologów na dawnym terytorium państwa Mayów. Powszechnie występującym obiektem kultu są kolby kukurydzy, noszące u różnych grup indiańskich odmienne nazwy: *kotona* (Nowy Meksyk), *kaimu* (Indianie Pueblo), *mili* (Indianie Zuni), *zaramama* (Inkowie), bądź określone gatunki, np. kukurydza czerwona *totonac* itd. Uprawa kukurydzy jest nie tylko czynnością gospodarczą, jest również ściśle określonym rytuałem i szeregiem czynności obrzędowych równorzędnych z siewem czy żniwami.

Zabiegi gospodarcze związane z uprawą kukurydzy i jej konsumpcją posiadają charakter ceremonii obrzędowych. Przygotowanie ziarna do siewu u Indian Nawaho polega na wyszukaniu roślin z co najmniej czterema kolbami, ceremonialnym ułożeniu snopka z kukurydzy w formie krzyża, pobłogosławieniu ziarna na uroczystym zebraniu całego szczepu oraz wykonaniu rytualnych śpiewów. Siew poprzedza zazwyczaj ceremonialny rozdział ziarna pomiędzy wszystkich przedstawicieli szczepu czy grupy lokalnej. Rozdziałem zajmuje się wysłannik rady szczepowej.

Ceremonialny charakter posiada także ucieranie mąki kukurydzianej otrzymanej z nowego ziarna. U Indian Hopi obrzęd ten nosi nazwę *kivas* albo *ankwanti*. Obrzędowi temu towarzyszą zawsze tańce i śpiewy, a patronują symbole ptaków i chmur deszczowych.

Do świąt obchodzonych na cześć kukurydzy należy u Irokezów święto sadzenia kukurydzy, trwające 7 dni, oraz obchodzone przez Indian Creek, Seminolów i Irokezów święto zielonej kukurydzy *busk*. Świąta te uważane były równocześnie za święta oczyszczania duszy, stąd poprzedzały je posty i umartwienia: biczowanie i publiczne wyznawanie błędów. U Inków np. pościli kapłani, gdy wzrost kukurydzy hamowała zła pogoda, u Indian Winneboga natomiast pościli wszyscy od kiełkowania do żniw. W trakcie tych świąt składano krwawe ofiary z ludzi (Nikaragua), spożywano specjalne ciasto obrzędowe sporządzone z kukurydzy skrapianej krwią (Peru). Oprócz ofiar krwawych nieodzownymi rekwizytami tych świąt były: laski modlitewne, mączka modlitewna i modlitwa. Laski modlitewne (*Gebetssabe*), znane i rozpowszechnione głównie w Ameryce Północnej, sporządzane były z kwitnących kłosów kukurydzy przywiązywanych wraz z piórami indyków do drewnianego drabiny społeczną. Zatykane były w trakcie modlitwy w ziemi. Miały symbolizować cześć okazywaną potęgą decydującą o dojrzewaniu kukurydzy. Mączka modlitewna, występująca w Arizonie i Nowym Meksyku, znajdowała zastosowanie w różnych sytuacjach życiowych, od narodzin aż do śmierci. Dawano ją w rękę umierającemu, posypywano nią podłogę w wypadku choroby itd.

Modlitwy Indian do kukurydzy miały po części charakter magicznych zaklęć (Ty chcesz to uczynić, o co ja proszę. Ty chcesz w jednym dniu gwałtownie rosnąć. Ty chcesz wypuścić szeroko korzenie i mieć twardą łodygę).

Opisany wyżej kompleks wierzeniowo obrzędowy zespolony ściśle z czynnościami gospodarczymi uprawy kukurydzy oddziałuje na inne aspekty życia kulturowego grup indiańskich, znajdujemy bowiem jego odbicie w mitologii, grach i zabawach, tańcach, przepowiedniach, a nawet w środkach wymiany płatniczej. W mitologii Indian odnajdujemy z łatwością cały szereg aspektów wierzeniowo-obrzędowych związanych z uprawą kukurydzy: ideę ofiary, ideę czci dla siły kiełkowania symbolu życia, ideę dziękczynienia za osiągnięte pomyślne plony, magię urodzaju (w postaci biczowania), konieczność śmierci i pociechę zmartwychwstania.

Taniec obrzędowy *shalako*, znany Indianom Zuni, wykonywany przez demonów deszczu w maskach przodków, ma sprowadzić błogosławieństwo na ich domy i spowodować deszcz. Taniec ten odtwarza świętą cyfrę 4 występującą także w rytuałach związanych z uprawą kukurydzy. Zuni nie zdają sobie sprawy z właściwego sensu tego tańca, który zawiera wszystkie elementy składowe kultu kukurydzy. W innym tańcu obrzędowym (*laheve*) kult kukurydzy splata się z kultem słońca, obok bowiem kukurydzy słońce uważane jest za najważniejsze źródło życia.

We wszystkich innych tańcach obrzędowych wykonywanych w maskach, ozdobianych kolbami kukurydzy, piórami ptaków, naszyjnikami z kolb, na plan pierwszy wybija się prośba o urodzaj kukurydzy oraz wdrażanie młodzieży w tajniki życia grupowego.

4. Gry, zabawy i przepowiednie

Niektóre szczepy indiańskie używają do gry w kręgle kolb kukurydzy, bawią się jej ziarnami, wykonują dla dzieci strzały z kolb kukurydzianych. W Meksyku

rozpowszechniona była gra w piłkę świętą. Uczestnicy tej gry wyobrażali bogów: kukurydzy, tańca, wiatru i urodzaju. Odbijana piłka miała symbolizować zakłócenie biegu słońca potrzebnego na równi z deszczem dla dobrych plonów. W Wirginii rzucanie ziaren kukurydzy rozstrzygało o losie jeńców wojennych.

Kompleks wierzeniowy występujący na terenach uprawy kukurydzy, początkowo związany z główną rośliną uprawy (kukurydzą), na przestrzeni dziejów i zmieniających się stosunków gospodarczych i społecznych wykracza poza ramy uprawy tej jednej rośliny i staje się synonimem urodzaju, symbolem dla wszystkich innych roślin, a oddziaływując na inne aspekty kultury sprawia, że znajdujemy uderzające podobieństwa kulturowe w obrębie odległych terytorialnie grup indiańskich.

Poszczególne elementy kulturowe wchodzące w skład tego kompleksu są różnego pochodzenia i różnego wieku, ale wszystkie wyrosły na jednakowym podłożu gospodarczo-obrzędowym. Rozpatrywanie poszczególnych aspektów rytualno-obrzędowych dziś jeszcze aktualnych, a nie zawsze zrozumiałych, na tle całego kompleksu gospodarczo-kulturowego umożliwia pełne ich zrozumienie i ocenę roli, jaką pełniły w przeszłości w życiu Indian.

Jadwiga Kucharska

Francja

ETNOGRAFICZNA MONOGRAFIA MUZEALNA PASTERSTWA I HODOWLI OWIEC WE FRANCJI — WYSTAWA „PASTERZE FRANCJI” W MUSÉE DES ARTS ET TRADITIONS POPULAIRES W PARYŻU

Wystawa „Pasterze Francji” (Bergers de France) zorganizowana została jako ekspozycja czasowa przez Muzeum Sztuk i Tradycji Ludowych (Musée des Arts et Traditions Populaires) w tymczasowej siedzibie Muzeum w Palais de Chaillot. Muzeum ze względu na szczupłość zajmowanego lokalu i brak odpowiednich sal wystawowych poprzestaje obecnie, w oczekiwaniu na wykończenie własnego nowego gmachu w Lasku Bulońskim, na organizowaniu jedynie wystaw czasowych obrazujących muzeograficznie jakiś wybrany problem z dziedziny etnografii Francji. Jedną z takich zmieniających się okresowo ekspozycji jest właśnie wystawa „Pasterze Francji”, eksponowana w miesiącach lipiec—listopad 1962 r. Jej twórcą i głównym organizatorem był Georges Henri Rivière, dyrektor Muzeum, świetny muzeolog, piastujący równocześnie godność dyrektora Międzynarodowej Rady Muzealnej. Scenariusz wystawy opracowała kierowniczka Działu Technik Produkcji w Muzeum, pracownik naukowy Ośrodka Narodowego Badań Naukowych (CNRS), Mariel Jean-Brunhes Delamarre. Oprawą muzeograficzną zajmował się głównie, pod kierunkiem G. H. Rivière’a, asystent Muzeum André Desvallees. Podkreślić jednak należy, że w tym szczególnie ważnym wydarzeniu brali udział wszyscy pracownicy tej placówki, zarówno naukowcy, jak i technicy, wraz z całym personelem pomocniczym.

Wystawa „Pasterze Francji” stała się dużej miary wydarzeniem w życiu kulturalnym i naukowym Paryża, uzyskując wysoką ocenę przede wszystkim z racji naukowego, wnikliwego i wszechstronnego ujęcia obrazowanych problemów oraz świetnego rozwiązania muzeograficznego.

Problem pasterstwa, ściślej pasterstwa i hodowli owiec we Francji, został po raz pierwszy na tej właśnie wystawie tak szeroko potraktowany tematycznie,

przestrzennie i czasowo. Przestrzennie — gdyż wystawa przedstawia owczarstwo na terenie całej Francji, a nie tylko w poszczególnych jej prowincjach, czasowo — gdyż sięga do pierwszych śladów hodowli owiec na obszarze kraju omawiając następnie dalszy jej rozwój aż do czasów obecnych. Problem ten organizatorzy wystawy starali się ująć możliwie wszechstronnie uwzględniając w szerokiej mierze różnorodne jego aspekty: etnograficzny, historyczny i kulturowy. Wiele miejsca poświęcili również omówieniu oddziaływania pasterstwa na sztukę plastyczną, muzykę i literaturę.

Tak ambitne cele wystawy udało się w pełni zrealizować dzięki bliskiej współpracy jej kierownictwa z innymi muzeami i bibliotekami, przede wszystkim z Biblioteką Narodową i Biblioteką Arsenалу, oraz z zawodowymi zrzeszeniami i instytucjami zajmującymi się problemem pasterstwa i hodowli owiec, jak np. Fédération Nationale Ovine, Société de Presses et d'Editions Ovines czy też Comité National Interprofessionnel de la Laine. Wszystkie te instytucje i zrzeszenia udzieliły Muzeum daleko idącej pomocy udostępniając swe materiały do opracowań naukowych, bądź też wypożyczając cenne obiekty z posiadanych zbiorów dla wzbogacenia organizowanej wystawy. Dzięki tej współpracy Muzeum uzyskało szereg bardzo wartościowych materiałów ilustrujących zarówno hodowlę owiec w przeszłości, jak i jej stan obecny. Wśród nich do najcenniejszych należy zaliczyć zabytki archeologiczne związane z hodowlą owiec, iluminowane rękopisy ze scenami pasterskimi, starodruki, a także dane mówiące o stanie pogłowia, rasach owiec i ich rozmieszczeniu na terenie Francji, o drogach sezonowych wędrówek stad bądź użytkowaniu produktów hodowli.

Przygotowania Muzeum do wystawy, rozpoczęte na szereg miesięcy przed jej otwarciem, nie ograniczały się jedynie do poszukiwania uzupełniających danych w muzeach, archiwach, bibliotekach czy też instytucjach gospodarczych. Muzeum zorganizowało także długotrwałe, systematyczne badania terenowe, dzięki którym zbiory muzealne w zakresie pasterstwa wzbogacone zostały niezwykle interesującymi materiałami, pochodzącymi z różnych regionów Francji. M. in. udało się jeszcze znaleźć w okolicy stosunkowo niedaleko położonej od Paryża części tradycyjnego, od dawna zarzuconego już ubioru pasterzy. W rezultacie tych podjętych na szeroką skalę, a równocześnie bardzo starannie przemyślanych, prac przygotowawczych powstała jedyna w swoim rodzaju wystawa, posiadająca szczególne walory naukowe i muzealne. Wystawę tę określić można najwłaściwiej jako pierwszą etnograficzną, ściśle naukową, wszechstronną monografię pasterstwa owiec we Francji, doskonale przy tym rozwiązaną z punktu widzenia nowoczesnej muzeologii.

Wystawa obejmowała dwa, nierówne co do wielkości przestrzennej i ilości wystawionych eksponatów, działy. Pierwszy z nich zatytułowany był „Promieniowanie kultury pasterskiej”, drugi — właściwy trzon ekspozycji — nosił nazwę całej wystawy: „Pasterze Francji”. Każdy z działów dzielił się na szereg mniejszych poddziałów wyodrębnionych oddzielnymi tytułami na wzór rozdziałów w książce. Wprowadzenie stanowiła znajdująca się u wejścia do sal wystawowych efektownie oświetlona duża witryna z grupą pasterzy w tradycyjnym ubiorze, za którymi znajdowały się, zawieszone na różnej wysokości dzwonki-kołatki, mające wyobrażać strzeżone przez nich stada. Pasterze stali zapatrzeni w wynurzający się przed nimi z ciemności kij pasterski stanowiący symbol.

Dział pierwszy, ujęty chronologicznie od czasów starożytnych, poprzez średniowiecze, aż do XIX i XX w., obrazować miał oddziaływanie pasterstwa na literaturę, sztukę plastyczną i muzykę. W dziale antycznym wystawione zostały



Ryc. 1. Pasterze landyjscy (ok. 1829 r.). Plansza XXXVIII 1. Reprodukacja z katalogu

Wyk. S. Kusza

utwory starożytnej literatury o tematyce pasterskiej, Teokryta, Wergilego, Longosa, i jako przykłady tejże tematyki w sztuce plastycznej figurki greckie Hermesa Kriophora niosącego baranka, statuetka pasterza rzymskiego oraz fragment sarkofagu gallo-rzymskiego z Dobrym Pasterzem. Ilustrację promieniowania pasterstwa na sztukę średniowiecza stanowiły pięknie iluminowane oryginalne rękopisy wypożyczone ze zbiorów bibliotek paryskich z wyobrażeniami m. in. pierwszych jasełek. Liczne ilustrowane starodruki z późniejszych czasów, wystawione w gablotach, zawierały przykłady rozwijającego się we Francji od czasów Odrodzenia w teatrze i w literaturze tzw. rodzaju pasterskiego, znajdującego również swój wyraz i w muzyce, a także w ówczesnej sztuce zdobniczej, o czym świadczą miały rozwieszone na ścianach tkaniny ze scenami pasterskimi. Szczególne nasilenie tematyki pasterskiej w sztuce i literaturze XVIII w. przedstawiono na wystawie starodrukami z nutami typu pastorałe du salon, jak również malowanymi przez F. Boucher scenami pasterskimi z pasterzami i pasterkami w dworskich kostiumach. Obok przykładów pseudopasterstwa salonowo-dworskiego wystawiono tam dość liczny zespół dawnych kalendarzy dla pasterzy z ilustracjami przedstawiającymi różne sceny z ich życia.

Obrazując tematykę pasterską występującą w literaturze i sztuce francuskiej różnych okresów organizatorzy wystawy starali się wydobyć na jaw różnice,

jakie zachodziły w ujmowaniu związanych z tym zagadnień zależnie od panujących w takiej czy innej epoce kierunków twórczości. Za pomocą odpowiednio dobranych zestawień porównawczych podkreślali mało realistyczne na ogół przedstawianie pasterzy i ich życia w sztuce XVIII w., przeciwstawiając temu coraz wyraźniej występujące w sztuce XIX w. dążenie do odtworzenia prawdziwego obrazu życia człowieka, jego zajęć i środowiska. Temu celowi miało m. in. służyć wystawienie obrazów różnych malarzy, wśród nich i Milleta, o treści związanej z tematyką wystawy, dla wykazania dążenia tego artysty i innych, bliskich mu w czasie, do realistycznego przedstawiania rzeczywistości.

W dziale tym dość licznie reprezentowane były wydawnictwa XIX-wieczne ze zbiorami piosenek pasterskich, kołęd i pastorałek, almanachy i kalendarze z tego okresu, szopki ludowe i drzeworyty o tematyce pasterskiej.

Wszystkie przedmioty (83) wystawione w pierwszym dziale, wyselekcjonowane — co podkreślić należy — niezwykle starannie pod względem treści i jakości, stanowiły jednakże mniej niż $\frac{1}{10}$ ogólnej liczby eksponatów wystawy (961). Większość okazów (878), niemniej troskliwie dobrana, znalazła się w dziale „Pasterze Francji”, podzielonym na trzy główne poddziały: perspektywy historyczne, typy hodowli owiec, aspekty etnograficzne. Pierwszy i trzeci dzieliły się z kolei na liczne mniejsze „rozdziałiki”. W poddziale pierwszym były one ujęte w ramy chronologiczne: starożytność, wczesne średniowiecze, od średniowiecza do XVIII—XIX w., czasy współczesne; w poddziale trzecim miały układ rzeczowy. Na plan pierwszy wysunięte zostały następujące zagadnienia: pasterze, ochrona i obrona zwierząt, stado, przestrzeń pasterska, produkty hodowli, techniki i rzemiosła pomocnicze, ekonomika pasterska, społeczeństwo, wiedza, wierzenia, twórczość artystyczna.

W poddziale perspektywy historyczne zgromadzone zostały obiekty mające świadczyć o ciągłości pasterstwa we Francji od neolitu aż do czasów współczesnych. Materiałami dowodowymi stały się tam zabytki prehistoryczne i z czasów rzymskich, m. in. gallo-romańskie dzwonki zwierząt, nożyce pasterskie, fragmenty płaskorzeźb z wizerunkami pasterzy z owcami, teksty Columelli, mówiące o wysokiej jakości owiec Galii, wreszcie z czasów późniejszych rzeźby i tkaniny, gobeliny, malowidła, rękopisy iluminowane i starodruki z ilustracjami. Wszystkie te dane rzeczowe i ikonograficzne świadczyć miały o trwałości utrzymywania się hodowli owiec i dawnych technik pasterskich we Francji.

Jako przejaw dążeń do ulepszenia hodowli i powiększenia zasobu wiedzy pasterzy wystawione zostały także liczne książki gospodarskie z różnych epok, wśród nich prace Krescencjusza, de Serresa, Ch. Estienne'a, Ligera i innych. Zaznaczono również główne etapy tych dążeń do melioracji hodowli i jej produktów. Szczególnie podkreślono próby zmierzające do uzyskania lepszej wełny owczej, prowadzone już w XVIII w., a polegające m. in. na sprowadzaniu i krzyżowaniu merynosów hiszpańskich z miejscowymi rasami owiec, a następnie na wprowadzeniu do hodowli we Francji w XIX w. angielskich ras owiec, co pozwoliło na nastawienie hodowli na produkcję mięsa, nie tylko wełny. Przy omawianiu współczesnych aspektów hodowli zwrócono szczególną uwagę na funkcje hodowli, produkowanie wełny, mięsa i wyrób serów, na podstawy naukowe hodowli i jej znaczenie gospodarcze, jak również na podnoszenie poziomu wiedzy fachowej hodowców i pasterzy oraz na organizacje zawodowe i ich rolę w rozwoju pasterstwa. Wystawiono tam czasopisma poświęcone pasterstwu, wywieszki o konkursach hodowlanych, wystawach owiec, dyplomy i nagrody uzyskane przez hodowców oraz bardzo interesująco opracowaną tablicę przedstawiającą układ



Ryc. 2. Pireneje. Pasterze z doliny Aran (ok. 1834 r.).
Plansza XXXVIII 2. Reprodukacja z katalogu

Wyk. S. Kusza

stosunków i zależności między pasterzami, organizacjami zawodowymi i Ministerstwem Rolnictwa.

W małej salce, zawierającej zaledwie 4 gabloty, omówiono poglądowo zagadnienie tradycji i postępu w hodowli i pasterstwie. Muzeologiczne rozwiązanie tego problemu znalazło swój wyraz w ekspozycji szeregu zestawów porównawczych, złożonych z umieszczonych obok siebie naczyń i sprzętów pasterskich wykonanych w mniej lub bardziej odległej przeszłości i produkcji współczesnej. Zestawienia tego rodzaju pozwoliły stwierdzić utrzymywanie się w wielu przedmiotach, dziś wykonywanych fabrycznie, wyraźnego podobieństwa do dawnych tradycyjnych form. To podobieństwo kształtów zaznaczyło się może najdobitniej w naczyniach, obecnie metalowych, dawniej drewnianych, w formach na sery i nożycach używanych przy stryżeniu owiec. Pomysłowo przeprowadzona analiza porównawcza dawnych wytworów i nowych dała jednak coś więcej jeszcze poza stwierdzeniem istniejących między nimi podobieństw. Wydobyła ponadto na jaw niemniej wyraźne i istotne różnice, umożliwiając tym samym przedstawienie osiągniętego, zwłaszcza w ostatnich czasach, postępu w zakresie unowocześniania sprzętu pasterskiego.

W poddziale drugim tej części wystawy omówione zostały typy hodowli owiec we Francji. Głównymi eksponatami były tam fotografie i mapy, obrazujące 4 podstawowe odmiany francuskiego owczarstwa: 1) osiadłe (najczęstsze), 2) transhumancję, 3) wędrowną (mniej rozpowszechnioną) i 4) koczowniczą, obecnie w zaniku. Zmapowane również zostały drogi wędrowek stad przy transhumancji, ilustrowane ponadto szeregiem fotografii, m. in. zdjęciami lotniczymi, przedstawiającymi przepęd owiec i wypasanie ich na różnego typu pastwiskach.

Poddział ostatni, poświęcony aspektom etnograficznym pasterstwa, zajmował największą przestrzeń na wystawie i posiadał największą ilość różnorodnych bardzo eksponatów (820), w tym dużo materiałów ilustracyjnych w postaci fotografii, rysunków, dawnych litografii i drzeworytów. Głównym przeznaczeniem tych ilustracji było ułatwienie dokonywania porównań dzisiejszego obrazu pasterstwa i hodowli owiec we Francji z dawnym, przede wszystkim z XIX w. i początków XX.

Na wstępie ekspozycji umieszczono na ścianach szereg fotografii i dawnych rycin przedstawiających pasterzy i pasterki z różnych okolic kraju, częściowo lub całkowicie w regionalnych ubiorach pasterskich, analogicznych do ubiorów wystawionych w dwóch dużych witrynach sąsiadujących ze zdjęciami. W witrynach tych wystawiono charakterystyczne typy ubioru pasterzy, m. in. kapy z koziej sierści z kapturami, opończe z wełny, getry, saboty itp., a także akcesoria ubioru, różnorodne torby skórzane, futrzane i wełniane, rożki na tabakę i na sól. Przybory do noszenia wyeksponowano w dużej ilości podkreślając ich znaczenie w gospodarce pasterskiej, wymagającej częstego przenoszenia się pasterza z miejsca na miejsce. W pobliskiej gablocie umieszczono liczne odmiany kijów pasterskich. Zobrazowano tam również rozmaite sposoby zawołań na psa i na stado — od gestów i okrzyków po rogi pasterskie, konchy, gwizdki, fletnie pana i inne instrumenty pomocnicze.

Osobno potraktowano ochronę i obronę stad eksponując fotografie, drzeworyty, wybrane ilustracje z dawnych tygodników, przedstawiające rozmaite rasy psów używanych po odpowiedniej tresurze do pomocy przy zapędzaniu zwierząt i do obrony ich przed drapieżnikami, przede wszystkim przed wilkami. Psy stróżujące stada zabezpieczano dawniej kolczastymi obrożami. Zbiór takich obroży wystawiono w oddzielnej gablocie, eksponując ponadto inne jeszcze środki zabezpieczające stada przed napastnikami — kije, proce, broń palną, a także pułapki i paści zakładane przez pasterzy. Liczne materiały ilustracyjne, dawne ryciny i fotografie, uzupełniały pokaz, wyjaśniając konstrukcję i funkcję szeregu eksponatów.

Następny kolejny „rozdział” tej muzeologicznej monografii, zatytułowany „stado”, zawierał dane o rasach owiec hodowanych we Francji, ich rozmieszczeniu na terenie kraju, roślinach pastewnych, sposobach żywienia oraz głównych zabiegach związanych z pielęgnacją tych zwierząt. Przedstawiono tam również rolę tzw. zwierząt pomocniczych — kóz, uzupełniających pożywienie pasterza i psów, oraz zwierząt jucznych i pociagowych, jak osły, muły i konie, użytkowane przy transhumancji do transportu sprzętu i zapasów żywności. W dziale tym dużo miejsca zajmował materiał ilustracyjny: fotografie, mapy, tablice i wykresy. Eksponaty przedmiotowe odnosiły się głównie do dwóch dziedzin — znakowania zwierząt i zaopatrywania ich w obroże i dzwonki pasterskie. Znakowanie, niezbędne przy hodowli dla zidentyfikowania stada, polegało przede wszystkim na stemplowaniu zwierząt. Do tego celu służyły dawniej żelazne przyrządy z odpowiednimi znakami, najczęściej w formie krzyża i serca. Zwierzęta wyróżniano

również za pomocą odpowiedniego wycinania ich sierści, szczególnie częstoznaczono tak tryki prowadzące stado. Zdobiono je ponadto pęczkami wełny kolorowej i dzwonkiem. Obok dawniejszych sposobów znaczenia owiec przedstawiono także współczesne znakowanie.

Dużo uwagi i miejsca poświęcono na wystawie obrożom i dzwonom pasterskim, które, zależnie od regionu kraju i rodzaju hodowli, zakładano tylko wybranym sztukom stada, przede wszystkim przewodnikom, lub też większości zwierząt.

W jednej z witryn wystawiono dzwonki pasterskie, bardzo zróżnicowane pod względem formy. W układzie ich ekspozycji uwzględniono dwie zasady — typologiczno-chronologiczną i tonalną. Pierwszą z racji wielkiej różnorodności kształtu dzwonków, drugą ze względu na różnorodność ich tonu, uzależnioną w dużej mierze od materiału, z jakiego zostało sprządzone serce dzwonka.

Jednym z największych „rozdziałów” w tej części wystawy był dział „prze-strzeń pasterska”, poświęcony budownictwu pasterskiemu, drogom wędrowek oraz sposobom i środkom transportu stad owiec przy transhumancji. Wystawione tam materiały z zakresu budownictwa pochodziły głównie ze zbiorów zgromadzonych przez Muzeum w latach 1941—1946, w wyniku badań terenowych i akcji ankietowej. Na wystawie wykorzystano dane odnoszące się do mieszkań hodowcy i pasterza oraz pomieszczeń dla zwierząt. Uwzględniono przy tym dwa główne rodzaje budownictwa pasterskiego uzależnione od typu hodowli — osiadłej bądź wędrowniej.

W ekspozycji zwrócono dużą uwagę na wykazanie zróżnicowania mieszkania pasterza i hodowcy w zależności od regionu, typu hodowli oraz społecznej pozycji pasterza. Liczne bardzo ilustracje zaczerpnięte ze starodruków i dawnych rycin, fotografie oraz plany domów znakomicie ułatwiały zorientowanie się w zasadniczych typach budowli, ich odmianach i zasięgach. Szczególnie czytelne były plany narysowane białymi liniami na czarnym tle. Zestawienie tych dwu kontrastowych barw było efektowne, a równocześnie potęgowało przejrzystość rysunku. Wśród wystawionych eksponatów zwracały uwagę ruchome domki pasterskie na kółkach lub płozach bądź przenośne w rodzaju lektyk. Domki te, naturalnej wielkości, ustawione były na wysypanych ziemią placzkach wydzielonych z przestrzeni wystawowej specjalnymi obrzeżeniami.

W sekcji budownictwa nie pominięto również przedstawienia wnętrza mieszkań i sprzętu gospodarskiego pasterzy. Różnorodne naczynia i sprzęty, skórzane bukłaki na płyny, naczynia gliniane, żelazne kociołki do gotowania itp. przedmioty, zaznajamiały poglądowo zwiedzającego wystawę z odmianami sprzętu pasterskiego u osiadłych hodowców i wędrownych pasterzy. Obydwa rodzaje hodowli i tam były wyraźnie rozgraniczone.

Wśród pomieszczeń dla zwierząt wyodrębniono koszary stałe i ruchome oraz trzy główne typy owczarni: pod jednym dachem z budynkiem mieszkalnym, przystawione do domu oraz stojące wolno w obrębie zagrody. Liczne fotografie, ryciny i plany zaznajamiały z ich wyglądem zewnętrznym, konstrukcją i układem, a eksponaty — żłoby, koryta do wody, drabinki, kosze — z wyposażeniem wnętrza.

Umiejętnie dobrany zestaw ilustracji, tablic i fotografii dawał przegląd głównych rodzajów pastwisk, na których wypasano zwierzęta, różnych w zależności od regionu, typu hodowli oraz pory roku. Z wypasem owiec wiązał się problem dróg, jakimi wędrowały stada na pastwiska sezonowe, oraz norm regulujących czas, miejsce i sposób przepędu. Zagadnienie to wyjaśniały opracowane prze-



Ryc. 3. Hautes — Pyrénées. Cauterets. Pasterze górscy (pocz. XX w.). Plansza XL.
Reprodukcja z katalogu

rzyście tablice, liczne zdjęcia i teksty rozporządzeń określających trasy wędrówek i sposób transportowania zwierząt. Dawniej stosowano wyłącznie przepęd, dziś coraz częściej przewozi się owce koleją lub samochodami, co również zostało uwidocznione za pomocą zdjęć.

W następnym „rozdziale” wystawy eksponowane były zajęcia pasterzy związane z gromadzeniem i przetwórstwem produktów hodowli: mleka, wełny i mięsa. Wystawiony został liczny i różnorodny sprzęt pasterski służący do przerobu mleka owiec na sery. Zobrazowano także za pomocą map główne ośrodki wytwórczości najważniejszych regionalnych gatunków sera, wysuwając na plan pierwszy produkcję sera Roquefort z uwagi na miejsce, jakie zajmuje on w serowarstwie francuskim ($\frac{4}{5}$ mleka owczego dostarczonego przez pasterzy i hodowców Francji służy do wyrobu Roquefortu). W ekspozycji specjalną uwagę zwrócono na wykazanie podobieństw i różnic występujących w formach sprzętu pasterskiego w różnych okolicach kraju, m. in. na obszarze Pirenejów i na Korsyce, dwóch szczególnie ważnych regionach hodowli owiec we Francji.

Przy omawianiu czynności i narzędzi użytkowanych przy gromadzeniu i obróbce wełny przez pasterzy na pierwsze miejsce wysunięto przybory do strzyżenia owiec. Dokonano przeglądu dawnych nożyc utrzymujących niemal bez zmian od okresu żelaza swój zasadniczy kształt, zestawiając je z kolei z używanym dziś mechanicznym ręcznym bądź najnowszym elektrycznym sprzętem. W ekspozycji tych przyborów zastosowano układ typologiczno-chronologiczny.

Za pomocą zdjęć i rycin zobrazowano częste niegdyś, a dziś zanikłe niemal całkowicie, zajęcia pasterzy, związane z przerabianiem przez nich samych wełny owczej. Uwzględniono tam gręplowanie, przedzenie, wiązanie, a nawet wyrób

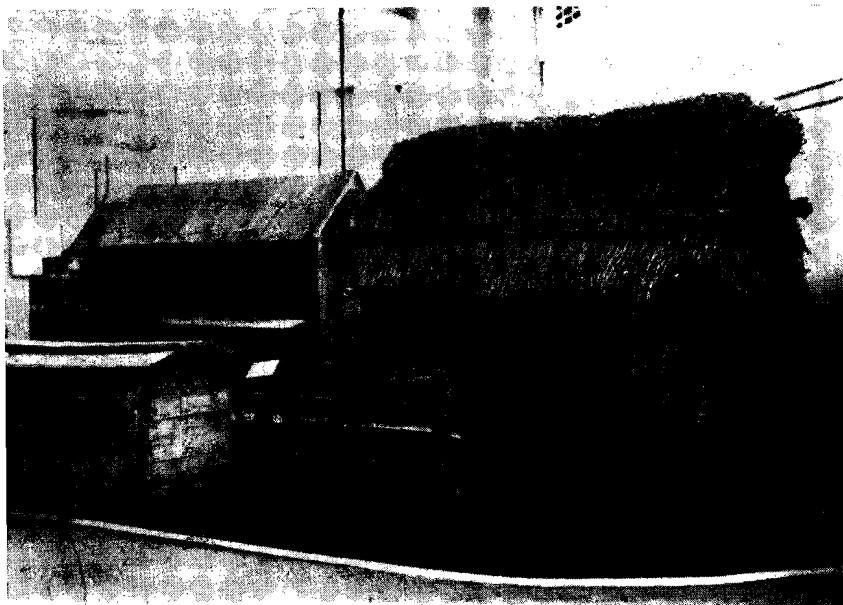
tkanin. W podobny sposób przedstawiono także zabijanie owiec przez pasterzy na pożywienie, przerabianie mięsa, m. in. solenie i suszenie, i wreszcie użytkowanie innych jeszcze produktów hodowli: skóry, łożu, kiszek, kości i nawozu. W tym ostatnim wypadku podkreślono rolę koszarowania. Pokazano również jako przykład wykonywanych przez pasterzy czynności pobocznych rozmaite wyroby plecionkarskie wyplatane przez nich podczas pilnowania stad.

Oddzielne miejsce poświęcono przedstawieniu procesów wytwórczych związanych ze sporządzaniem przedmiotów niezbędnych dla pasterzy, ale nie wykonywanych przez nich samych, lecz przez wyspecjalizowanych rzemieślników. Do tej kategorii przedmiotów, zakupywanych przez pasterzy, zaliczono przede wszystkim rzemienie do batów, obroże dla psów i owiec, dzwonki pasterskie i nożyce do strzyżenia runa. Liczne obiekty, fotografie, tablice ilustrujące i opisy zaznaczały szczegółowo z całym przebiegiem produkcji tego pomocniczego sprzętu, poczynając od przygotowywania surowca do końcowej fazy — gotowego wytworu.

Obok zagadnień z dziedziny kultury materialnej, zobrazowanych w sposób wszechstronny i wyczerpujący, uwzględnione zostały także na wystawie inne jeszcze działy kultury pasterzy Francji, przede wszystkim cechujące ich środowisko stosunki gospodarcze i społeczne, a następnie wiedzę i wierzenia tradycyjne oraz różnorodne formy twórczości artystycznej, zwłaszcza tzw. sztuki stosowane. W dziale ekonomiki pasterskiej omówiono m. in. dobra posiadane przez zasobniejszą grupę pasterzy dysponujących stadami, pastwiskami, budynkami mieszkalnymi, gospodarskimi i sprzętem ruchomym, wynagrodzenia wypłacane pasterzom najemnym przez właścicieli stad, normy regulujące świadczenia i obowiązki obu stron zawierających umowę, wreszcie charakter i wysokość zysków, jakie pasterze i hodowcy owiec czerpali z produktów hodowli.

W ekspozycji „rozdziału” dotyczącego społeczeństwa pasterskiego starano się wydobyć na jaw różnice strukturalne społeczności pasterzy osiadłych, silniej powiązanych z wiejską wspólnotą rolniczą, i pasterzy wędrownych, będących członkami grupy o wyraźnie odmiennym układzie stosunków społecznych i kulturowych. Zwrócono również uwagę na związki łączące pasterzy z rodziną, z własną grupą społeczną i grupami innymi, z którymi stykali się głównie z racji wykonywanego zawodu na płaszczyźnie zazębiających się interesów. Ten skomplikowany układ stosunków charakterystycznych dla społeczności pasterskich, powiązania i kontakty pasterzy z innymi grupami — przyjazne, obojętne bądź nawet antagonistyczne, wynikające z tych kontaktów spotkania o charakterze gospodarczym, rozrywkowym lub obrzędowym przedstawiono głównie za pomocą odpowiedniego zestawu materiału ilustracyjnego i krótkich tekstów wyjaśniających.

W dziale „wiedza” zgromadzono m. in. starodruki, dawne kalendarze i ryciny jako ilustracje przekazywanej z pokolenia na pokolenie, tradycyjnej wiedzy pasterzy o świecie otaczającym, czasie, zjawiskach meteorologicznych, ciałach niebieskich, roślinach i zwierzętach. Zwrócono dużą uwagę na przedstawienie lecznictwa ludowego pasterzy wraz z całym zasobem ich wiedzy weterynaryjnej i częstym w ich terapii, a wynikającym z trafnych obserwacji i wiekowego doświadczenia, stosowaniem roślin przy leczeniu ludzi i zwierząt. Dział ten, ze względu na bliskie powiązania w przeszłości tradycyjnej wiedzy pasterskiej z magią, połączono na wystawie z ekspozycją przedmiotów użytkowanych w zabiegach magicznych pasterzy, zwłaszcza z dziedziny magii profilaktycznej i terapeutycznej. Wystawiono m. in. duży zbiór zasuszonych roślin leczniczych stosowanych w tradycyjnej farmakopei pasterzy, kamienie, mające zabezpieczać przed piorunami, zbiory formułek i zaklęć przeciw zmijom, itp. przedmioty powiązane



Ryc. 4. Szalasy pasterzy. Zdjęcie z wystawy w Musée des Arts et Traditions Populaires w Paryżu

z przypisywaną pasterzom umiejętnością posługiwania się siłami magicznymi na własny pożytek i szkodę innych. Z zarzutem szkodenia ludziom i zwierzętom za pomocą rzucania uroków wiązały się liczne w przeszłości procesy o czary wytaczane pasterzom. W ekspozycji uwidoczniło to odpowiednio zestawionym materiałem zaczerpniętym z dawnych kronik, pism oraz ilustracji.

Ekspozycję wiedzy i wierzeń pasterzy zamykał przegląd zwyczajów i obrzędów związanych z cyklem roku kościelnego, a zwłaszcza z okresem świąt Bożego Narodzenia i dniem św. Jana Chrzciciela, otaczanego specjalnym kultem przez pasterzy Francji. Obok eksponatów, m. in. różnych wotów, zbiorów kantyczek, wózków obrzędowych dla jagnięcia przywożonego na Pasterkę, zdobionych świeczkami, roślinami i wstążkami, zgromadzono sporo rycin i zdjęć ilustrujących rozmaite obchody kościelno-pasterskie w poszczególnych regionach kraju.

W ostatnim zamykającym wystawę „rozdziale”, dotyczącym ekspresji artystycznej, zobrazowane zostały różne formy twórczości artystycznej pasterzy, ich literatura ustna, muzyka, taniec i sztuka zdobnicza. Przy przeglądzie legend i baśni zebranych wśród pasterzy zwrócono główną uwagę na te, które zawierały jakieś elementy pasterskie, wyróżniające je pod względem treści czy też formy od innych utworów francuskiej literatury ludowej. Tego rodzaju opowieści jednak było stosunkowo niewiele, większość z nich, jak można było sądzić z podanych wyjaśnień, nie wyodrębniała się niczym szczególnym od spotykanych powszechnie we Francji przykładów ustnej twórczości ludowej. Podobnie rzecz się miała i z tańcami pasterzy. Do tańców typowo pasterskich, będących raczej rzadszym zjawiskiem, należał tzw. taniec wilka, tańczony przez pasterzy Dolnej Bretanii i wyraźnie powiązany ze specyfiką ich trybu życia.

W ekspozycji literatury ludowej i tańców pasterskich wysunięty został na plan pierwszy materiał ilustracyjny i opisowy. Przy eksponowaniu muzyki i zdobnictwa główną uwagę zwrócono, nie pomijając zresztą ilustracji, na wystawione przedmioty — instrumenty muzyczne używane przez pasterzy i wykonywane przez nich zdobione wyroby z drewna. Zgromadzone licznie naczynia drewniane, czerpaki różnych kształtów, obroże, kołnierze zakładane zwierzętom do zawieszania dzwonków, laski i kije pasterskie umożliwiały dokonanie przeglądu uzdolnień artystycznych i umiejętności rzeźbiarskich pasterzy, zdobiących dawniej niemal wszystkie sporządzane przez siebie przedmioty codziennego użytku.

Jasny, logiczny i przejrzysty układ scenariusza, uwzględniającego główne problemy związane z pasterstwem i hodowlą owiec, uzasadnia w pełni zastosowanie do wystawy „Pasterze Francji”, określenia: naukowa etnograficzna monografia pasterstwa francuskiego. Wystawa stanowiła zwartą, starannie zaplanowaną i konsekwentnie zrealizowaną całość, przedstawiającą wszechstronnie całokształt tego typu gospodarki. Mówiła w sposób wyczerpujący o życiu pasterzy, ich kulturze materialnej, stosunkach ekonomicznych, wierzeniach, wiedzy i różnorodnych formach twórczości artystycznej tej specyficznej grupy o swoistej strukturze społecznej i kulturowej. Obrazowała przy tym nie tylko dawny układ gospodarki pasterskiej, ale i jej stan współczesny, uwzględniając w szerokiej mierze obok tradycyjnych form przemiany i przeobrażenia, jakie zaszły w tej dziedzinie od neolitu po dzień dzisiejszy.

Dużym walorem wystawy było bardzo interesujące z punktu widzenia muzeologii rozwiązanie skomplikowanych problemów ekspozycji. Zwykle w takich warunkach trudności pogłębiała w tym wypadku wielość przedstawionych problemów, a następnie ogromna różnorodność eksponowanych obiektów. Obok wysuniętych na plan pierwszy eksponatów etnograficznych wystawione zostały w charakterze uzupełniającej dokumentacji naukowej różnego rodzaju ilustracje, fotografie, mapy, plany, rękopisy i starodruki, książki, zbiory nut, płyty z nagrańmi, gobeliny, rzeźby i obrazy o tematyce pasterskiej. Każdy z tych, tak odmiennych co do rodzaju, eksponatów wymagał innych warunków ekspozycji, innego tła, oświetlenia, sposobu umieszczenia. W takich warunkach łatwo było popełnić dwa dość często spotykane błędy: przeładowania wystawy zbyt dużą ilością skłóconych ze sobą przedmiotów, wysunięcia na plan pierwszy materiałów pomocniczych, wyjaśniających, kosztem podstawowych obiektów. W wypadku wystawy „Pasterze Francji” organizatorzy uniknęli obu tych „potknięć” ekspozycyjnych, równoważąc w sposób harmonijny zestawy różnych, uzupełniających się przedmiotów. Dużą uwagę zwrócono przy tym poza wysuniętymi na plan pierwszy racjami naukowymi na stronę estetyczną wystawy i jej oprawę plastyczną.

Wystawa „Pasterze Francji” zachęcała swoim układem i sposobem ekspozycji do bliższego zapoznania się z poruszonymi na niej problemami, do ponownego „przeczytania” takiego czy innego jej „rozdziału”. Można by tylko zadać pytanie, czy słuszne było umieszczenie na początku wystawy działu „Promieniowanie kultury pasterskiej”, czy raczej dział ten nie powinien zamykać wystawy jako jej akcent końcowy. Należałoby chyba najpierw zapoznać zwiedzającego z różnymi dziedzinami kultury pasterskiej, a potem dopiero mówić o jej oddziaływaniu i promieniowaniu. Na przyjętą kolejność układu działów mogły co prawda wpłynąć także trudne warunki lokalowe, narzucające w pewnej mierze sposób rozplanowania wystawy.

Wspomnieć warto, że ukazał się nareszcie, choć z dużym opóźnieniem, zapo-

wiedziany na otwarciu wystawy obszerny katalog, który zawiera szczegółowy opis ekspozycji, jej pełną dokumentację naukową, obszerną bibliografię, liczne fotografie i rysunki wystawionych przedmiotów. Stanowi on cenną pozycję naukową uzupełniającą tekstem „ogładaną” monografię etnograficzną, za jaką niewątpliwie można uważać wystawę o pasterzach Francji. Wystawa ta, niezwykle interesująca i ze względów naukowych, i muzealnych, stanowi ponadto doskonały przykład tego, co można osiągnąć w zakresie muzealnictwa etnograficznego w wypadku odpowiedniego ujęcia omawianych problemów, doskonałego opracowania naukowego i pomysłowych rozwiązań ekspozycyjnych.

Maria Frankowska

Egipt

OSRODEK BADAŃ FOLKLORYSTYCZNYCH W KAIRZE

Revolucja 1952 r. w Egipcie wraz z podstawowymi zmianami w układzie ekonomiczno-społecznym spowodowała zmianę stosunku do kultury ludowej, którą po raz pierwszy w historii tego kraju podniesiono do rangi kultury narodowej. Kultura ta, zdaniem współczesnych polityków egipskich, stanowi integralną część kultury ogółnoarabskiej i jako taka powinna być obiektem szczególnego zainteresowania ze strony państwa i nauki. W związku z tym władze egipskie postanowiły stworzyć organizacyjne podstawy do badań nad tą kulturą. W tym celu w 1956 r. powołano do życia Sekcję Literatury Ludowej przy Radzie Najwyższej Komitetu Opieki nad Sztuką i Literaturą. Została ona przekształcona w Komitet do Spraw Sztuki Ludowej, któremu Ministerstwo Kultury i Oświaty Ludowej powierzyło zadanie stworzenia ośrodka badań folklorystycznych. Organizacja tej instytucji nie trwała długo, albowiem już w 1957 r. powstał w Kairze Ośrodek Badań Folklorystycznych (Markaz al-funūn aš-ša'bija), który miał się stać głównym dysponentem w dziedzinie badań etnograficznych¹.

Ośrodek ten został stworzony jako placówka naukowa odpowiadająca tego rodzaju instytucjom za granicą. Przy opracowywaniu założeń korzystano z programów podobnych ośrodków już od dawna działających w innych krajach. Było to możliwe dzięki uprzedniemu wysłaniu kadry pracowników rekrutujących się z absolwentów Wydziału Literatury i Instytutu Sztuki na roczne stypendia do różnych krajów (Stany Zjednoczone, Włochy, Polska, Skandynawia), gdzie zapoznali się oni z różnymi metodami badań etnograficznych.

Podstawowym celem Ośrodka jest gromadzenie i badanie materiałów folklorystycznych oraz udostępnienie go różnym specjalistom literatom, artystom i szerokim kręgom odbiorców. Warto w tym miejscu dodać, że poprzez folklor rozumie się w Egipcie (wg słów Ruš'di Saleh, pierwszego dyrektora Ośrodka, który napisał na ten temat artykuł zamieszczony w pierwszym numerze czasopisma „Folklor” wydanego przez Ośrodek) literaturę ludową, muzykę i pieśni, taniec, sztukę ludową (malarstwo, rzeźbę, budownictwo), sprzęt i ubiory oraz wytwory ludowe.

¹ Należy tu wyjaśnić, że termin „etnografia” nie jest w zasadzie stosowany w naukowej terminologii egipskiej. Używa się tu pojęć antropologia kulturalna, antropologia społeczna i folklorystyka, przy czym zakres tych dyscyplin nie jest ściśle rozgraniczony, tak że podejmowana przez nie problematyka wzajemnie się zająbia.

Każdy z wymienionych działów folkloru potraktowany jest w sposób opisowy jako zespół elementów charakterystycznych dla danego rejonu, a wyróżniający go spośród innych. Każdy więc element takiego zespołu podlega rejestracji jako relikty, który łatwo może zaniknąć w miarę rozwijania się kultury standartowej w kraju.

Sam Ośrodek opiera swą pracę na kilku działach, które zorganizowano z wielkimi nakładami środków. Pierwszy z nich stanowi biblioteka zawierająca źródła do studiów nad folklorem. Gromadzi ona książki i czasopisma dotyczące kultury ludowej Arabów Egipskich oraz kultury innych narodów. W ramach tego działu sporządzono również bibliografię wszystkich egipskich pozycji traktujących o folklorze. Obok Biblioteki istnieje płytoteka, w której znajduje się ok. 1400 płyt z nagraniami muzyki i pieśni arabskich.

Oddział Dokumentacji prowadzi rejestrację magnetofonową, fotograficzną i filmową różnych form kultury ludowej występujących na terenie Egiptu. Prace terenowe tego oddziału poprzedzone zostały studialnymi nagraniami w Ośrodku skupionymi głównie na poezji ludowej i pieśniach. Zasadniczym jednak dążeniem tej instytucji jest rejestrowanie oryginalnych tekstów w miejscu i okolicznościach, w jakich występują wspomniane pieśni czy deklamacje. W takich wypadkach tekst jest jednocześnie nagrywany i zapisywany fonetycznie, co daje największą gwarancję poprawności zapisu dokumentalnego. Podjęcie prac terenowych, które mają na celu wzbogacenie materiałów folklorystycznych, poprzedzane jest studiami teoretycznymi nad danym regionem w celu lepszego zrozumienia warunków historyczno-społecznych, jakie wpłynęły na uformowanie się takich, a nie innych elementów folkloru.

Oprócz ogólnego Oddziału Dokumentacji stworzono odrębny Dział Muzyczny zajmujący się rejestracją tekstów muzycznych, kolekcjonowaniem instrumentów oraz studiami nad ich rozwojem. Od 1963 r. istnieje również specjalny Dział Tańca Ludowego, który obecnie wypracowyuje dopiero formy swojego działania.

Ważnym działem Ośrodka jest stała wystawa etnograficzna zawierająca głównie stroje i eksponaty sztuki ludowej, a mająca charakter małego muzeum².

Odrębną komórką Ośrodka Folklorystycznego w Kairze była redakcja jedyne go czasopisma etnograficznego Egiptu „Folkloru”, którego dwa pierwsze i jedyne numery ukazały się w 1959 i 1960 r. Niestety w tej chwili czasopismo to już nie ukazuje się, w związku z czym wyniki prac badawczych nad folklorem publikowane są w osobnych pracach, które mają charakter indywidualny. Najczęściej są to książki lub artykuły pisane przez profesorów uniwersytetów zajmujących się kulturą i literaturą w ogólnym tego słowa znaczeniu. Coraz większy jednak udział zyskują w tego rodzaju publikacjach pracownicy Ośrodka oraz pokrewnych instytucji.

Przechodząc do omówienia najważniejszych prac podjętych przez omawiany Ośrodek należy podkreślić znaczenie, jakie przywiązuje się w tej instytucji do rozwijania badań terenowych. Ze względów metodologicznych badania takie są poprzedzane studiami nad wybranym rejonem, gdzie mają być przeprowadzone prace terenowe. Zdarza się jednak, że studia takie są zbędne, np. kiedy badania terenowe obejmują tereny, na których już od pewnego czasu prowadziła badania inna instytucja naukowa. I tak pierwszym punktem prac terenowych Ośrodka była wieś Zinin pod Gizą (dzielnica Kairu), znajdująca się już od kilku lat w rejo-

² Niezależnie od tej wystawy istnieje w Kairze od 1957 r. Muzeum Życia i Sztuki Wsi.

nie studiów społecznych prowadzonych przez Sekcję Socjologii Uniwersytetu Kairskiego. Na podobnych zasadach Ośrodek Badań Folklorystycznych brał udział w ekspedycji do oazy Siwa w ramach misji Departamentu Sztuki.

Systematyczne prace badawcze podjęto z początkiem 1959 r. rozpoczynając całą akcję od podziału Egiptu na szereg stref według podziału geograficznego, który pokrywał się z podziałem natury folklorystycznej. Była to, w pewnym sensie, regionalizacja *a priori*, tzn. ustalona wg znanych odrębności kulturowych, a nie w wyniku przeprowadzonych badań terenowych. Po przeprowadzeniu tego rodzaju regionalizacji na każdy z wydzielonych terenów udawała się misja mająca na celu udokumentowanie lub ewentualną korektę przyjętych zasad podziału. Misje takie składały się najczęściej z kilkusobowych ekip, które przebywały w terenie kilka dni lub nawet tygodni zbierając odpowiednie materiały. Następnie wybierano jedną z miejscowości stanowiącą najbardziej reprezentatywny przykład danego regionu lub też zwracano uwagę na wieś szczególnie interesującą ze względu na zmiany, jakie zachodziły w jej kulturze. Gdy wybór został już dokonany, skupiano się wówczas nad zbadaniem jednego z podstawowych elementów kultury w danej społeczności, jak np. stroje, pieśni, sztuka lub budownictwo.

Jednakże od tego pierwszego etapu badań upłynęło już kilka lat, w czasie których nastąpiło pewne skoncentrowanie badań nad dwoma regionami, a mianowicie Nubią i Saharą. Pierwszy region stanowi obiekt szczególnego zainteresowania ze względu na to, jaki go czeka w najbliższej przyszłości. W związku z budową tamy w Assuanie tereny te zostaną zalane, a ich ludność przesiedlona. Tak więc właśnie teraz należy opisać te elementy bardzo bogatej, różnorodnej i specyficznej kultury ludowej Nubii, która na nowszych terenach, tzn. tam gdzie zostanie przesiedlona ludność nubijska, może się już nie odrodzić w identycznej formie. Starano się więc w latach 1959–1963 zebrać jak najkompletniejszą dokumentację etnograficzną, którą zabezpieczyć miały liczne ekipy badawcze wysyłane tam przez Ośrodek Badań Folklorystycznych.

Drugim regionem wybranym przez Ośrodek do szczegółowych badań jest Sahara Zachodnia³, położona na zachód od Nilu, a sięgająca do granic Libii. Zainteresowania tym terenem wiążą się z państwowymi planami zagospodarowania pustyni, co niewątpliwie spowoduje poważne zmiany w kulturze ludowej.

Mniejszymi obiektami studiów Ośrodka stały się oazy: Siwa i Fajjum, a to ze względu na bogactwo i odrębność kultury ludowej ich mieszkańców. W 1963 r. prowadzono też badania we wsi w okolicach Luxoru, jednego z największych centrów turystycznych Egiptu. Wybrana wieś charakteryzuje się bliskością w stosunku do Luxoru i zachowaniem się tradycyjnej kultury ludowej. Badano tam pośredni wpływ turystów na zmiany w kulturze mieszkańców wsi. Jako element podstawowy, w którym te zmiany chciano prześledzić, wybrano wesele wraz z towarzyszącą mu obrzędowością, ubiorem i pieśniami. Zresztą obrzędy weselne były szczególnym przedmiotem studiów podczas prac we wszystkich regionach. Miał to być temat dyskusji między uczonymi reprezentującymi etnografię, socjologię, sztukę itd. na proponowanym na rok 1963 Kongresie Folklorystycznym. Kongres został odłożony na okres późniejszy. Odbył się natomiast zorganizowany przez Ośrodek Badań Folklorystycznych Międzynarodowy Festiwal Zespołów Ludo-

³ Sahara Zachodnia jest to region położony na zachód od Nilu, stąd jej nazwa, choć z ogólnogeograficznego punktu widzenia jest to jak najbardziej Sahara Wschodnia.

wych, który w pierwotnym założeniu miał towarzyszyć Kongresowi. W festiwalu brały udział zespoły pieśni i tańca z 10 krajów, w tym polski zespół „Kamionka”. Zespołom artystycznym towarzyszyli specjaliści w dziedzinie kultury ludowej, którzy przeprowadzili szereg spotkań i dyskusji mających charakter małego, nieoficjalnego kongresu.

Obok prac terenowych Ośrodek Badań Folklorystycznych sporo uwagi poświęca teoretycznemu i praktycznemu szkoleniu naukowców pragnących zająć się studiami etnograficznymi. Odbyna się to drogą wykładów z dziedziny etnografii, sztuki, muzyki ludowej itd. oraz nauki umiejętności praktycznego obchodzenia się z aparaturą używaną przy dokumentacji.

W ramach zewnętrznych form działalności Ośrodek organizuje często krajowe festiwale pieśni i tańca, które poprzez skupianie artystów ludowych i umożliwienie im prezentacji swej sztuki przyczyniły się do powstania Narodowego Zespołu Pieśni i Tańca oraz Zespołu Folklorystycznego.

Do zewnętrznej działalności omawianej instytucji zaliczyć należy również stałą popularyzację sztuki ludowej, którą prezentuje się szerokim rzeszom widzów w formie wystaw w różnych instytucjach kulturalnych. Ostatnio, to znaczy w marcu 1964 r., zorganizowano tego rodzaju wystawę w foyer Opery Kairskiej przedstawiając głównie stroje i sztukę ludową różnych regionów Egiptu.

Na osobne omówienie zasługują kontakty naukowe Ośrodka Badań Folklorystycznych w Kairze. Mają one duże znaczenie dla badań etnograficznych, albowiem wiążą je w ten sposób z badaniami prowadzonymi przez inne dyscypliny naukowe dając podstawę do umiejscowienia procesów kulturowych w ramach ogólnego procesu rozwoju społeczeństwa egipskiego. Wśród instytucji, z którymi Ośrodek współpracuje najściślej, wymienić trzeba przede wszystkim Ośrodek Narodowy do Badań Socjologicznych, Instytut Saharyjski, któremu podlega całość spraw związanych z życiem i rozwojem pustyni, Towarzystwo Geograficzne organizacyjnie związane z Uniwersytetem Kairskim, a zajmujące się m. in. antropologią społeczną, oraz poszczególne misje naukowe Uniwersytetów. Poza tym duży nacisk kładzie się na współpracę i wymianę doświadczeń z innymi ośrodkami naukowymi krajów arabskich i pozaarabskich. I tak w tej chwili Ośrodek Badań Folklorystycznych współpracuje z ok. 80 organizacjami zagranicznymi. Można chyba w tym miejscu wyrazić nadzieję, że w niedalekiej przyszłości zacieśnią się również i kontakty między etnografią egipską a polską, tym bardziej że na płaszczyźnie badań archeologicznych współpraca ta ma już bogate tradycje.

Kończąc te ogólne informacje o Ośrodku Badań Folklorystycznych w Kairze należy wspomnieć słów kilka o perspektywach dalszego rozwoju badań etnograficznych w Egipcie. Jak wynika z informacji uzyskanych dzięki uprzejmości Pana Safwata Kemala, w najbliższym sezonie będą kontynuowane poprzednio podjęte badania terenowe mające na celu objęcie całego kraju wstępnym sondażem terenowym. Poza tym przeprowadzone będą dalsze szczegółowe badania nad Saharą Zachodnią oraz nad ludnością nubijską na jej nowych miejscach zamieszkania. Z prac teoretycznych i materiałowych nadal kontynuowane będą prace nad przygotowaniem indeksu motywów literatury ludowej wg Stefh Thomsona opracowywanego w kontakcie z Uniwersytetem w Indiana. Istnieje także ciekawy projekt zorganizowania Wyższego Instytutu Kultury Ludowej, w którym studia trwałyby dwa lata po absolutorium wydziałów humanistycznych i artystycznych i dawałyby magisterium w dziedzinie etnografii. W tej chwili istnieje tego rodzaju specjalizacja przy wyższych uczelniach, głównie w postaci studiów doktoranckich w dziedzinie literatury ludowej, muzyki i sztuk plastycznych. Urzeczywistnienie

tego projektu byłoby cenną zdobyczą dla etnografii egipskiej, która dzięki dotychczasowym pionierskim wprost wysiłkom stanowi dla świata arabskiego przykład godny naśladowania.

Barbara Czerniak

Nekrologi

DR TADEUSZ DELIMAT

28 VIII 1920 — 9 I 1964

Tadeusz Delimat należał do pokolenia, które formowało się w czarnej nocy hitlerowskiej okupacji; miał lat 19, gdy noc ta zapadła. Pokolenie to uzyskało nazwę gniewnego, wyrażającą zdecydowaną nieufność wobec poprzednich, które doprowadziły do powstania możliwości epoki pogardy i ludobójstwa, pokolenia protestu wobec wszystkich i wszystkiego, odrzucenia wszelkich autorytetów i wszelkich „legend” o pracy pozytywnej. Należał jednak do niego tylko z daty urodzenia. Był silną indywidualnością otwartą na pozytywne i twórcze aspekty życia i dalekie były mu destruktywne prądy. Jego niezmierna pracowitość, która być może skróciła mu życie, jego zapał w podejmowaniu obowiązków, powaga — z jaką traktował każde zadanie — stawiały go w rzędzie ludzi bardzo wartościowych. Do końca ogarnięty był zapałem tworzenia nowych wartości w nauce, której się poświęcił, w zawodzie muzeologa, któremu oddał ostatnich 16 lat życia.

Chciałbym podkreślić przede wszystkim jego zasługi dla instytucji, centralnego muzeum etnograficznego Polski, w której przyszło mi tak blisko z nim współpracować. Miał niezwykły dar — rzadki wśród naukowców — obejmowania i wnikiwania w gąszcz administracyjnych przepisów, ich prawidłowej interpretacji i ich wykorzystywania dla potrzeb instytucji, którą kierował. Miał zdolność upartego realizowania przedsięwziętych akcji zarówno w życiu naszej placówki, jak na zewnątrz w pracach nad organizacją wystaw w kraju i za granicą. Umiął je projektować, inspirować i realizować. Miał dar nawiązywania pożytecznych kontaktów z kolegami innych krajów i kierowania ich uwagi także na polskie zagadnienia badawcze. Nie chcę robić sprawozdania ani wyliczać przedsięwzięć, jakie podejmował. O jednym jednak muszę wspomnieć jako szczególnie ważnym: mam tu na myśli reorganizację działu polskiego w Maribo w Danii, które uzyskało dzięki niemu cenny zestaw polski, uzupełniający zbiory przedwojenne zebrane od naszych emigrantów rolnych w Danii, uporządkowanie tych ostatnich, opracowanie katalogu i przewodnika. Podnoszę tę zasługę szczególnie wysoko, jeśli uprzytomnimy sobie, jak na ogół skromnie jesteśmy reprezentowani w zagranicznych zbiorach etnograficznych.

Muszę dziś podnieść z całym naciskiem, że jego to głównie inicjatywie zawdzięcza nasze muzeum powstanie swego rocznika naukowego, „Zeszytów Etnograficznych”, przy czym profil tego wydawnictwa został ustalony przy jego wybitnym współudziale. Wydaje się — mimo pewnych krytyk — że osiągnięcie to jest godne podkreślenia i kontynuacja jego będzie nam zawsze przypominała dr Delimata, który był *magna pars* tego organu. Jemu również należy przypisać badania zespołowe nad kulturą ludową Mazowsza i zmapowaniem reliktyw kultury tradycyjnej tego regionu, badania, które przygotował i prowadził od strony organizacyjnej i problemowej.

Ocenę walorów jego pracy naukowej pozostawiam artykułom specjalistycznym, muszę jednak podkreślić, że w codziennych dyskusjach mogłem stwierdzić zawsze jasne i wyraźne stawianie naukowych pytań i zagadnień, formowanie ich w sposób realny i prawidłowy, z wytkniętą prosto drogą do ich rozwiązania i wyciągnięcia najistotniejszych dla danego problemu wniosków. Obejmował przy tym całość wiedzy o kulturze ludowej Polski od jej podstaw materialnych aż po duchowe jej komplikacje. Nieobce mu były także zagadnienia teoretyczne i metodyczne, których konsekwencje starał się zawsze ujawnić także w podejmowanych przez siebie imprezach muzealnych, w programach muzealnej ekspozycji. Zarówno w swej pionierskiej pracy w muzeum szczecińskim, jak i w muzeum etnograficznym stolicy reprezentował pogląd, że każda najmniejsza wystawa, każda najskromniejsza impreza oświatowa musi być jak najgłębiej przemyślana od strony metodycznej i ideologicznej; był wrogiem — jeśli można tak wyrazić — *l'art pour l'art* w dziedzinie pracy muzealnej, wrogiem wszelkiego efekciarstwa w podejmowanej akcji. Był bowiem do głębi społecznikiem, był z urodzenia i temperamentu działaczem i budowniczym. Takim jak on — pracującym niezmordowanie i z pełnym oddaniem na każdym najskromniejszym nawet posterunku — zawdzięczamy rezultaty odbudowy i budowy Rzeczypospolitej, której XX-lecia już się nie doczekał*.

*

Delimat urodził się w Gliniku Górnym, pow. Krosno, w rodzinie nauczycielskiej. Uczył się w Frysztaku, Krośnie, Jasle. Egzamin dojrzałości złożył przed Komisją Tajnego Nauczania w Krośnie w 1944 r. Od jesieni tegoż roku studiuje w oswobodzonym Lublinie na sekcji filologii polskiej, a następnie etnografii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, gdzie zostaje asystentem przy katedrze prof. J. Gajka i bierze czynny udział w pracach tej katedry, w reprezentowanym przez nią kierunku studiów terenowych w regionie lubelskim i organizacji prac nad *Polskim atlasem etnograficznym*. W 1948 r., po ukończeniu studiów, jest kustoszem Muzeum Morskiego w Szczecinie. W grudniu 1951 r. uzyskuje tytuł doktora filozofii na podstawie pracy o *Łodziach morskich na południowych wybrzeżach Bałtyku*. Od 1952 r. pracuje jako kustosz, a następnie zastępca dyrektora Muzeum Kultury i Sztuki Ludowej (dawniej Muzeum Kultur Ludowych) w Warszawie. Współpracuje z pierwszym dyrektorem i twórcą tego Muzeum po wojnie, Janem Żołną-Manugiewiczem, a następnie z obecnym jego dyrektorem, prof. Ksawerym Piwockim. Z troski o organizację pracy tej placówki rodzi się pomysł studiów zespołowych poświęconych historii kultury ludowej najbardziej zaniedbanej — w zakresie tych studiów — dzielnicy historycznej kraju, Mazowszu.

Studia Delimata nad Mazowszem i jego wkład w dalsze w tym kierunku prace szły różnymi drogami, prowadzącymi przez różne stopnie wtajemniczenia w mechanizm przemian kultury ludowej. Były to głównie prace zespołowe, jakie zorganizował wraz z kolektywem swych młodszych kolegów, pracowników naukowych muzeum. Prace te prowadzone na podstawie wspólnego kwestionariusza badań, uwzględniającego wszystkie działy kultury materialnej wsi, miały wykazać stopień zachowawczości i postępowości tej kultury, wyrażony możliwościami uzyskania na wsi przedmiotów nadających się do zbiorów muzeum, a ilustrujących przede wszystkim ginącą kulturę tradycyjną. Po raz pierwszy w historii badań nad

* Z przemówienia prof. K. Piwockiego na poświęconym wspomnieniu o doktorze Delimacie zebraniu członków Oddziału Warszawskiego Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego (którego był prezesem) w dniu 6 V 1964 r.



Mazowszem zostało ono objęte tak gęstą siatką badań, wyznaczającą w sposób atlasowy wsi dla tych badań, systematycznie rozrzucone po całym terenie. Materiał uzyskany w wyniku tych badań, a zestawiony na wielu mapach, ma swą wartość praktyczną i teoretyczną. Tę drugą uzyskuje w świetle dalszych studiów, podjętych już wyłącznie przez dr Delimata.

Pozostawiona przez dr Delimata wielka jego praca nosi tytuł: *Zmiany w kulturze materialnej wsi mazowieckiej w okresie 1864—1960*. W pierwotnym zamierzeniu miała składać się z trzech części. Cz. I została przez autora zatytułowana: *Czynniki zmianotwórcze*. Cz. II. obejmuje: *Zmiany w kulturze chłopskiej*. Cz. III. to zestawienie wyników obu poprzednich części. Podjęta przez dr Delimata praca o Mazowszu w okresie od uwłaszczenia do przemian współczesnych jest pracą historyczną. Ale jej cel nie ograniczał się do wydobycia z zapomnienia i uporządkowania faktów historycznych. Autor postawił sobie znacznie dalej idące wymagania metodyczne, chciał ustalać wzajemną współzależność faktów i ustalić przyczyny zachodzących przemian. Podejmując ten problem na przykładzie ostatniego, niemal na naszych oczach rozgrywającego się procesu przemian miał nadzieję „rzucić sporo światła na mechanizm działania zmian także w czasach należących już do przeszłości”, oczywiście przyjmując jako założenie, że proces ten kształtował się w sposób podobny w różnych okresach czasu. Najogólniej ujmując traktował ten proces jako wynik walki o byt chłopca, ulegającego naciskom czynników zewnętrznych. Stąd też duża uwaga, jaką poświęcił odtworzeniu tych wielu czynników, które w jego pojęciu mogły zaważyć na niwelacji i różnicowaniu się kultury chłopskiej w okresie objętym badaniem.

Najbardziej wykończona, z wielkim nakładem pracy, oparta na dużym materiale źródłowym (w tym liczne materiały statystyczne) i bogatej literaturze opracowana cz. I, pozostawionego w maszynopisie dzieła zawiera omówienie naturalnego podłoża gospodarki i kultury chłopskiej (położenie geograficzne i klimat, surowce i gleby, nawodnienie, zalesienie), dzieje polityczne i podziały administracyjne, następnie warunki społeczno-gospodarcze (stosunki społeczne, własność chłopska, rozwój miast, uprzemysłowienie, struktura zawodowa ludności wiejskiej, zadania gospodarstwa wiejskiego, struktura zbytu i zaopatrzenia, rozwój środków transportu i łączności, kredyt i nakłady na rolnictwo), czynniki techniczne (systemy uprawy roli, techniki, narzędzia, metody hodowli) i czynniki kulturalne (kontakt ze światem poprzez folwark, miasto, migracje i wojny, szkoła, książka i prasa, teatr, film, radio, telewizja, placówki kulturalno-oświatowe, budownictwo wzorcowe). W podsumowaniu podkreśla autor, że trudna niekiedy do „zmierzenia” i niejednakowa jest siła oddziaływania na wieś różnych bodźców zewnętrznych. Jest jednak możliwe uchwycenie dynamiki ich pojawiania się, zaniku, słabszego czy też silniejszego ich oddziaływania oraz ustalenia ich różnicowania przestrzennego. Autor próbuje ustalić, jakie okresy należałoby wyróżnić w historii wsi Mazowsza od czasów uwłaszczenia z punktu widzenia siły oddziaływania na kulturę tych bodźców zewnętrznych i dróg, jakimi przychodzą na wieś zmiany w tych okresach. Pracę ilustruje ponad 50 tabel statystycznych. Sama dla siebie ta część pracy mogłaby stanowić popularne studium wprowadzające w historię społeczno-gospodarczą Mazowsza od czasów uwłaszczenia.

Część II pracy została tylko w części ukończona. Opracowane zostały rozdziały poświęcone stosunkom etnicznym, osadnictwu, budownictwu, mieszkaniu, ubiorom. Rozdziały poświęcone rolnictwu i hodowli były — jak się wydaje z zachowanego maszynopisu — w trakcie przerabiania i uzupełniania. W planie było przetwórstwo produktów gospodarstwa wiejskiego, przemysły i rzemiosła, furmaństwo, splaw. Nikt do tej pory nie zestawiał tak sumiennie wszystkich drob-

nych wzmianek, jakie znaleźć można w rozległej bardzo różnorodnej (jeśli chodzi o poziom naukowy), lecz przypadkowej (jeśli chodzi o zawarty w niej zakres tematyczny) literaturze o Mazowszu i nie próbował wyciągnąć z tego materiału uogólniających wniosków historycznych, jak starał się to zrobić dr Delimat. Wielka szkoda, że zakroiwszy pracę na tak wielką skalę (zachowany maszynopis ma ponad 350 ss.) nie będzie mógł już jej wykończyć i że już nigdy nie dojdzie do tego, co projektowaliśmy zgodnie jeszcze na kilkanaście dni przed jego przedwczesną, niepotrzebną śmiercią, to jest do wspólnych dyskusji merytorycznych i metodycznych, w których ta właśnie praca miała stać się punktem wyjścia.

Dr Delimat nie żyje. Ale jego praca nie powinna zginąć. Napisana pięknym językiem, gotowa w niektórych omówionych partiach całkowicie do druku, powinna stać się impulsem dla opracowania przez zespół pracowników Muzeum Kultury i Sztuki Ludowej na podstawie zebranych materiałów tegoż Muzeum, pozostałych, zaplanowanych rozdziałów tej pracy, zwłaszcza tych, które objęłaby cz. II. Nie powinna nas również ominąć dyskusja. Za wielki to wkład włożony przez jednego, wytrwałego, upartego badacza w to, by nas przekonać (jak to napisał w krótkim artykule przeznaczonym do „Jahrbuch für deutsche Volkskunde”, a będącym jak gdyby zapowiedzią pracy), że za mało i zbyt powierzchownie realizujemy program badań marksistowskich, za mało i zbyt powierzchownie zajmujemy się samym procesem zmian kultury chłopskiej, nie szukając metody pomiaru tych przemian, abyśmy mogli go dziś zlekceważyć. Nie danym mu już było dokończyć dyskusji. Musimy sami podjąć ją za niego jako wyraz uznania dla jego uporczywego i głębokiego żalu, że go wśród nas nie ma.

Niektóre prace dr Tadeusza Delimata

- Materiały do budownictwa ludowego w pow. piławskim*, Prace i Materiały Etnograficzne, t. 6, Lublin 1947, s. 164—186.
- Polski atlas etnograficzny*, „Ziemia”, R. 38:1947, s. 164—165.
- Sprawozdanie z działalności Zakładu Etnografii i Etnologii Uniwersytetu im. M. Curie-Skłodowskiej w Lublinie za rok akademicki 1946—1947*, „Lud”, t. 37:1947, s. 448—451.
- Muzeum Morskie w Szczecinie*, „Lud”, t. 39:1952, s. 461—467.
- Ceramika ludowa*, Warszawa 1954 (pogadanka do przeźroczy).
- Tkactwo ludowe*, Warszawa 1954 (pogadanka do przeźroczy).
- Stosunek Oskara Kolberga do kultury i jej przemian*, „Lud”, t. 42:1956, s. 49—68.
- O genezie łodzi klepkowych na Pomorzu*, „Lud”, t. 42:1956, s. 782—785.
- Dział etnografii w Muzeum Pomorza Zachodniego w Szczecinie*, „Lud”, t. 43:1958, s. 396—398.
- Muzeum Kultur Ludowych w Warszawie*, „Lud”, t. 43:1958, s. 398—405.
- Przedmowa do tomu Polska sztuka ludowa*, Warszawa 1958 (to samo w językach: francuskim, angielskim, niemieckim).
- Den polske samling i Lolland-Falsters-Stiftsmuseum* [w:] *Lolland-Falsters-Stiftsmuseums Årsskrift*, Maribo 1959, s. 5—40.
- Garncarstwo ludowe w woj. lubelskim*, Prace i Materiały Etnograficzne, t. 18, cz. 1, Wrocław 1961, s. 29—138.
- A Floating Museum*, „Zeszyty Etnograficzne Muzeum Kultury i Sztuki Ludowej w Warszawie”, t. 1:1960, s. 26—29.

- Les tâches du Musée de Varsovie dans ses études sur la région de Mazovie*, „Zeszyty Etnograficzne Muzeum Kultury i Sztuki Ludowej w Warszawie”, t. 1:1960, s. 102—110.
- Fishing Boats of Polish Pomerania (An Attempt to Define Thier National Characteristics)*, Part 1: *Flat — Bottomed Boats*, „Zeszyty Etnograficzne Muzeum Kultury i Sztuki Ludowej w Warszawie”, t. 1:1960, s. 44—52; Part 2: *Costal and Sea—Goings Boats*, tamże, t. 2: 1963, s. 43—52, (stresz. polskie).
- Kronika za 1961 r., „Zeszyty Etnograficzne Muzeum Kultury i Sztuki Ludowej w Warszawie”, t. 2:1963, s. 183—185 (z tłum. franc.).
- The State of Preservation of Ethnographic Monuments in the Mazowsze Region*, „Zeszyty Etnograficzne Muzeum Kultury i Sztuki Ludowej w Warszawie”, t. 3, (w druku).
- Kronika za 1962 r., „Zeszyty Etnograficzne Muzeum Kultury i Sztuki Ludowej w Warszawie”, t. 3, (w druku).
- Wykaz recenzji i opracowań popularnych podaje W. Jarecki we wspomnieniu zamieszczonym w „Zeszytach Etnograficznych Muzeum Kultury i Sztuki Ludowej w Warszawie” (t. 3).

Ksawery Piwocki, Anna Kutrzeba-Pojnarowa

MAKSYM FADDIEJEWICZ RYLSKI

Dnia 24 lipca 1964 r. zmarł jeden z najbardziej znanych poetów i etnografów ukraińskich — Maksym Faddiejewicz Ryłski.

Maksym Faddiejewicz Ryłski urodził się 19 marca 1895 r. we wsi Romanówka, pow. skwirski, gubernia kijowska. Studia gimnazjalne i uniwersyteckie ukończył w Kijowie.

Przez 20 lat M. F. Ryłski kierował Instytutem Historii Sztuki, Folkloru i Etnografii Akademii Nauk ZSRR. W okresie tym z zespołem współpracowników redagował i wydał liczne prace poświęcone historii i współczesnemu stanowi ukraińskiej sztuki ludowej, zagadnieniom rozwoju ukraińskich sztuk plastycznych, muzyki, teatru i filmu.

Maksym Faddiejewicz Ryłski był członkiem KPZR, delegatem do Rady Najwyższej ZSRR, członkiem zarządu Związku Pisarzy ZSRR, członkiem prezydium Związku Pisarzy Ukrainy, laureatem nagród państwowych i nagrody Leninowskiej, członkiem Akademii Nauk ZSRR oraz Akademii Nauk ZSRR, dyrektorem Instytutu Historii Sztuki, Folkloru i Etnografii Akademii Nauk ZSRR, naczelnym redaktorem czasopisma „Narodna Tvorczist' ta Etnografija”, członkiem kolegium redakcyjnego czasopisma „Sovietskaja Etnografija”. Przez wiele lat był członkiem Międzynarodowego Komitetu Sławistów i przewodniczącym Ukraińskiego Komitetu Sławistów. W roku 1964, z okazji 600-lecia Uniwersytetu Jagiellońskiego, otrzymał M. F. Ryłski tytuł doktora *honoris causa* w uznaniu jego zasług dla popularyzacji polskiej kultury.

Ze śmiercią Maksyma Faddiejewicza Ryłskiego nauka i literatura radziecka poniosły wielką stratę.

IWAN IZOSIMOWICZ POTIECHIN

Dnia 17 września 1964 r. zmarł jeden z najwybitniejszych afrykanistów radzieckich — I. I. Potiechin. Na drogę naukową wstąpił on w roku 1930 zapisując się na studia w sekcji afrykanistycznej Leningradzkiego Instytutu Orientalistycznego. W roku 1939 broni swą pracę kandydacką na temat ustroju agrarnego wschodnich Bantu. Tuż po wojnie zostaje pracownikiem Instytutu Etnografii Akademii Nauk ZSRR i w wyniku swoich zdolności i zasług zostaje jego wicedyrektorem (1949 r.). W dziesięć lat później wraz z innymi afrykanistami radzieckimi organizuje Instytut Afrykanistyczny, którym kieruje aż do śmierci.

Głównym kierunkiem zainteresowań I. I. Potiechina był ruch narodowowyzwoleńczy ludów Afryki, któremu zmarły poświęcił kilkadziesiąt publikacji. Głębokie i wszechstronne studia nad tym zagadnieniem uczyniły I. I. Potiechina jednym z najlepszych specjalistów w zakresie historii, etnografii i ekonomii tego kontynentu. Pod jego kierownictwem ukazało się również zbiorowo opracowane dzieło *Narody Afriki* (1955), które było pierwszym obszernym zarysem historii i etnografii Czarnego Lądu przedstawionym z pozycji marksistowskich. I. I. Potiechin opublikował również szereg prac na temat proletariatu afrykańskiego, historii walk antykolonialnych oraz szkiców poświęconych wybranym zagadnieniom historii kontynentu afrykańskiego ze szczególnym uwzględnieniem historii Afryki Zachodniej.

Do zasług naukowych I. I. Potiechina należy również zaliczyć jego wkład do dyskusji metodologicznych w zakresie badań nad ludami pozaeuropejskimi. Wypracowane przez siebie tezy przedstawił on na wielu kongresach naukowych podejmując ostrą krytykę teorii zachodnioeuropejskich (m. in. rozprawa na temat szkoły funkcjonalnej). W historii etnografii radzieckiej zapisał się on przede wszystkim jako świetny popularyzator oraz wielki przyjaciel i znawca ludów Afryki.